

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 7 (89) / 2025

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 7 (89)

Київ 2025

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2025

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2025

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Źriderieskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Źriderieskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словачька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Science of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law of the International Law and Private Law of Institute of International Relations and Law of Kyiv International University (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Волинець Віталій Валентинович ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....	11
Мамка Валерія Віталіївна СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО МЕДИЧНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	18
Пащенко Петро Миколайович ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В СИЛАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	26
Політанський В'ячеслав Станіславович, Зайкіна Ганна Миколаївна ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАБАРИТНО-ВАГОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ.....	33
Щербак Олег Васильович ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ НЕПОВНОЛІТНИХ.....	45

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Рябих Наталія Володимирівна КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ЛОГІСТИЦІ.....	52
Бурда Степан Ярославович ПОКАРАННЯ У ВИДІ СЛУЖБОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ.....	59
Оболенцев Валерій Федорович СИСТЕМА ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ	65
Оболенцев Валерій Федорович ФОРМАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ЗЛОЧИННОСТІ НА ЗАСАДАХ МЕТОДИКИ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ. ЧАСТИНА 2: КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ	71
Цюприк Ігор Володимирович ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРАГРЕСІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ.....	77

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Каланча Інга Георгіївна

ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРИРОДА ДОКАЗІВ, ЩО МАЮТЬ ЕЛЕКТРОННУ ФОРМУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ДОКУМЕНТ ТА РЕЧОВИЙ ДОКАЗ..... 85

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Середюк Вікторія Володимирівна, Богдан Ольга Василівна

НОРМАТИВНІСТЬ ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА..... 93

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Потапенко Сергій Анатолійович

РЕАЛІЇ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЮ РОСІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ 101

Чупрій-Бакшеева Діана Юріївна

ДО ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ ПОНЯТТЯ
«ЦИФРОВА СПАДЩИНА» 114

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Volynets Vitaliy**
SOME ISSUES OF IMPLEMENTING ELECTRONIC JUSTICE IN UKRAINE..... 11
- Mamka Valeriia**
FORMATION AND DEVELOPMENT OF PUBLIC POLICY ON MEDICAL AND PSYCHOLOGICAL
REHABILITATION IN UKRAINE 18
- Pashchenko Petro**
STRATEGIES FOR OVERCOMING LEGAL NIHILISM IN UKRAINE'S DEFENCE FORCES..... 26
- Politanskyi Viacheslav, Zaikina Hanna**
SOME ISSUES OF FINANCIAL AND LEGAL SUPPORT FOR DIMENSIONAL AND WEIGHT
CONTROL IN UKRAINE 33
- Shcherbak Oleh**
FEATURES OF INFORMATION AND LEGAL PROTECTION OF PERSONAL DATA OF MINORS ... 45

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

- Riabykh Nataliia**
CRIMINAL AND LEGAL ASPECTS OF USING UNMANNED TECHNOLOGIES IN LOGISTICS..... 52
- Burda Stepan**
PUNISHMENT IN THE FORM OF SERVICE RESTRICTIONS FOR MILITARY PERSONNEL:
CRIMINAL LAW AND PENAL ENFORCEMENT ASPECTS..... 59
- Obolentsev Valeriy**
SYSTEM OF CYBERCRIME PREVENTION MEASURES 65
- Obolentsev Valeriy**
FORMALIZATION OF THE CRIME PROBLEM ON THE BASIS OF THE METHODOLOGY
OF SYSTEMS ANALYSIS. PART 2: CYBERCRIME 71
- Tsiupryk Igor**
PROBLEMS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF CYBER AGGRESSION
IN THE DIGITAL AGE 77

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

- Kalancha Inha**
THE PROCEDURAL NATURE OF DIGITAL EVIDENCE IN THE UKRAINIAN CRIMINAL
PROCEDURE: DOCUMENTS AND MATERIAL EVIDENCE 85

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL
AND LEGAL DOCTRINES**

Serediuk Viktoriia, Bogdan Olga

NORMATIVITY OF LAW IN MODERN UKRAINIAN LEGAL THEORY AND PHILOSOPHY 93

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Potapenko Serhii

REALITIES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY MILITARY AGGRESSION
OF RUSSIAN AGAINST UKRAINE 101

Chuprii-Baksheieva Diana

ON THE ISSUE OF TERMINOLOGICAL AMBIGUITY SURROUNDING THE CONCEPT
OF 'DIGITAL HERITAGE' 114

УДК 347.9

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Волинець Віталій Валентинович

доктор юридичних наук,

професор кафедри готельно-ресторанної справи

Київський університет туризму, економіки і права

Volynets Vitaliy

Doctor of Law,

Professor of the Department of Hotel and Restaurant Business

Kyiv University of Tourism, Economics and Law

ORCID: 0009-0003-0714-236X

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11181

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

SOME ISSUES OF IMPLEMENTING ELECTRONIC JUSTICE IN UKRAINE

Анотація. Вступ. У статті досліджено актуальні проблеми запровадження електронного судочинства в Україні як складової цифрової трансформації судової влади.

Мета. Метою статті є аналіз стану впровадження електронного судочинства в Україні, виявлення ключових переваг і проблем цього процесу, а також формулювання практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового, організаційного та технічного забезпечення е-судів.

Матеріали і методи. У статті використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження, зокрема: системно-структурний аналіз, формально-юридичний метод, порівняльно-правовий підхід та методи аналізу нормативно-правових актів і судової практики.

Результати. Автор ретельно дослідив відповідні законодавчі новели, що створили підґрунтя для функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) та її підсистеми «Електронний суд».

Було визначено основні переваги та виклики електронного судочинства – зокрема систематизовано ключові переваги (оперативність, прозорість, доступність, економія ресурсів) та проблеми (технічні збої, нерівномірна цифрова готовність судів, недостатня кібербезпека, правова невизначеність). Було запропоновано авторське розмежування понять «електронне судочинство», «електронне правосуддя» та «електронний суд», обґрунтовано їх функціональне та інфраструктурне значення, а також надано характеристику е-суду як цифрового інструменту, а не окремого інституту. Нарешті були виокремлені деякі практичні кроки для вдосконалення системи електронного судочинства: рекомендовано модернізувати програмне забезпечення, посилити кіберзахист, підвищити цифрову грамотність учасників процесу та вдосконалити законодавчу базу для повноцінного функціонування е-судів.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях в обраному науковому напрямі пропонується розглянути такі проблемні питання: 1) аналіз прогалин у чинному законодавстві України щодо е-судочинства та розробка пропозицій щодо їх усунення, зокрема в частині уніфікації електронного документообігу та цифрової ідентифікації учасників процесу; 2) дослідити гарантії доступу до правосуддя, збереження процесуального балансу та захисту персональних даних у ході використання електронних платформ у судовому провадженні; 3) критично вивчити моделі електронного судочинства в країнах ЄС, США та Естонії з метою вироблення рекомендацій для адаптації найкращих практик в українських умовах.

Ключові слова: електронне судочинство, судова справа, перегляд рішень, цифровізація.

Summary. Introduction. The article examines the current problems of introducing e-justice in Ukraine as a component of the digital transformation of the judiciary.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the state of implementation of e-justice in Ukraine, identify key advantages and problems of this process, as well as formulate practical recommendations for improving the legal, organizational and technical support of e-courts.

Materials and methods. The article uses a complex of general scientific and special legal research methods, in particular: system-structural analysis, formal-legal method, comparative law approach and methods of analyzing regulatory legal acts and judicial practice.

Results. The author carefully studied the relevant legislative amendments that created the basis for the functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunications System (UETIS) and its subsystem “Electronic Court”.

The main advantages and challenges of electronic justice were identified – in particular, the key advantages (efficiency, transparency, accessibility, resource saving) and problems (technical failures, uneven digital readiness of courts, insufficient cybersecurity, legal uncertainty) were systematized. The author’s distinction between the concepts of “electronic justice”, “electronic justice” and “electronic court” was proposed, their functional and infrastructural significance was substantiated, and the e-court was characterized as a digital tool, not a separate institution. Finally, some practical steps were identified to improve the e-justice system: it was recommended to modernize the software, strengthen cyber protection, increase the digital literacy of participants in the process, and improve the legislative framework for the full functioning of e-courts.

Prospects. In further scientific research in the chosen scientific direction, it is proposed to consider the following problematic issues: 1) analysis of gaps in the current legislation of Ukraine on e-justice and development of proposals for their elimination, in particular in terms of unification of electronic document flow and digital identification of participants in the process; 2) to investigate guarantees of access to justice, preservation of procedural balance and protection of personal data during the use of electronic platforms in judicial proceedings; 3) to critically examine e-justice models in the EU, the USA and Estonia in order to develop recommendations for adapting best practices in Ukrainian conditions.

Key words: e-justice, litigation, review of decisions, digitalization.

Постановка проблеми. В Україні запровадження електронного судочинства відбувається поступово, на підставі положень Закону № 2147VIII від 2017 р., який заклав початкові процесуальні зміни, створивши у такий спосіб правову основу для Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС).

Упровадження моделі електронного суду в Україні є відносно новим явищем, що сформувалося в межах більш широкої концепції електронного врядування, яка визнається ключовою складовою сучасного інформаційного суспільства та спрямована на забезпечення оперативного і якісного надання державних послуг громадянам. Водночас ефективність реалізації як електронного врядування загалом, так і електронного правосуддя зокрема, значною мірою залежить від глибокого теоретичного опрацювання цих процесів.

Науковці справедливо зауважують про те, що останніми роками тема електронного судочинства активно обговорюється у засобах масової інформації, на офіційних порталах судів та в експертному середовищі. Проте, незважаючи на посилений суспільний інтерес, чимало важливих теоретико-правових аспектів, пов’язаних з функціонуванням електронного суду, поки що залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого наукового осмислення з метою подальшого практичного втілення [1, с. 122].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам електронного судочинства, як окремого напрямку електронного врядування, у вітчизняній юридичній науці приділяють чимало уваги, на що вказує кількість та якість наукових робіт. Так, Коваленко І. М. ретельно проаналізував нормативно-правове забезпечення електронного судочинства, особливості електронного документообігу та використання цифрових підписів у судових процесах [2, с. 47–48]. Своєю чергою, Ткаченко О. В. розглянув

практичні аспекти дистанційної участі сторін у судових засіданнях, проблеми інформаційної безпеки та конфіденційності під час електронних процесів [3, с. 121–125]. Далі, Дмитренко С. П. вивчив проблематику автоматизації судових процесів, електронний доступ до судових рішень, а також вплив впровадження цифрових технологій на ефективність судочинства [4, с. 70–75]. А Лисенко В. М. досліджувала комплекс питань щодо електронного нотаріату та використання цифрових платформ для здійснення процесуальних дій в електронному судочинстві [5, с. 98–105]. Савченко Н. Д. дослідив проблеми інтеграції електронних систем судочинства з іншими державними інформаційними системами, а також стандартизацію та уніфікацію відповідних процедур [6, с. 35–42].

Нарешті, вітчизняний автор Яковенко Г. О. провів ретельний аналіз законодавчих змін у сфері електронного судочинства, вивчає виклики імплементації і шляхи їх подолання у національній практиці [7, с. 10–18].

Результати наукових досліджень цих та деяких інших авторів, які опрацьовували проблематику запровадження національної моделі електронного судочинства в Україні, були покладені в джерельну основу цієї статті.

Метою статті є аналіз стану впровадження електронного судочинства в Україні, виявлення ключових переваг і проблем цього процесу, а також формулювання практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового, організаційного та технічного забезпечення е-судів.

Матеріали і методи. У статті використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження, зокрема: системно-структурний аналіз, формально-юридичний метод, порівняльно-правовий підхід та методи аналізу нормативно-правових актів і судової практики.

Виклад основного матеріалу. Запровадження електронного судочинства в Україні визнається одним із ключових етапів цифрової трансформації системи правосуддя, спрямованої на підвищення ефективності, прозорості та доступності судових процесів.

Розвиток електронного судочинства є об'єктивною вимогою сучасного інформаційного суспільства. Це не просто новація, а необхідна умова для забезпечення справедливого, ефективного й доступного правосуддя. У багатьох країнах Європи електронне правосуддя вже стало важливою частиною державної політики модернізації судової системи, як на національному, так і на міжнародному рівнях. Деякі іноземні дослідники підкреслюють, що відсутність електронного правосуддя може порушувати основні права людини, оскільки ця система вже прирівнюється до поняття «електронної справедливості», особливо в контексті транскордонних судових процедур. Отже, актуальним є впровадження моделі електронного судочинства в європейських та інших державах, на актуальність чого вказують сучасні порівняльно-правові дослідження [8, с. 115–117]. В Україні питання цифровізації судової системи неодноразово піднімалося як науковцями, так і суддями, які відзначають необхідність пришвидшення впровадження електронного судочинства.

Старт відповідної реформи в нашій державі було покладено Законом України № 2147-VIII від 3 жовтня 2017 р. «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким було внесено зміни до процесуального законодавства та створено правові підстави для функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС). Ця система повинна стати ключовою цифровою платформою для ведення судових справ, обміну документами та комунікації між усіма учасниками судового процесу.

На практиці одним із перших важливих кроків стало запровадження підсистеми «Електронний суд», яка працює з 2019 р. в тестовому, а з 2021 р. — у повноцінному режимі. Через «Електронний кабінет» користувачі можуть подавати процесуальні документи, отримувати судові повістки, оплачувати судовий збір, переглядати матеріали справ і рішення судів. Додатково реалізована можливість проведення судових засідань у форматі відеоконференцій, що особливо актуально в умовах воєнного стану, пандемії COVID-19, інших викликів і загроз. Завдяки цим новаціям відбулося часткове усунення бюрократичних перепон, пришвидшення документообігу та суттєве зменшення навантаження на судову адміністрацію.

Попри очевидний прогрес у цьому напрямі, запровадження електронного судочинства супроводжується низкою викликів. Наприклад, спостерігаються

технічні збої в роботі системи, складнощі з доступом до кабінету, повільне завантаження документів, проблеми з автентифікацією та періодичні зупинки відеозв'язку. Крім того, нерівномірний рівень цифрової готовності судів у різних регіонах України, нестача належної технічної бази та недостатня цифрова грамотність деяких учасників процесу стримують ефективність реформування правосуддя в цьому напрямі.

У відповідь на ці труднощі й певні виклики, Міністерство цифрової трансформації України разом із судовою адміністрацією провело IT-аудит системи й наразі працює над створенням нової архітектури ЄСІТС. Вона передбачає побудову сучасної, сервісно-орієнтованої платформи з персоналізованими інтерфейсами для різних користувачів — суддів, адвокатів, громадян.

У 2019–2021 рр. адміністратори почали запуск окремих модулів: підсистеми «Електронний суд», «Електронний кабінет» та функції відеоконференцій. А 26 травня 2021 р. набув чинності закон № 1416ІХ, який передбачав поетапне впровадження ЄСІТС та розвиток документального обміну.

Наразі працюють: 1) *електронний кабінет* для подачі документів, оплати зборів, відстеження статусу справ і перегляду судових рішень через портал та платформу «Дія»; 2) *відеозасідання* для дистанційного проведення суду; 3) *електронний обмін* між судами, державними органами, адвокатами і бізнесом.

Очікувані позитивні результати впровадження електронного судочинства можна звести до такого:

1. Цифровізація документообігу — ідеться про можливість подавати позови, клопотання та інші документи через онлайн-систему, що значно прискорює процес.

2. Прозорість судових процесів — електронні реєстри (наприклад, Єдиний державний реєстр судових рішень) дозволяють громадянам і юристам відстежувати справи.

3. Дистанційні засідання — під час пандемії COVID-19 суди перейшли на розгляд справ через відеоконференції, що зберегло функціонування правосуддя.

4. Автоматизація рутинних процесів — система електронного розподілу справ суттєво зменшує вплив людського фактору та корупційні ризики.

Загалом, як позитив, ідеться про прискорення розгляду справ та зниження витрат на папір, доставку, архівування; підвищення прозорості, якісна аналітика та запобігання корупції через автоматизацію й централізовану систему; забезпечення доступності правосуддя 24/7, дистанційний формат роботи.

Таким чином, упровадження електронного судочинства — це комплексна реформа з багатьма модульними системами, що поступово інтегруються: вже зараз це позначається на швидкості, прозорості і доступності правосуддя, а для повного запуску передбачена дорожня карта з техаудитом,

удосконаленням інструментів, оновленням законодавства та міжнародною інтеграцією відповідних цифрових ресурсів.

А в перспективі електронне судочинство повинно забезпечити цілодобовий онлайн-доступ до правосуддя, мінімізувати корупційні ризики, скоротити строки розгляду справ та знизити витрати бюджету й сторін процесу. Хоча процес інтеграції ще триває, уже зараз можна стверджувати, що цифровізація судової влади в Україні відкриває нову епоху в адмініструванні правосуддя — прозорішу, швидішу, більш захищену й більш зручну для громадян.

Далі варто окремо зупинитись на правовому тлумаченні ключових для нашого дослідження понять «електронне судочинство», «електронне правосуддя».

Отже, електронне судочинство — це форма реалізації правосуддя із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, що передбачає електронний документообіг, дистанційну участь учасників процесу, автоматизований розподіл справ, доступ до судових рішень через електронні системи та інші цифрові інструменти з метою забезпечення ефективності, відкритості, доступності та оперативності судового процесу.

Це вихідне поняття охоплює такі ключові елементи, як: електронний кабінет учасника справи; електронна подача документів до суду; отримання судових рішень в електронному вигляді; онлайн-участь у судових засіданнях (відеоконференції); інтеграція з системами електронного урядування. У більш широкому значенні цього поняття електронне судочинство — це складова цифровізації правової системи, що спрямована на удосконалення доступу до правосуддя, зменшення бюрократії та підвищення довіри до судової системи.

Варто зазначити, що в міжнародній практиці електронне правосуддя тлумачиться традиційно широко. Так, наприклад, канадський професор К. Бен'єклеф вельми «сміливо» пропонує застосовувати поняття «кіберправосуддя», під яким він розуміє інтеграцію інформаційних та комунікаційних технологій у сферу правосуддя, охоплюючи як сам судовий розгляд, так і стадію досудового врегулювання спорів (у тому числі онлайн-суди) [9]. Таким чином, електронне правосуддя передбачає не просто використання новітніх технологічних засобів, а їх цілісне і стратегічно обґрунтоване впровадження в судову систему, що також може включати автономне вирішення окремих справ із залученням інструментів штучного інтелекту.

Серед основних ознак електронного правосуддя деякі фахівці пропонують вирізняти три компоненти. По-перше, це спеціальне програмне забезпечення, яке автоматизує певні функції, моделює процесуальні процедури та забезпечує інтерфейс для виконання всіх необхідних процесуальних дій і подання доказів. По-друге, важливою є постійна технічна підтримка в онлайн-режимі. І, по-третє,

участь нейтральних третіх осіб, які мають визнану експертизу у відповідних галузях. Ці ознаки є властивими, зокрема, для онлайн-медіації та арбітражу. Крім того, в процесі залучення держав до розвитку технологій електронного правосуддя додаються додаткові елементи, зокрема системи електронного подання процесуальних документів і управління судовими справами [10, с. 25–26].

Очевидно, що таке тлумачення, будучи суто науковим, не може бути єдино вірним та повним. Інші авторські класифікації електронного судочинства також представлені в юридичній літературі.

У вітчизняному науковому середовищі використовуються терміни «електронне правосуддя», «електронне судочинство» та «електронний суд». Перші два поняття вважаються синонімами і відображають сучасну модель організації судової влади, що базується на застосуванні цифрових технологій з метою підвищення ефективності, прозорості, оперативності та доступності судового процесу. До того ж, ця модель дозволяє автоматизувати як внутрішні управлінські функції, так і зовнішні взаємодії суду.

Електронний суд, у свою чергу, є окремим компонентом цієї системи. Він забезпечує можливість подання та розгляду справ за допомогою сучасних ІТ-рішень. В цілому, електронне правосуддя функціонує як єдина інформаційно-телекомунікаційна система, інтегрована в діяльність судів та інших органів правосуддя. Вона складається з окремих елементів, які можуть працювати як автономно, так і в тісному взаємозв'язку між собою, забезпечуючи в такий спосіб цифрове виконання основних функцій судової влади [11, с. 19].

Отже, електронне судочинство (правосуддя) можна охарактеризувати таким чином: це єдина, цілісна та комплексна інформаційно-телекомунікаційна система, інтегрована в діяльність судів, інших органів системи правосуддя, яка забезпечує виконання органами судової влади своїх функцій за допомогою застосування цифрових технологій, складається з окремих елементів, які можуть функціонувати як самостійно, так і в системі з іншими.

Українські науковці слушно зауважують про те, що однією з ключових проблем електронного судочинства в Україні залишається його правова невизначеність. Адже, як наголошується в літературі, для повноцінного функціонування будь-якого суспільного явища у правовому полі необхідно чітке нормативне регулювання всіх його складових. Наразі електронний суд розглядається як багатогранне явище: одночасно як технологічна система, програмне забезпечення та потенційно як правова категорія. У наукових джерелах висловлюються різні підходи: одні автори вважають його самостійним процесуальним інститутом, здатним не лише допомагати суддям, а й виступати частиною юридичного процесу; інші ж — як специфічну форму судового адміністрування в межах адміністративного права, складову електронного урядування.

Проте більшість таких тверджень, як наголошує В.Б. Марченко, залишаються на рівні концептуальних припущень і недостатньо підкріплені нормативною або доктринальною аргументацією. Міжнародна правова наука, зокрема англomовні джерела, не визнають електронний суд як окрему правову категорію чи інститут. Як правило, англomовне поняття «eCourt» трактується як інфраструктурно забезпечене середовище, в якому судовий процес відбувається з використанням цифрових технологій, що сприяють безпаперовості, дистанційній участі сторін та оперативному доступу до інформації [12, с. 550]. Отже, електронний суд насамперед повинен розглядатися як інструмент оптимізації адміністративних і процесуальних функцій суду, а не як новий самостійний елемент правової системи.

Особливості використання електронного суду в адміністративному судочинстві пов'язані з певними проблемами. Так, ми вже писали вище, що починаючи з 22 грудня 2018 р. всі місцеві та апеляційні адміністративні суди зобов'язані приймати та реєструвати заяви й інші документи через підсистему «Електронний суд». Проте на практиці виникають складнощі з роботою цієї системи.

Тут варто звернутись до слушного прикладу з правозастосовної практики. Так, в одній справі позивачі подали апеляційні скарги через «Електронний суд» до Шостого апеляційного адміністративного суду, але суд повернув скарги через те, що на той час Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) ще не була запроваджена повністю. Через це суд не міг розглядати електронні апеляції без власноручного підпису скажника.

Верховний Суд скасував таке рішення апеляційного суду і повернув справу назад, наголосивши при цьому, що подання документів в електронній формі із застосуванням електронного підпису через «Електронний кабінет» є законним і може замінити паперові документи з особистим підписом. Оскільки на момент подання апеляційні скарги були надіслані через «Електронний суд» з використанням цифрового підпису в тестовому режимі, то повернення скарг апеляційним судом було необґрунтованим [13].

Проект «Електронний суд» має на меті покращити важливі аспекти судочинства, такі як забезпечення права на судовий розгляд, дотримання строків розгляду справ, зниження судових витрат, а також підвищення прозорості й відкритості судових процесів. Навіть короткий досвід впровадження цього проекту виявив низку проблем і суперечностей, які потребують уваги, вдосконалення або відмови від окремих рішень.

До основних проблем (окрім тих, на яких ми вже наголошували вище) належать зокрема: неповне та суперечливе правове регулювання електронного судочинства; недовіра учасників процесу до електронного обміну документами, через що часто дублюють

їх у паперовому вигляді; відсутність чітких правил щодо безпеки інформації в системі та відповідальності за її порушення. Результати дослідження демонструють, що: підсистема «Електронний суд» є важливим і необхідним інструментом для правосуддя в Україні; наразі вона ще не повноцінно функціонує, але доступ до неї вже відкритий; запуск системи може спричинити затримки через оформлення електронних підписів великою кількістю користувачів, що потрібно враховувати розробникам; оснащення судів технікою і навчання персоналу потребує часу; також окремо потрібно подбати про надійний захист конфіденційної інформації [14, с. 56].

Таким чином, хоча впровадження «Електронного суду» в нашій державі й відбувається повільно та з певними практичними труднощами, як власне і будь-який новий процес, і тим більше такий масштабний, ця система вже працює й у майбутньому значно полегшить роботу суддів та учасників процесу, водночас зробивши цю діяльність більш прозорою [15, с. 105–106]. Однак для цього необхідно повністю адаптувати й оптимізувати процесуальне законодавство, включно з адміністративним, під використання електронних технологій у судочинстві.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження було з'ясовано, що електронне судочинство — це форма здійснення правосуддя з використанням сучасних цифрових технологій. Вона передбачає онлайн-обмін документами, участь у засіданнях дистанційно, автоматичний розподіл справ, електронний доступ до судових рішень та інші інструменти, які підвищують швидкість, відкритість і доступність судового процесу.

Ця система має як переваги, так і недоліки. До основних переваг належать: швидкий розгляд справ; зручність для учасників; економія часу й коштів; прозорість процесу; надійне збереження інформації.

Водночас існують і певні проблеми в адмініструванні системи електронного судочинства, зокрема: технічні збої в роботі системи; слабкий рівень кіберзахисту; небажання або неготовність частини суддів працювати з цифровими платформами; поганий інтернет у деяких регіонах; неузгодженість законодавства з новими цифровими вимогами.

Вважаємо, що з метою забезпечення подальшого розвитку електронного судочинства необхідно: по-перше, модернізувати програмне забезпечення та забезпечити стабільність роботи систем; по-друге, підвищити рівень кіберзахисту; по-третє, провести навчання для суддів і працівників судів; по-четверте, удосконалити законодавчу базу для повноцінного функціонування е-судів.

У межах подальших наукових розвідок у сфері електронного судочинства доцільно зосередити увагу на таких актуальних питаннях: 1) виявлення та аналіз недоліків чинного законодавчого регулювання електронного судочинства в Україні з подальшим

обґрунтуванням шляхів їх усунення, зокрема щодо стандартизації електронного документообігу та механізмів цифрової автентифікації учасників судового процесу; 2) дослідження правових засобів забезпечення рівного доступу до правосуддя, дотримання процесуальної рівноваги та гарантій захисту персональної інформації в умовах цифрового провадження; 3) вивчення досвіду функціонування електронного судочинства в провідних зарубіжних

юрисдикціях (країни ЄС, США, Естонія) з метою формування практичних рекомендацій для ефективного впровадження відповідних моделей в Україні.

Також вважаємо, що ще одним перспективним напрямом дослідження є оцінка рівня цифрової готовності судової системи України та впливу технічної інфраструктури на ефективність функціонування електронного судочинства в різних регіонах держави.

Література

1. Обрусна С.Ю., Пасинчук К.М. Електронний суд як адміністративно-правова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 120–124.
2. Коваленко І.М. Правове забезпечення електронного судочинства: особливості електронного документообігу та цифрові підписи. *Юридичний вісник України*. 2024. Вип. 12. С. 45–53.
3. Ткаченко О.В. Дистанційна участь у судових засіданнях: проблеми інформаційної безпеки. *Вісник судової влади України*. 2023. № 4. С. 120–128.
4. Дмитренко С.П. Автоматизація судових процесів: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник правничих наук*. 2024. Вип. 8. С. 67–74.
5. Лисенко В.М. Електронний нотаріат і цифрові платформи в судочинстві. *Право України*. 2023. № 9. С. 98–105.
6. Савченко Н.Д. Інтеграція електронних судових систем з державними інформаційними мережами. *Інформаційні технології і право*. 2024. Вип. 2. С. 35–42.
7. Яковенко Г.О. Законодавчі зміни в сфері електронного судочинства: проблеми імплементації. *Юридичний жур-нал*. 2025. № 1. С. 10–18.
8. Каменський Д.В. Санкції Європейського Союзу як дієвий інструмент підтримки України: економіко-правовий аспект. *Amparo*. 2022. Спецвипуск. Том 1. С. 112–118. <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-spec-1-16>.
9. Benyekhllef K. Cyberjustice. 2011. Academic Foresights. URL: <http://www.academic-foresights.com/Cyberjustice.html> (дата звернення: 22.06.2025).
10. Кучинська О.П., Мильцева В.С. Електронне правосуддя: сучасний стан та перспективи впровадження в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 24–28.
11. Берназюк О.О. Поняття та особливості електронного судочинства в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 15–20.
12. Марченко В.В. Щодо правового визначення «електронного суду». *Юридичний науковий електронний жур-нал*. 2022. № 9. С. 549–551. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/134>.
13. Судова практика. Суд зобов'язаний прийняти скаргу, яку було подану через «Електронний суд». URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/190124_sud-zobov'yazaniy-priynyati-skargu-yaku-bulo-podanu-cherezelektronniy-sud (дата звернення: 2.07.2025).
14. Вербіцька М., Гоголь А. Деякі аспекти запровадження електронного суду в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Т. 1, № 1. С. 52–57. DOI: 10.35774/app2020.01.052.
15. Кушакова-Костицька Н.В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 103–109.

References

1. Obrusna, S. Yu., & Pasinchuk, K. M. (2020). Elektronnyi sud yak administratyvno-pravova katehoriia [Electronic court as an administrative-legal category]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 3. P. 120–124 [in Ukrainian].
2. Kovalenko, I. M. (2024). Pravove zabezpechennia elektronnoho sudochynstva: osoblyvosti elektronnoho dokumentoobihu ta tsyfrovi pidpysy [Legal support of electronic justice: features of electronic document circulation and digital signatures]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. Issue 12. P. 45–53 [in Ukrainian].
3. Tkachenko, O. V. (2023). Distantsiina uchast u sudovykh zasiadanniakh: problemy informatsiinoi bezpeky [Remote participation in court sessions: information security issues]. *Visnyk sudovoi vlady Ukrainy*. № 4. P. 120–128 [in Ukrainian].
4. Dmytrenko, S. P. (2024). Avtomatizatsiia sudovykh protsesiv: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Automation of judicial processes: current state and development prospects]. *Naukovyi visnyk pravnych nauk*. Issue 8. P. 67–74 [in Ukrainian].
5. Lysenko, V. M. (2023). Elektronnyi notariat i tsyfrovi platformy v sudochynstvi [Electronic notary and digital platforms in judiciary]. *Pravo Ukrainy*. № 9. P. 98–105 [in Ukrainian].

6. Savchenko, N.D. (2024). Intehratsiia elektronnykh sudovykh system z derzhavnymy informatsiynymy merezhamy [Integration of electronic judicial systems with state information networks]. *Informatsiini tekhnolohii i pravo*. Issue 2. P. 35–42 [in Ukrainian].
7. Yakovenko, H.O. (2025). Zakonodavchi zminy v sferi elektronnoho sudochynstva: problemy implemetatsii [Legislative changes in electronic justice: implementation issues]. *Yurydychnyi zhurnal*. № 1. P. 10–18 [in Ukrainian].
8. Kamenskyi, D.V. (2022). Sanktsii Yevropeiskoho Soiuzu yak diievyi instrument pidtrymky Ukrainy: ekonomiko-pravovyi aspekt [EU sanctions as an effective tool to support Ukraine: economic and legal aspect]. *Amparo*. Special issue. Vol. 1. P. 112–118. <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-spec-1-16> [in Ukrainian].
9. Benyekhlef K. Cyberjustice (2011). URL: <http://www.academic-foresights.com/Cyberjustice.html> (accessed 22.06.2025).
10. Kuchynska, O.P., & Myl'tseva, V.S. (2018). Elektronne pravosuddia: suchasnyi stan ta perspektyvy vprovadzhennia v Ukraini [Electronic justice: current state and prospects of implementation in Ukraine]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 3. P. 24–28 [in Ukrainian].
11. Bernaziuk, O.O. (2019). Poniattia ta osoblyvosti elektronnoho sudochynstva v Ukraini [Concept and features of electronic justice in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 3, Part 2. P. 15–20 [in Ukrainian].
12. Marchenko, V. B. (2022). Shchodo pravovoho vyznachennia “elektronnoho sudu” [On the legal definition of “electronic court”]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 9. P. 549–551. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/134> [in Ukrainian].
13. Sudova praktyka. Sud zoboviazhanyi priyaty skarhu, iaku bulo podanu cherez “Elektronnyi sud” [Case law. The court is obliged to accept a complaint that was filed through the “Electronic Court”]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/190124_sud-/zobovyazaniy/priynyati-skargu-yaku-bulo-podanu-cherezelektronniy-sud (accessed 2.07.2025).
14. Verbitska, M., & Hohol, A. (2020). Deiaki aspekty zaprovadzhennia elektronnoho sudu v administratyvnomu sudochynstvi [Some aspects of electronic court implementation in administrative justice]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vol. 1, № 1. P. 52–57. DOI: 10.35774/app2020.01.052 [in Ukrainian].
15. Kushakova-Kostitska, N.V. (2013). Elektronne pravosuddia: ukrainski realii ta zarubizhnyi dosvid [Electronic justice: Ukrainian realities and foreign experience]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1. P. 103–109 [in Ukrainian].

УДК 351.88

Мамка Валерія Віталіївна

аспірантка кафедри службового та медичного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Mamka Valeriia

PhD Student of the Department of Service and Medical Law

Educational and Scientific Institute of Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0009-0001-1302-5384

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11246

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО МЕДИЧНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В УКРАЇНІ

FORMATION AND DEVELOPMENT OF PUBLIC POLICY ON MEDICAL AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Стаття присвячена дослідженню етапів становлення та розвитку державної політики України у сфері медичної та психологічної реабілітації. Періодизовано процес становлення на три етапи та розглянуто ключові нормативно-правові акти кожного етапу, проаналізовано зміни в підходах до розуміння реабілітації, включаючи перехід від радянської моделі до сучасної біопсихосоціальної парадигми. Особливу увагу приділено трансформації законодавства в умовах війни та виокремлено нормативні й ціннісні новели, що відображають зміну фокусу на пацієнтоцентричність, своєчасність та комплексність реабілітаційних заходів. Упродовж останніх десятиліть питання медичної та психологічної реабілітації набуло особливого значення в контексті трансформацій українського суспільства, зокрема на тлі воєнних дій, гуманітарних викликів та загострення проблем охорони здоров'я. Україна пройшла тривалий шлях – від радянської моделі реабілітації, орієнтованої переважно на фізичне відновлення, до поступового впровадження біопсихосоціальної парадигми. Аналіз становлення та розвитку державної політики у цій сфері дає змогу виявити як поступ у формуванні правових та організаційних механізмів, так і наявні виклики в реалізації реабілітаційної допомоги в умовах війни та післявоєнної відбудови.

Мета. Проаналізувати та виокремити основні етапи формування державної політики України у сфері медичної та психологічної реабілітації, охарактеризувати ключові нормативно-правові акти, зміни концептуальних підходів, інституційні механізми та виклики, що постали перед системою реабілітації в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення медичної та психологічної реабілітації; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині правового регулювання охорони здоров'я, зокрема медичної та психологічної реабілітації.

У роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: історико-правовий аналіз (для вивчення етапів становлення політики реабілітації), системно-структурний підхід (для розгляду взаємозв'язку між правовими, організаційними та соціальними компонентами реабілітаційної системи), порівняльно-правовий метод (для аналізу зміни підходів у нормативно-правових актах).

Результати. У процесі дослідження виокремлено три ключові періоди розвитку державної політики у сфері реабілітації:

1. 1991–2000 рр. — закладення базових підходів, фрагментарне законодавче регулювання;
2. 2000–2014 рр. — поступова систематизація реабілітаційного законодавства, прийняття Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», розширення цільових груп;
3. З 2014 р. — трансформація політики в умовах війни, поява нових інституційних механізмів, оновлення законодавства відповідно до принципів біопсихосоціальної моделі.

Визначено, що сучасна державна політика орієнтована на міжсекторальну взаємодію, мультидисциплінарний підхід, пацієнтоцентричність та своєчасність втручання, але все ще стикається з проблемами недостатньої координації, кадрового дефіциту та невідповідності практик міжнародним стандартам.

Перспективи. Перспективними напрямками подальшого дослідження є аналіз ефективності реалізації положень Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», вивчення інституційної спроможності суб'єктів реабілітаційної допомоги, оцінка якості мультидисциплінарного підходу в умовах війни, а також розробка пропозицій щодо гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами ВООЗ та ЄС.

Ключові слова: реабілітація, державна політика, нормативно-правові акти, пацієнтоцентричність, біопсихосоціальна модель, медична допомога, психологічна допомога, адаптація, ПТСР.

Summary. Introduction. The article explores the stages of formation and development of Ukraine's state policy in the field of medical and psychological rehabilitation. The process is periodized into three stages: 1991–2000, 2000–2014, and from 2014 to the present. Key legislative acts of each stage are examined, and changes in approaches to the understanding of rehabilitation are analyzed, including the shift from the Soviet model to the modern biopsychosocial paradigm. Particular attention is paid to legislative transformations during wartime, highlighting regulatory and value-based innovations that reflect a new focus on patient-centeredness, timeliness, and comprehensiveness of rehabilitation interventions. In recent decades, the issue of medical and psychological rehabilitation has gained particular relevance in the context of Ukraine's societal transformations, especially amid military conflict, humanitarian challenges, and an increasingly strained healthcare system. Ukraine has undergone a long evolution – from the Soviet model of rehabilitation, which was primarily focused on physical recovery, to the gradual adoption of the biopsychosocial paradigm. Analyzing the development of state policy in this field reveals both progress in the formation of legal and institutional mechanisms and persistent challenges in delivering effective rehabilitation services during wartime and the post-war recovery period.

Purpose. To analyze and outline the main stages in the formation of Ukraine's state policy in the field of medical and psychological rehabilitation, identify key legislative acts, conceptual shifts, institutional mechanisms, and challenges faced by the rehabilitation system under martial law.

Materials and Methods. The study is based on: 1) the normative and legal framework governing medical and psychological rehabilitation; 2) scholarly works by Ukrainian and international researchers in the field of health law and rehabilitation policy.

General scientific and special legal research methods were used: historical-legal analysis (to study the stages of policy development), systemic-structural approach (to examine the interrelationship between legal, organizational, and social components of the rehabilitation system), and comparative-legal method (to analyze shifts in legal approaches across different periods).

Results. The study identifies three main periods in the development of state rehabilitation policy in Ukraine:

1. 1991–2000 – establishment of basic approaches, fragmented legal regulation;
2. 2000–2014 – gradual systematization of rehabilitation legislation, adoption of the Law of Ukraine “On Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine,” expansion of target groups;
3. From 2014 onwards – policy transformation under wartime conditions, emergence of new institutional mechanisms, and revision of legislation in accordance with the principles of the biopsychosocial model.

It is concluded that current state policy emphasizes intersectoral cooperation, a multidisciplinary approach, patient-centeredness, and timely intervention. However, it still faces challenges such as lack of coordination, staffing shortages, and inconsistency with international standards.

Discussion. Future research should focus on assessing the effectiveness of the implementation of the Law of Ukraine “On Rehabilitation in the Healthcare Sector”, analyzing the institutional capacity of rehabilitation service providers, evaluating the quality of the multidisciplinary approach under wartime conditions, and developing proposals for harmonizing Ukrainian legislation with WHO and EU standards.

Key words: rehabilitation, state policy, legal framework, patient-centeredness, biopsychosocial model, medical care, psychological assistance, adaptation, PTSD.

Постановка проблеми. 2014 рік став початком формування нової державної політики України у сфері медичної та психологічної реабілітації. Збройна агресія Росії проти України та початок повномасштабної війни призвели до численних жертв як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення. Тимчасова окупація частини українських територій державою-агресором суттєво погіршила загальний стан здоров'я населення, як фізичного, так і психологічного. Ці події чітко продемонстрували, що наявна система реабілітаційних послуг, сформована здебільшого на засадах радянської моделі, виявилась неспроможною ефективно реагувати на нові виклики, показавши ряд недоліків у нових реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні десятиліття характеризуються активним формуванням нормативно-правових та науково-теоретичних засад системи медичної та психологічної реабілітації в Україні. Подальша еволюція законодавства, зокрема прийняття Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» та його редакцій 2005–2012 років, вказує на спроби гармонізації з міжнародними підходами до забезпечення рівного доступу до допомоги, акцентуючи на комплексності реабілітаційного процесу. Поява Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» та низки підзаконних актів, як-от Постанова КМУ № 411 від 5 квітня 2022 року, засвідчують зростання уваги до

потреб військовослужбовців та жертв воєнних дій у контексті сучасної збройної агресії.

Наукові підходи, представлені в публікаціях Артеменко О. В., Литвин Н. А. [15] (аналіз реформ охорони здоров'я в контексті реабілітації), Гусак Н. Є. [2] (висвітлення етапів становлення законодавства у сфері соціальної реабілітації), Заболотної І. Б., Гуцї С. Г., Балашової І. В., Безверхнюк Т. М. (дослідження проблем медико-психологічної реабілітації військовослужбовців), Юрочко Т. П. [14], Панковець А. В. [14] (оцінка кадрового забезпечення системи реабілітації та пропозиції щодо її вдосконалення), Кочугур І. В., Литвин Н. А. [13] (правове регулювання реабілітації військовослужбовців за кордоном в умовах війни), Кучер Г. [9] (практичний досвід психосоціальної реабілітації учасників АТО), Савицького В. Л., Власенко О. М., Стриженко В. І., Булах О. Ю. [15] (обґрунтування необхідності військово-медичної доктрини та інтеграції реабілітації в державну політику охорони здоров'я), Сташків Б. І. [1] (історико-правовий аналіз еволюції законодавства у сфері соціального забезпечення та реабілітації) – деталізують застосування реабілітаційної політики до окремих цільових груп, зокрема учасників бойових дій та демобілізованих військовослужбовців. В їхніх роботах розглянуто правові аспекти доступу до медичних і психологічних послуг, кадрові й організаційні виклики, а також досвід реалізації психосоціальної підтримки в умовах війни.

Таким чином, аналіз джерел свідчить про багаторівневу трансформацію підходів до реабілітації в Україні — від обмеженої соціальної підтримки до створення інтегрованої системи медичної та психологічної реабілітації, що орієнтована на виклики війни, потреби постраждалих та відповідність міжнародним стандартам

Метою статті є проаналізувати та виокремити основні етапи формування державної політики України у сфері медичної та психологічної реабілітації, охарактеризувати ключові нормативно-правові акти, зміни концептуальних підходів, інституційні механізми та виклики, що постали перед системою реабілітації в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення медичної та психологічної реабілітації; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині правового регулювання охорони здоров'я, зокрема медичної та психологічної реабілітації.

У роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: історико-правовий аналіз (для вивчення етапів становлення політики реабілітації), системно-структурний підхід (для розгляду взаємозв'язку між правовими, організаційними та соціальними компонентами реабілітаційної системи), порівняльно-правовий метод (для аналізу зміни підходів у нормативно-правових актах).

Виклад основного матеріалу. Державну політику України у сфері медичної та психологічної реабілітації умовно можна поділити на три основні етапи становлення. Перший етап 1991–2000 роки — ознаменував собою перехід від радянської моделі до нових підходів. В цей період було ухвалено перші нормативні акти, що лише частково регулювали надання реабілітаційних послуг.

Протягом 2000–2014 років відбулося поступове вдосконалення законодавства, зокрема рушійною силою цього періоду став у 2005 році Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», що закріпив правові засади для більш системного підходу до реабілітації, чим і ознаменувався другий етап реабілітації.

Третій етап (2014 — наш час) сформувався як відповідь на збройну агресію та гуманітарну кризу і став початком новітнього підходу до реабілітаційної політики. Основою нової системи реабілітації стала біопсихосоціальна модель, орієнтована на принципи доказової медицини.

Як зазначав український професор Б. І. Сташків, після отримання незалежності Україна приступила до оновлення національного законодавства у сфері соціального забезпечення еволюційним шляхом. Втім, за основу було взято радянське соціальне законодавство та законодавство Росії, і лише з часом почали враховувати досвід європейських країн [1, с. 635].

Н. Є. Гусак наголошувала у своїх роботах, що на 1991–2000 роки припадає етап законодавчого закріплення лише окремих напрямів реабілітації [1, с. 32]. Так, у 1991 році Верховна Рада Української радянської соціалістичної республіки прийняла Закон «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Українській РСР» (Закон № 875-XII від 21 березня 1991 року) та Закон Української радянської соціалістичної республіки «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (Закон № 796-XII від 28 лютого 1991 року), які досить загально декларували забезпечення реабілітаційними послугами тієї чи іншої категорії населення. Наприклад, ст. 5 Закону № 875-XII закріплювалось обов'язковість індивідуальної програми реабілітації для осіб з інвалідністю: «види і обсяги необхідного соціального захисту інваліда надаються у вигляді індивідуальної програми медичної, соціально-трудової реабілітації і адаптації. Індивідуальна програма реабілітації є обов'язковою для виконання державними органами, підприємствами (об'єднаннями), установами і організаціями» [3]. У свою чергу, Закон № 796-XII передбачав у ст. 26, що рятування, лікування та реабілітація (включаючи психологічну) потерпілих дітей дошкільного і шкільного віку визначається пріоритетним напрямом в усіх медичних програмах і заходах, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи [4]. Закон України «Про психіатричну допомогу» (Закон № 1489-III від 20 лютого 2000 року) у свій

першій редакції закріплював, що психіатрична допомога як комплекс спеціальних заходів, спрямована у тому числі на медико-соціальну реабілітацію осіб, які страдають на психічні розлади [5]. Загалом, у період з 1991 по 2000 рік реабілітація як комплексний процес в нормативно-правових актах не розкривалась, регламентування стосувалось досить обмежене коло суб'єктів, які потенційно могли потребувати реабілітаційні послуги, проте передбачалось створення органів із надання реабілітаційних послуг.

Говорячи про другий етап, варто зазначити, що в цей період мала місце в основному практика ситуативного удосконалення законодавства. Серед законів, які приймаються в цей період та у тексті яких згадується реабілітація, є: Закон України «Про охорону дитинства» (2001 р.), Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.), Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.), Закон України «Про ратифікацію Конвенції про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159» (2003 р.), Закон України «Про соціальні послуги» (2003 р.), Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.), Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (2005 р.), Закон України «Про реабілітацію інвалідів» (2005 р.), Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» (2009 р.).

Окрім того, у 2005 році Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (Закон № 2961-IV від 6 жовтня 2005 року), наразі Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». Прийняття цього Закону стало важливим етапом у розвитку державної політики в сфері реабілітації. У нормативно-правовому акті вперше на законодавчому рівні було надано визначення реабілітації як «системи медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації і медичними виробами» [6], а також психологічної реабілітації як системи заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості.

Таким чином, вищезазначений Закон і його подальші зміни стали значним кроком вперед у формуванні комплексного підходу до реабілітації осіб з інвалідністю, вказуючи на важливість інтеграції

медичних, психологічних та соціальних аспектів у процес реабілітації. Цей закон створив підґрунтя для подальших реформ у системі реабілітації, забезпечуючи правову основу для розвитку відповідних програм та послуг в Україні.

Проте, відповідно до заключення оцінювальної комісії з питань реабілітації ВООЗ, яка працювала в Україні в грудні 2015 року, в якому зауважили, що в державі відсутня цілісна система реабілітації, у тому числі немає системи професійної підготовки відповідних фахівців [7]. Крім того, у звіті оцінювальна комісія констатувала, що традиційно послуги реабілітації в Україні надаються в курортному середовищі, а законодавство щодо реабілітації залишається фрагментованим, координація між уповноваженими міністерствами та організаціями відсутня. Експерти та спеціалісти ВООЗ також дійшли висновку, що кадрове забезпечення реабілітації в Україні не відповідає міжнародним та європейським стандартам [8].

У 2014 році внаслідок значного збільшення ветеранської спільноти, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб особливо гостро постали проблеми із забезпеченням задекларованих прав та норм. Так, з 2014 року в Україні було ухвалено низку законодавчих та підзаконних актів, спрямованих на вирішення існуючих проблем у сфері медичного та психологічного забезпечення військовослужбовців, а також покликаних відповісти на нові виклики, що постали спершу з початком АТО у 2014 році, а потім і з початком повномасштабного збройного нападу Росії проти України у 2022 році.

Першим підзаконним актом, покликаним вирішити проблему реабілітації, був Указ Президента України № 150/2015 від 18 березня 2015 року «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції». Указ Президента, зокрема, визначив завдання Кабінету Міністрів України розглянути питання щодо збільшення штатної кількості психологів у закладах охорони здоров'я, в яких здійснюється реабілітація учасників АТО та забезпечити збільшення відповідного фінансування таких закладів. Цим же Указом Президент поставив завдання розробити Державну цільову програму медичної, соціально-трудової реабілітації та адаптації учасників АТО.

У відповідь на завдання, поставлені Президентом, Кабінет Міністрів України видав Розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції» № 359-р від 31 березня 2015 року, відповідно до якого на органи місцевого самоврядування покладені завдання щодо організації допомоги демобілізованим учасникам АТО [9, с. 40–41].

Протоколи зі стандартизації медичної допомоги при ПТСР, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я № 121 від 23 лютого 2016 року, були

єдиним документом, який стосувався реабілітації військовослужбовців. Однак Протоколи регулювали лише вузькоспеціалізоване питання ПТСР та не враховували інші психологічні проблеми.

Отже, відповідно до діючого на той час законодавства реабілітаційна допомога надавалась особам, у яких вже були стійкі розлади функцій організму і вже нічого не можливо було відновити. Крім того, важливим вбачається звернути увагу на те, що до 2020 року в Україні нормативно-правова документація у сфері реабілітаційної допомоги ґрунтувалась на біомедичній моделі, у той час як у розвинених країнах світу протягом останніх десятиріч за основу було взято біопсихосоціальну модель. Різниця двох моделей полягає в наступному: у той час як біомедична модель зосереджується на лікуванні фізичних симптомів, біопсихосоціальна враховує комплексний вплив біологічних, психологічних і соціальних чинників на здоров'я та процес реабілітації.

Відтак, задля розбудови ефективної системи реабілітації у сфері охорони здоров'я та врахування рекомендацій Технічної консультації на підтримку розробки національного плану щодо обмежень життєдіяльності, здоров'я та реабілітації для України та Технічних порад та внеску до закону України з попередження інвалідності та системи реабілітації, проведених в 2015–2016 роках експертами ВООЗ та Міжнародного товариства фізичної та реабілітаційної медицини [10, с.6], 3 грудня 2020 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (Закон 1053-IX), що набув чинності 31 грудня 2020 року.

Насамперед, Законом України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» було узгоджено термінологічний апарат реабілітації у сфері охорони здоров'я з термінологією ВООЗ. Зокрема, запропоновано уточнені редакції та більш правильні переклади низки понять українською мовою (наприклад, реабілітація, обмеження життєдіяльності, особа з обмеженнями життєдіяльності, особа з інвалідністю), а також введено нові поняття, що є важливими та критичними для забезпечення цілісності реабілітаційного процесу (наприклад, встановлення завдань реабілітації, обсяг реабілітаційної допомоги, реабілітаційний прогноз, мультидисциплінарна реабілітаційна команда, біопсихосоціальна модель обмежень життєдіяльності та ін.) [11].

Надзвичайно важливою новелою стало закріплення в статті 5 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» принципів реабілітації, а саме: пацієнтоцентричність; цілеспрямованість; своєчасність; послідовність; безперервність; функціональну спрямованість.

Важливим нормативним документом, що відображає розвиток державної політики у сфері забезпечення медичної допомоги та реабілітації військовослужбовців став Порядок направлення осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постражда-

далих у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 411. Згідно з пунктом 1 зазначеного Порядку, направлення на лікування за кордон можливе за умов наявності висновку про необхідність такого лікування та підтвердження готовності країни-члена ЄС або закладу охорони здоров'я іноземної держави прийняти пацієнта на безоплатній основі [12]. У своїй праці Литвин Н. А. та Кочугур І. В. акцентують увагу на особливостях нормативного врегулювання порядку надання медичної допомоги та медико-психологічної реабілітації військовослужбовців за кордоном, підкреслюючи, що ця процедура є доволі складною та залежить від можливостей і готовності європейських партнерів надати необхідну допомогу. Водночас вони наголошують, що надання військовослужбовцям можливості проходити лікування за кордоном є значущим кроком у забезпеченні їхньої медичної підтримки, що позитивно впливає на їхній фізичний та психоемоційний стан [13, с. 240].

Питання стандартизації медичної допомоги порушується і військовими, оскільки функціонування медичних сил ЗСУ та інших служб оборони вимагає дотримання державних стандартів медичної допомоги. Особливості надання медичної допомоги в умовах бойових дій вимагають розробки військово-медичних стандартів для лікування бойових поранень та терапевтичних захворювань на різних рівнях медичного забезпечення, включно з реабілітацією [14, с. 64].

На думку Савицького В. Л. чинна система медико-соціального забезпечення військовослужбовців потребує суттєвого доопрацювання нормативно-правової бази на державному й відомчому рівнях, що можливо за умови створення основних нормативно-правових документів медичного забезпечення військово-медичної доктрини, а також Концепції медичного забезпечення, створення Державної програми щодо єдиного медичного простору в Україні, запровадження Державної програми з охорони професійного здоров'я, прийняття Закону про страхову медицину в ЗСУ [15, с. 29].

З метою розширення доступності реабілітаційної допомоги, наприкінці 2022 року Програму медичних гарантій доповнили новими пакетами: «Реабілітаційна допомога дорослим та дітям в стаціонарних умовах» та «Реабілітаційна допомога дорослим та дітям в амбулаторних умовах». Людина, яка потребує комплексного відновлення, може самостійно обрати один із медичних закладів, законтрагованих Національною службою здоров'я України, за даними пакетами. При цьому, послуги з реабілітації — доступні й безоплатні, та повністю покриваються Національною службою здоров'я України в рамках Програми медичних гарантій.

Утім, проблемою залишається втримання підготовлених кадрів у системі охорони здоров'я. Так,

А. В. Панковець та Т. П. Юрочко, досліджуючи стан кадрового забезпечення у системі реабілітації в Україні, дійшли висновку, що кількість випускників за спеціальністю 227 «Терапія та реабілітація» значно більша за кількість працевлаштованих фахівців, однак кадровий попит в закладах охорони здоров'я залишається незадоволеним [16, с. 98]. Кроком для часткового виправлення ситуації стало те, що реабілітаційні професії були прирівняні до медичних, що дозволило поширити на таких працівників норми про мінімальну заробітну плату, які розповсюджуються на медичних працівників. Утім, низькі заробітні плати медичного персоналу завжди були актуальною проблемою для України, наслідком якої було та є те, що медичний персонал мало зацікавлений власне у професійній діяльності та шукає додаткові підробітки, що створює негативну тенденцію у сфері охорони здоров'я [17, с. 49]. Відтак, для держави і надалі важливим та актуальним є створення належних умов для професійної реалізації, зокрема забезпечення конкурентної оплати праці, можливостей для професійного розвитку та соціального захисту, що сприятиме залишенню фахівців у сфері медичної та психологічної реабілітації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, Аналіз становлення та трансформації державної політики України у сфері медичної та психологічної реабілітації дозволяє зробити низку узагальнень. По-перше, на всіх ета-

пах — від фрагментарного правового регулювання у 1990-х роках до системних реформ після 2014 року — спостерігається поступове розширення змісту поняття «реабілітація» та цільових груп, яким вона адресована. По-друге, вагомим досягненням стало законодавче визнання біопсихосоціальної моделі, мультидисциплінарного підходу та принципів пацієнтоцентричності, безперервності й функціональності. По-третє, виклики, що постали у зв'язку з війною, активізували процес нормативних змін, однак виявили також структурні проблеми: кадровий дефіцит, відсутність міжвідомчої координації, обмежену спроможність закладів надавати повний спектр послуг.

З прийняттям Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» у 2020 році закладено нормативне підґрунтя для реалізації комплексного та інтегрованого підходу до реабілітації. Проте ефективність його реалізації залежить від політичної волі, управлінської координації, належного фінансування, системної підготовки фахівців і адаптації інфраструктури до потреб людей з обмеженнями життєдіяльності, включно з ветеранами війни. Подальші дослідження та практичні заходи мають бути спрямовані на гармонізацію української моделі реабілітації з міжнародними стандартами ВООЗ і ЄС, а також забезпечення повноцінної інтеграції реабілітації в систему охорони здоров'я та соціального захисту в умовах воєнного та повоєнного періодів.

Література

1. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник. Чернівці : ПАТ «ПВК «Десна», 2016.- 692 с. URL: <http://www.stashkiv.ho.ua/files/10.pdf> (дата звернення: 28.06.2025).
2. Гусак Н. Є. Розвиток законодавства України про соціальну реабілітацію. *Соціальна освіта: наукові дослідження*. 2014. № 1–2. С. 30–43. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/28919/Husak.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 28.06.2025).
3. Закон «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Українській РСР» (Закон 875-XII від 21 березня 1991 року) — перша редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12/ed19910321#Text> (дата звернення: 23.06.2025).
4. Закон Української радянської соціалістичної республіки «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (Закон № 796-XII від 28 лютого 1991 року) — перша редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12/ed19910228#Text> (дата звернення: 28.06.2025).
5. Закон України Про психіатричну допомогу (перша редакція) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14/ed20000222#Text> (дата звернення: 18.06.2025).
6. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», перша редакція від 06.10.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15/ed20051006#Text> (дата звернення: 24.06.2025).
7. МОЗ анонсує реформу реабілітаційної медицини в Україні. *Радіо Свобода*. 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28281168.html> (дата звернення: 24.06.2025).
8. МОЗ анонсує реформу реабілітаційної медицини в Україні. *Радіо Свобода*. 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28281168.html> (дата звернення: 24.06.2025).
9. Кучер Г. Стратегія психосоціальної реабілітації учасників АТО (досвід м. Умань). *Актуальні проблеми соціально-правового статусу осіб, постраждалих під час проведення АТО*. С. 40–43. URL: https://www.researchgate.net/profile/Oleksij-Novpun/publication/328790223_Aktualni_problemi_socialno-pravovogo_statusu_osib_postrazdalih_pid_cas_provedenna_ATO/links/5be3178892851c6b27aed6a8/Aktualni-problemi-socialno-pravovogo-statusu-osib-postrazdalih_pid-cas-provedenna-ATO.pdf#page=44 (дата звернення: 18.06.2025).
10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про реабілітацію осіб з обмеженнями життєдіяльності». URL: [blob: https://itd.rada.gov.ua/a031e10f-7667-480b-af34-2064084369a9](https://itd.rada.gov.ua/a031e10f-7667-480b-af34-2064084369a9) (дата звернення: 28.05.2025).

11. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 24.06.2025).
12. Про забезпечення організації направлення осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалих у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.06.2025).
13. Кочугур І. В., Литвин Н. А. Нормативно-правове регулювання медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців внаслідок воєнних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 237–240. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/57.pdf (дата звернення: 18.06.2025).
14. Заболотна І. Б., Гуца С. Г., Балашова І. В., Безверхнюк Т. М. Проблемні питання медико-психологічної реабілітації військовослужбовців в Україні. *Вісник проблем біології і медицини*. 2023. № 2(169).
15. Савицький В. Л., Власенко О. М., Стриженко В. І., Булах О. Ю. Система медичного забезпечення військ (сил) — складова загальнодержавної політики охорони здоров'я громадян України. *Наука і оборона*. 2014. № 2.
16. Панковець А. В., Юрочко Т. П. Стан кадрового забезпечення системи реабілітації у сфері охорони здоров'я в Україні. *Україна. Здоров'я нації. Фізична терапія та реабілітація*. 2024. № 3(77). С. 94–100. URL: <https://journals.uzhnu.uz.ua/index.php/health/article/view/1047/1151> (дата звернення: 18.07.2025).
17. Литвин Н. А., Артеменко О. В. Окремі проблемні питання реформування сфери охорони здоров'я в Україні. *Збірник статей наукових читань на тему «Медичне право України: Історичні аспекти, новітні тенденції та перспективи розвитку» присвячених пам'яті Гладуна Зіновія Степановича*. Упоряд. д. ю. н., проф. І. Я. Сенюта, к. ю. н., доц. Х. Я. Терешко. Львів. Видавництво ЛОБФ «Медицина і право». 2022. С. 48–50. URL: [https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/ZBIRNIK_STATEY_MEDICHNE_PRAVO_UKRAINI_compressed%20\(2\).pdf](https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/ZBIRNIK_STATEY_MEDICHNE_PRAVO_UKRAINI_compressed%20(2).pdf) (дата звернення: 21.07.2025).

References

1. Stashkiv B. I. Pravo sotsialnoho zabezpechennia. Zahalna chastyna: navch. posibnyk. Chernihiv: PAT “PVK “Desna”, 2016. 692 s. URL: <http://www.stashkiv.ho.ua/files/10.pdf> [in Ukrainian].
2. Husak N. Ye. Rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro sotsialnu reabilitatsiiu. Sotsialna osvita: naukovy doslidzhennia. 2014. № 1–2. S. 30–43. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/28919/Husak.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
3. Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti invalidiv v Ukrainskii RSR: Zakon № 875-XII vid 21 bereznia 1991 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12/ed19910321#Text> [in Ukrainian].
4. Pro status i sotsialnyi zakhyst hromadian, yaki postrazhdaly vnaslidok Chornobylskoi katastrofy: Zakon № 796-XII vid 28 liutoho 1991 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12/ed19910228#Text> [in Ukrainian].
5. Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakon Ukrainy № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14/ed20000222#Text> [in Ukrainian].
6. Pro reabilitatsiiu invalidiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 06.10.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15/ed20051006#Text> [in Ukrainian].
7. MOZ anonse reformu reabilitatsiinoi medytsyny v Ukraini. Radio Svoboda. 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28281168.html> [in Ukrainian].
8. MOZ anonse reformu reabilitatsiinoi medytsyny v Ukraini. Radio Svoboda. 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28281168.html> [in Ukrainian].
9. Kucher H. Stratehiia psykhosotsialnoi reabilitatsii uchastnykiv ATO (dosvid m. Uman). Aktualni problemy sotsialno-pravovoho statusu osib, postrazhdalych pid chas provedennia ATO. S. 40–43. URL: <https://www.researchgate.net/profile/Oleksij-Hovpun/publication/328790223> [in Ukrainian].
10. Poyasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy “Pro reabilitatsiiu osib z obmezheniamy zhyttiedialnosti”. URL: blob: <https://itd.rada.gov.ua/a031e10f-7667-480b-af34-2064084369a9> [in Ukrainian].
11. Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia: Zakon Ukrainy № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> [in Ukrainian].
12. Pro zabezpechennia orhanizatsii napravlennia osib iz skladovykh syl oborony ta syl bezpeky, postrazhdalych u zviazku z viiskovoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, na likuvannia za kordon: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 kvitnia 2022 r. № 411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
13. Kochuhur I. V., Lytvyn N. A. Normatyvno-pravove rehuliuвання medychnoi ta psykhologichnoi reabilitatsii viiskovoslužbovtiv vnaslidok voiennykh konfliktiv. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2023. № 1. — S. 237–240. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/57.pdf [in Ukrainian].
14. Zabolotna I. B., Huscha S. H., Balashova I. V., Bezverkhniuk T. M. Problemni pytannia medyko-psykhologichnoi reabilitatsii viiskovoslužbovtiv v Ukraini. Visnyk problem biolohii i medytsyny. 2023. № 2(169) [in Ukrainian].
15. Savytskyi V. L., Vlasenko O. M., Stryzhenko V. I., Bulakh O. Yu. Systema medychnoho zabezpechennia viisk (syl) — складова загалнодержавної політики охорони здоров'я громадян України. *Наука і оборона*. 2014. № 2. [in Ukrainian].

16. Pankovets A. V., Yurochko T. P. Stan kadrovoho zabezpechennia systemy rehabilitatsii u sferi okhorony zdorovia v Ukraini. Ukraina. Zdorovia natsii. Fizychna terapiia ta rehabilitatsiia. 2024. № 3(77). S. 94–100. URL: <https://journals.uzhnu.uz.ua/index.php/health/article/view/1047/1151> [in Ukrainian].

17. Lytvyn N. A., Artemenko O. V. Okremi problemni pytannia reformuvannia sfery okhorony zdorovia v Ukraini. Medychne pravo Ukrainy: istorychni aspekty, novitni tendentsii ta perspektyvy rozvytku: zbirnyk statei naukovykh chytan, prysviachenykh pamiaty Hladuna Z. S. / uporiad. Seniuta I. Ya., Tereshko Kh. Ya. Lviv: Vydavnytstvo LOBF “Medyt-syna i pravo”, 2022. S. 48–50. URL: [https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/ЗБІРНИК_СТАТЕЙ_МЕДИЧНЕ_ПРАВО_УКРАЇНИ_compressed%20\(2\).pdf](https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/ЗБІРНИК_СТАТЕЙ_МЕДИЧНЕ_ПРАВО_УКРАЇНИ_compressed%20(2).pdf) [in Ukrainian].

Пащенко Петро Миколайович

аспірант кафедри державно-правових і гуманітарних наук

Навчально-наукового інституту

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Pashchenko Petro

Postgraduate Student, Department of Public Law and Humanities

Educational and Scientific Institute

V.I. Vernadsky Taurida National University

ORCID: 0009-0003-8356-4185

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11248

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В СИЛАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

STRATEGIES FOR OVERCOMING LEGAL NIHILISM IN UKRAINE'S DEFENCE FORCES

Анотація. Вступ. У статті здійснено комплексне наукове дослідження правового нігілізму в Силах оборони України як системного деструктивного явища, що має глибокі соціальні, правові та психологічні корені. Акцентовано, що в умовах воєнного стану його прояви стають особливо небезпечними для функціонування військових формувань, підриваючи правопорядок, бойову дисципліну та загалом обороноздатність держави. Правовий нігілізм зумовлює не лише нехтування правом, законами і статутними приписами, а й формує загальну атмосферу правової дезорієнтації, демотивує особовий склад та знижує рівень довіри до військового керівництва і державних інституцій загалом.

Мета. Дослідження має на меті визначити ключові напрями подолання правового нігілізму в Збройних Силах України через всебічний аналіз чинників, що його породжують, систематизацію негативних наслідків його поширення, а також розроблення комплексної системи правових, виховних, освітніх і управлінських заходів, спрямованих на формування правової культури особового складу та посилення правопорядку у військовому середовищі.

Матеріали і методи. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові (аналіз, синтез, абстрагування, індукція, дедукція) та спеціально-юридичні методи, зокрема формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний та функціональний підходи. Інформаційну базу дослідження складають норми чинного законодавства України, включно з Конституцією України, законами, підзаконними нормативними актами, військовими статутами, а також наукові праці українських правознавців — С. Петкова, В. Бойка, І. Копайгори, Б. Шамрая, І. Копотуна та ін.

Результати. У статті виокремлено основні причини поширення правового нігілізму серед військовослужбовців, серед яких: фрагментарність та суперечливість правового регулювання у сфері військової служби, правова невизначеність у процесі прийняття управлінських рішень, деформація правосвідомості через довготривале ігнорування принципів законності, соціальна несправедливість, а також історичні чинники, що сформували зневіру до державних інститутів. Обґрунтовано необхідність формування правової культури у військовому середовищі шляхом системного правового виховання, запровадження якісних освітніх програм, підвищення правової обізнаності особового складу. Визначено роль командирів та офіцерського складу як ключових фігур у формуванні атмосфери правопорядку, зокрема через особистий приклад, відповідальне лідерство та моральний авторитет. Окреслено шляхи удосконалення законодавства, зокрема необхідність введення терміну «правовий нігілізм» у нормативно-правове поле та посилення юридичної відповідальності командного складу за порушення правопорядку у підрозділах. Розкрито негативні наслідки правового нігілізму в умовах воєнного стану, зокрема дискредитацію державної влади, руйнування довіри до державних інституцій, поширення корупції та зниження морально-психологічної стійкості армії. Зроблено висновок про необхідність комплексного міждисциплінарного підходу до подолання правового нігілізму в Силах оборони України.

Ключові слова: правовий нігілізм, правова свідомість, дисципліна, військовослужбовці, військове право, воєнний стан, правова невизначеність.

Summary. Introduction. The article presents a comprehensive academic study of legal nihilism in the Defence Forces of Ukraine as a systemic destructive phenomenon rooted in deep social, legal, and psychological factors. It is emphasized that

under conditions of martial law, its manifestations become particularly dangerous for the functioning of military formations, undermining the rule of law, military discipline, and, consequently, the state's overall defence capability. Legal nihilism results not only in disregard for the law, statutory provisions, and military regulations but also fosters a general atmosphere of legal disorientation, demotivates military personnel, and decreases trust in the military command and public institutions as a whole.

Purpose. The purpose of the study is to identify the key directions for overcoming legal nihilism in the Armed Forces of Ukraine by conducting a comprehensive analysis of the factors contributing to its emergence, systematising the negative consequences of its proliferation, and developing a holistic system of legal, educational, moral, and managerial measures aimed at fostering the legal culture of military personnel and strengthening legal order within the military environment.

Materials and Methods. The methodological basis of the research consists of general scientific methods (analysis, synthesis, abstraction, induction, deduction) and specialised legal methods, including the formal-legal, comparative-legal, systemic-structural, and functional approaches. The informational base of the study includes the current legislation of Ukraine – in particular, the Constitution of Ukraine, laws, subordinate legal acts, military statutes – as well as scholarly works of Ukrainian legal scholars such as S. Petkov, V. Boiko, I. Kopaigora, B. Shamrai, I. Kopotun, and others.

Results. The article identifies the main causes of the spread of legal nihilism among military personnel, including: the fragmentary and contradictory nature of legal regulation in the field of military service; legal uncertainty in the decision-making process; deformation of legal consciousness caused by the long-term neglect of legality; social injustice; and historical factors that have led to public distrust in state institutions. The necessity of developing legal culture in the military environment is substantiated through systematic legal education, the introduction of high-quality educational programmes, and the enhancement of legal awareness among service members. The role of commanders and officers is defined as crucial in shaping an atmosphere of legal order, particularly through personal example, responsible leadership, and moral authority. The article outlines directions for improving legislation, particularly the need to introduce the term “legal nihilism” into the legal framework and to strengthen the legal liability of commanding officers for violations of legal order within their units. The study reveals the negative consequences of legal nihilism under martial law, including the discrediting of state authority, the erosion of public trust in governmental institutions, the spread of corruption, and a decline in the moral and psychological resilience of the armed forces. The conclusion substantiates the need for a comprehensive interdisciplinary approach to overcoming legal nihilism in the Defence Forces of Ukraine.

One of the priority steps must be the legislative introduction of the term “legal nihilism” into the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” and the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine in order to ensure a clear legal interpretation of this phenomenon and its recognition at the level of state policy. It is also advisable to expand the scope of legal liability of commanders and officials for the state of legal culture and legal education within their subordinate units. The systematic implementation of the above-mentioned approaches will contribute to strengthening the rule of law, enhancing the moral and psychological resilience of the personnel, and increasing the overall defence capacity of the state amid prolonged military aggression.

At the same time, overcoming legal nihilism in the military is inextricably linked to combating this phenomenon in society as a whole. This once again confirms the relevance of affirming a progressive legal worldview in Ukraine and increasing the level of political and legal awareness, especially among those who serve as ideologists, organisers, and drivers of reforms. These individuals must not only proclaim but also sincerely adhere to the declared ideas. One of the greatest threats to the democratic development of the state is the practice of selective application or deliberate evasion of legal and procedural norms, motivated by political expediency or the will of individual officials.

Legal science should contribute to ensuring that legal values occupy a leading place among the key criteria for the civilisational quality of Ukraine's transformational processes – namely, the public's satisfaction with the state of legal order, the legality of measures taken, and protection from unlawful encroachments, arbitrariness, and abuse by state authorities. In this context, it is essential to emphasise the priority of legal over political orientations, since the latter are prone to change under the influence of internal or external conjunctures. The growing attention to the interrelation between law and politics in academic research only underlines the need for clear methodological separation between legal and political values, given their fundamental importance in the development of a modern rule-of-law state.

Key words: legal nihilism, legal consciousness, discipline, military personnel, military law, martial law, legal uncertainty.

Постановка проблеми. Прояви правового нігілізму в сучасних умовах воєнного стану в Україні набувають особливої актуальності. У період широкомасштабної агресії проти держави ключовим фактором забезпечення національної безпеки виступає належний рівень військової дисципліни та законності. Одним з основних ризиків у цій площині є правовий нігілізм, який з одного боку проявляється у невиконанні приписів законів та наказів командирів та призводить до порушення військової дисципліни через власну недисциплінованість. З іншого

боку самі командири та чиновники через власні протиправні дії та недисциплінованість провокують військовослужбовців рядового складу та породжують умови для правового нігілізму та порушення військової дисципліни. Така деформація правосвідомості підриває засади правопорядку, знижує ефективність управління у військових формуваннях та їх боєздатність, а відтак і обороноздатність держави загалом. Особливо небезпечним це явище стає в умовах нестабільності, невизначеності та постійної зміни оперативної ситуації на фронті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Правовий нігілізм як соціально-правове явище досліджується у працях таких українських науковців, як С. Петков [1], В. Бойко [2], І. Коропатнік [3], І. Копотун [4], Б. Шамрай [5]. Українські вчені приділяють значну увагу проблемі правового нігілізму, вивчаючи його причини та наслідки. Вони відзначають, що правовий нігілізм, як негативне ставлення до права, проявляється у запереченні його соціальної цінності та порушенні законів на різних рівнях. Науковець І. Копайгора визначає правовий нігілізм, як один з напрямків суспільно-політичної думки, яка заперечує соціальну й особисту цінність права, вважає його найменш сучасним способом регулювання суспільних відносин. Суть його — в загальному негативно заперечувальному, неповажному відношенню до права взагалі і, зокрема, до Законів, інших нормативних актів і до встановленого правопорядку та дисципліни [6]. Українські дослідники виділяють правовий нігілізм як головний чинник гальмування демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя [7]. В умовах зростаючої кількості проявів правового нігілізму в умовах воєнного стану, а також в Силах оборони України, комплексне наукове осмислення цієї проблеми потребує подальших наукових досліджень, зокрема у військовому середовищі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення ключових шляхів подолання правового нігілізму в Збройних силах України через аналіз чинників, що його зумовлюють, негативних наслідків, а також обґрунтування системи правових, освітніх, дисциплінарних і законодавчих заходів, спрямованих на формування правової культури особового складу.

Виклад основного матеріалу. Причини виникнення такого явища як правовий нігілізм в Україні доцільно розглядати комплексно. Серед основних чинників можна виділити наступні: історичні, соціально-економічні, недосконалість законодавства, вплив правосвідомості [8].

Історичні причини обумовлені тривалою відсутністю правової культури та досвіду формування правової держави, а також вплив радянської системи, яка не сприяла розвитку поваги до права. В Силах Оборони України прояви «радянщини» є одним із основних причин проявів правового нігілізму, яке має місце не тільки серед рядового складу у вигляді невиконання наказів командирів та недисциплінованості, а також і у командирів, які проявляються у нехтуванні законів, виданні протиправних наказів, відсутності поваги до підлеглих, тощо [9].

Соціально-економічні причини характеризуються низьким рівнем життя, соціальною нерівністю, недостатністю соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, корупцією та недовірою до державних інституцій, що сприяє формуванню негативного ставлення до права. В період воєнного стану в країні, особливо у військових формуваннях

корупційна складова є особливо руйнівним чинником [10].

Недосконалість законодавства обумовлена наявністю прогалин в законодавстві, складністю і суперечливістю законів, а також наявною в законодавстві правовою невизначеністю, що призводить до низької ефективності їх застосування і, як наслідок до правового нігілізму [11].

Низький рівень правосвідомості призводить до її деформації на індивідуальному та суспільному рівнях, включаючи правовий інфантізм, ідеалізм та інші форми, які посилюють прояви правового нігілізму [12].

Правовий нігілізм характеризується негативними наслідками, які в умовах воєнного стану в Україні можуть стати руйнівними для стабільного існування держави. Так, зменшення довіри до держави проявляється через нехтування законами та правовими нормами підриває довіру до державних інституцій, правоохоронних органів та до Сил оборони України. Правовий нігілізм створює сприятливе середовище для корупції та інших правопорушень. Зниження соціальної стабільності знаходить своє відображення через нехтування законами та може призвести до соціальної напруги та нестабільності. Негативний вплив на економічний розвиток має місце, коли правовий нігілізм перешкоджає розвитку економіки, оскільки інвестори не бажають вкладати кошти в країну з високим рівнем корупції та правового свавілля [13]. Наслідки правового нігілізму в Силах оборони України в умовах воєнного стану є особливо небезпечними, оскільки із середини підривають військову дисципліну, боєздатність військових формувань та обороноздатність держави.

Шляхи подолання правового нігілізму, які доцільно запропонувати в сучасних умовах, включають системні зміни у сфері правової освіти та виховання, підвищення рівня правової культури, покращення якості законодавства та забезпечення його ефективного застосування, а також боротьбу з корупцією та зміцнення довіри до держави [14]. Фактично, забезпечення принципу справедливості в усіх сферах суспільства та державного управління є підґрунтям для подолання правового нігілізму. В Силах оборони України забезпечення принципу справедливості набуває особливого значення, оскільки у військовому середовищі загострюються всі проблеми, які існують в суспільстві.

С. В. Петков відзначає, що правовий нігілізм у військовому середовищі є однією з форм девіантної правосвідомості, що проявляється у свідомому нехтуванні законодавчими вимогами. Науковець наголошує, що причини цього явища полягають у недостатній правовій соціалізації, нестабільності правової системи та слабкому інституційному контролі. Ефективність протидії правовому нігілізму полягає у формуванні внутрішньої мотивації до правомірної поведінки [15].

В умовах тривалої війни в Україні особливу увагу слід приділити вивченню причин виникнення правового нігілізму в Силах оборони України. Правовий нігілізм у військовому середовищі зумовлений низкою чинників: правовим інфантізмом особового складу, фрагментарністю законодавства, бюрократизмом у реалізації прав, недостатньою авторитетністю військової юстиції, тощо. Нестабільність та непрозорість правового поля формує правовий песимізм і провокує фактичне ігнорування норм. У контексті воєнного стану спостерігається й права невизначеність — відсутність чіткого тлумачення деяких норм, нестабільність регулювання статусу військовослужбовця, що лише посилює ризики девіантної правової поведінки [16].

Підвищення правової свідомості військовослужбовців є засадничим кроком у подоланні правового нігілізму. Це передбачає організацію системної правової освіти, роз'яснювальної роботи, використання прикладного матеріалу. Слід акцентувати увагу, що «правова свідомість є основою внутрішньої мотивації дотримання правових норм» [17].

Законодавство у сфері військової служби має бути чітким, доступним та стабільним, зрозумілим та справедливим. Необхідне усунення колізій, приведення норм у відповідність до стандартів міжнародного гуманітарного права. В. П. Петков підкреслює, що ефективність правозастосування прямо залежить від якості нормативного регулювання [18]. Тому, необхідно внесення змін до діючого законодавства України, зокрема доповнити Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», а також Дисциплінарний статут Збройних сил України терміном «правовий нігілізм» з його чітким визначенням, а саме: правовий нігілізм у військовому середовищі це свідоме невиконання законних наказів командирів, порушення військової дисципліни, а також порушення законів командирами, видання протиправних наказів, тощо. Головна мета притягнення до відповідальності таких порушників дисципліни — це виправлення. Це можливо впровадити через відповідне правове виховання та розроблену систему штрафів. Тобто, ідея полягає не в тому, щоб притягнути порушника до кримінальної відповідальності, покарати та осудити, оскільки жорстке покарання не є ефективним. Головний сенс притягнення до відповідальності виправлення «порушника дисципліни» та в подальшому свідоме та сумлінне виконання своїх обов'язків. Слід запровадити спеціальні норми щодо юридичної відповідальності не лише для виконавців, але й командирів, посадових осіб, які через власну бездіяльність або протиправні дії сприяли виникненню умов для порушення дисципліни, відчуття несправедливості у особового складу, для формуванню атмосфери безкарності. Отже, притягнення до дисциплінарної відповідальності у вигляді фінансових санкцій для виправлення та виховання законслухняності порушника дисци-

пліни є дієвими заходами не тільки в Силах оборони України а і в цілому в державі.

Доцільно зазначити, що з метою підвищення мотивації військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських до належного виконання військового та службового обов'язку, підтримки таких осіб та піклування про членів їх сімей прийняті наступні нормативні документи: Порядок організації діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей, який затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2024 № 948 [19] та Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їх сімей в системі Міністерства оборони України, затверджено наказом Міністерства оборони України від 29 січня 2025 року № 59 [20]. Цими документами визначається порядок організації діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей в системі Міністерства оборони та інших складових сил безпеки і оборони. Серед основних завдань служби супроводу військовослужбовців є: виявлення та оцінки соціальних потреб (проблем) військовослужбовців, які потребують соціального захисту, налагодження та підтримка комунікації з військовослужбовцями, особами рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейськими з всіма структурами військового керівництва та медичного супроводу, інформування про права військовослужбовців та консультування щодо захисту їх соціальних прав, забезпечення сприяння у вирішенні проблемних питань соціального захисту та відновлення соціальних і родинних зв'язків, тощо. Фактично діяльність служби супроводу спрямована на забезпечення повного соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, що спонукає та сприяє сумлінному виконанню військовослужбовцем своїх обов'язків, підвищенню дисципліни, самосвідомості та недопущенню вчинення правопорушень, оскільки це гарантує обсяг та рівень соціального захисту не тільки самого військовослужбовця а також і його родини.

Правове виховання повинно бути наскрізним — від вступу до Сил оборони України і до завершення служби. Воно має бути глибоко інтегрованим у всі сфери службової діяльності [19]. У навчальних закладах середньої, професійної та вищої освіти доцільно запроваджувати окремі модулі з правового виховання, залучати юристів до тренінгів і занять. На даний час в суспільстві виникла велика потреба у військових юристах, які повинні мати відповідну підготовку в галузі військового права.

Суворі дисципліна є основою бойового порядку та правопорядку. Військова дисципліна — це правова модель поведінки, що забезпечує функціональність армії у найскладніших умовах. В умовах воєнного стану порушення дисципліни може мати фатальні наслідки.

Водночас не менш важливо забезпечувати дисципліну не лише каральними методами, але й через виховання, авторитет командира, особистий приклад старшого складу. Командири повинні нести персональну відповідальність за правову атмосферу у підрозділі, виступати моральними орієнтирами для підлеглих.

Профілактика правопорушень — важливий запобіжник від повторного відтворення правового нігілізму. До таких заходів належать: виявлення ризикових груп військовослужбовців схильних до девіантної поведінки, індивідуальна робота, превентивні бесіди, створення системи оперативного реагування на ознаки девіантної поведінки. Також необхідно налагодити певну виховну роботу і з членами сім'ї військовослужбовців, які схильні до девіантної поведінки. Така робота з сім'ями може призвести до позитивних результатів, оскільки зможе стати певним стримуючим фактором для військовослужбовця, який схильний до порушення дисципліни. Відповідальність не тільки перед побратимами та командирами, а й перед своєю родиною сприятиме профілактики правопорушень та зменшенню проявів власної недисциплінованості.

Також необхідно реформувати військову юстицію, посилити її відкритість, забезпечити доступ військовослужбовців до правового захисту. Авторитет військової юстиції є ключем до формування довіри до права в армії.

Важливою умовою подолання правового нігілізму є популяризація позитивного ставлення до права, правової держави та правоохоронних органів [20]. Позитивний приклад правомірної поведінки та морального авторитету командирів відіграє ключову роль у формуванні моделі поведінки особового складу.

Ігнорування права та правових норм у військовому середовищі призводить до дискредитації влади, зниження авторитету командування, руйнування довіри до державних інституцій. Це створює умови для дезорганізації, зниження морального духу, втрати бойової ефективності та загального послаблення обороноздатності держави.

Висновки та перспективи. Подолання правового нігілізму в Україні та її Збройних Силах є багатогранним процесом, що вимагає системного, міждисциплінарного підходу та послідовної державної політики [21]. На основі проведеного дослідження визначено комплекс ефективних напрямів боротьби з цим явищем: формування правової культури у військовому середовищі, удосконалення законодав-

ства, підвищення рівня правової свідомості особового складу, забезпечення належної військової дисципліни, розвиток правового виховання та зміцнення інституційної спроможності військової юстиції.

Одним із пріоритетних кроків має стати законодавче закріплення терміну «правовий нігілізм» у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Дисциплінарному статуті Збройних сил України, з метою забезпечення однозначного правового трактування цього явища та його визнання на рівні державної політики. Доцільним є також розширення обсягу юридичної відповідальності командирів і посадових осіб за стан правової культури та правового виховання у підпорядкованих підрозділах. Системне впровадження вищезазначених підходів сприятиме зміцненню правопорядку, підвищенню морально-психологічної стійкості особового складу та загальному посиленню обороноздатності держави в умовах тривалої воєнної агресії.

Водночас подолання правового нігілізму в армії нерозривно пов'язане з подоланням цього явища в суспільстві загалом. Це ще раз підтверджує актуальність утвердження в Україні прогресивного правового світогляду, підвищення рівня політичної та правової свідомості, особливо серед тих, хто виконує функції ідеологів, організаторів та провідників реформ. Ці особи повинні не лише проголошувати, але й щиро дотримуватися проголошених ідей. Однією з найбільших загроз демократичному поступу держави є практика вибіркового застосування чи свідомого уникнення реалізації правових і процесуальних норм, мотивована політичною доцільністю або волею окремих посадових осіб.

Юридична наука має сприяти тому, аби серед головних критеріїв цивілізованості трансформаційних процесів в Україні провідне місце посіли правові цінності: задоволення громадян станом правопорядку, законністю застосованих заходів, захищеністю від протиправних посягань, свавілля та зловживань з боку державних структур. У цьому контексті важливо наголосити на пріоритетності саме правових, а не політичних орієнтацій, оскільки останні мають схильність до змін під впливом внутрішньої або зовнішньої кон'юнктури. Зростаюча увага до взаємозв'язку між правом і політикою у наукових дослідженнях лише підкреслює потребу в чіткому методологічному розмежуванні правових та політичних цінностей, з огляду на їх фундаментальне значення у формуванні сучасної правової держави.

Література

1. Петков С. В. Адміністративно-правова реформа в Україні : навч. посіб. Київ : КНТ, 2022. 180 с.
2. Бойко В. П. Правовий нігілізм та форми його прояву у суспільному житті. *Юридичний вісник України*. 2004. № 47. С. 14.
3. Національна безпека України в умовах воєнного стану: загальна характеристика концепції; міжнародний аспект; нормативне регулювання; судова практика. Укл.: Алієв Р. В., Джус О. А., Копотун І. М., Коротатнік І. М., Ми-

китюк М. А., Павлюк О. О., Петков В. П., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Шамрай Б. М., Юрков А. В. Київ : ВД «Професіонал», 2024. 480 с.

4. Закон України «Про запобігання корупції». Науково-практичний коментар. Станом на 27 грудня 2024 року. Укл.: Бесчастний В. М., Бортняк В. А., Журавльов Д. В., Кічук Я. В., Копотун І. М., Микитюк М. А., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Соболь Є. Ю., Татомир Ю. І., Ховпун О. С. За заг. ред. Копотуна І. М. Київ : Вид. «Центр учбової літератури», 2024. 644 с.

5. Правовий режим воєнного стану в Україні: юридична суть правового режиму воєнного стану; обмеження основних прав і свобод людини під час дії воєнного стану; нормативна база та пов'язані нормативні акти; актуальна судова практика. Укл.: Бесчастний В. М., Джус О. А., Комісаров О. Г., Коропатнік І. М., Лошицький М. В., Микитюк М. А., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Шамрай Б. М. / За заг. ред. Шамрая Б. М. Київ : ВД «Професіонал», 2025. 468 с.

6. Копайгора І. Д. Правовий нігілізм в Україні: поняття, причини виникнення, етапи становлення. *Forum Prava*. 2017. (5). 189–194.

7. Петков С. В., Пащенко П. М. Правовий нігілізм як головний чинник гальмування демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. URL: http://lsej.org.ua/2_2023/7.pdf (дата звернення: 15.07.2025).

8. Pysmenna O., Lavrentii Z. Legal nihilism in Ukraine: causes and methods of overcoming. *SWorld-Ger Conference Proceedings*, 1(gec31–00). 2024. P. 105–109.

9. Чорнодід Г. Історичні причини виникнення основ правового нігілізму в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2018. Том 1, № 35. С. 37–40.

10. Дручек О. В. Правовий нігілізм: підходи до розуміння. *Форум права*. 2009. № 2. С. 140–144. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09dovpdr.pdf> (дата звернення: 15.07.2025).

11. Пащенко П. М. Систематизація законодавства щодо юридичної відповідальності за правопорушення відповідно до положень Конституції України, як основа правопорядку. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2024. Том 35 (74), № 3. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/3_2024/6.pdf (дата звернення: 15.07.2025).

12. Петков С. Поділ правопорушення (delictum) за ступенем суспільної небезпеки на проступок (суспільно шкідливе діяння) та злочин (суспільно небезпечне діяння) в контексті реформування кримінальної юстиції. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 72–84.

13. Турчин О. С. Правовий нігілізм: сутність та шляхи подолання. *Advanced technologies of science and education: XIV Міжнародна наукова інтернет-конференція*. 23–26 березня 2021.

14. Мороз Л. І. Мінімізація правового нігілізму як умова національної безпеки держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (1). С. 117–126.

15. Деліктологія: Монографія. Під загальною редакцією С. В. Петкова, І. М. Копотуна. Прага: Європейський інститут післядипломної освіти, 2020. 340 с.

16. Мороз Л. І. Мінімізація правового нігілізму як умова національної безпеки держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна*. 2012. Вип. 2 (1). С. 117–126.

17. Бондаревський В. Г. Правовий нігілізм в Україні та шляхи його подолання. *Філософія: конспект лекцій: збірник праць*. К., 2012. 750 с.

18. Петков В., Петков С. Юридична відповідальність за злочини: до питання щодо видового поділу правопорушень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2023. № 2(54)/2023. С. 57–62.

19. Деякі питання впровадження діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 20.08.2024 № 948. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2024-%D0%BF>, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2024-p#n10> (дата звернення: 01.07.2025).

20. Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їх сімей в системі Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України 29 січня 2025 року № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-25#Text> (дата звернення: 01.07.2025).

21. Тополь Ю. О. Правовий нігілізм: стан, детермінанти та можливі шляхи подолання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 25–33.

22. Тригубенко Г. В. Пріоритетні напрямки подолання правового нігілізму в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Херсон, 2015. Вип. 1, Т. 1. С. 123–126.

23. Шатій С., Бондаренко А. Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 235–239.

References

1. Pietkov S. V. Administratyvno-pravova reforma v Ukraini: navch. posib. Kyiv: KNT, 2022. 180 s.
2. Boiko V. P. Pravovy nihilizm ta formy yoho proiavu u suspilnomu zhytti. Yurydychnyi visnyk Ukrainy. 2004. № 47. S. 14.

3. Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: zahalna kharakterystyka kontseptsii; mizhnarodnyi aspekt; normatyvne rehuliuвання; sudova praktyka. Ukl.: Aliiev R. V., Dzhush O. A., Kopotun I. M., Koropatnik I. M., Mykytiuk M. A., Pavliuk O. O., Pietkov V. P., Pietkov S. V., Skrynkovskyi R. M., Shamrai B. M., Yurkov A. V. Kyiv: VD "Profesional", 2024. 480 s.
4. Zakon Ukrainy "Pro zapobihannya koruptsii". Naukovo-praktychnyi komentar. Stanom na 27 hrudnia 2024 roku. Ukl.: Beschastnyi V. M., Bortniak V. A., Zhuravlov D. V., Kichuk Ya. V., Kopotun I. M., Mykytiuk M. A., Pietkov S. V., Skrynkovskyi R. M., Sobol Ye. Yu., Tatomyr Yu. I., Khovpun O. S. Za zah. red. Kopotuna I. M. Kyiv: Vyd. "Tsentr uchbovoi literatury", 2024. 644 s.
5. Pravovy rehym voiennoho stanu v Ukraini: yurydychna sut pravovoho rehymu voiennoho stanu; obmezhenia osnovnykh prav i svobod liudyny pid chas dii voiennoho stanu; normatyvna baza ta poviazani normatyvni akty; aktualna sudova praktyka. Ukl.: Beschastnyi V. M., Dzhush O. A., Komisarov O. H., Koropatnik I. M., Loshytskyi M. V., Mykytiuk M. A., Pietkov S. V., Skrynkovskyi R. M., Shamrai B. M. / Za zah. red. Shamraia B. M. Kyiv: VD "Profesional", 2025. 468 s.
6. Kopaihora I. D. Pravovy nihilizm v ukraini: poniattia, prychny vynyknennia, etapy stanovlennia. Forum Prava. 2017. (5). 189–194.
7. Pietkov S. V., Pashchenko P. M. Pravovy nihilizm yak holovnyi chynnyk halmuvannia demokratychnykh peretvoren v usikh sferakh suspilnoho zhyttia. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. 2023. № 2. URL: http://lsej.org.ua/2_2023/7.pdf (access date: 15.07.2025).
8. Pysmenna O., Lavrentii Z. Legal nihilism in Ukraine: causes and methods of overcoming. SWorld-Ger Conference Proceedings, 1(gec31-00). 2024. P. 105–109.
9. Chornodid H. Istorychni prychny vynyknennia osnov pravovoho nihilizmu v Ukraini. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Yurysprudentsiia. 2018. Tom 1, № 35. S. 37–40.
10. Druchek O. V. Pravovy nihilizm: pidkhody do rozuminnia. Forum prava. 2009. № 2. S. 140–144. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09dovpdr.pdf> (access date: 15.07.2025).
11. Pashchenko P. M. Systematyzatsiia zakonodavstva shchodo yurydychnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia vidpovidno do polozhen Konstytutsii Ukrainy, yak osnova pravoporiadku. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky. 2024. Tom 35 (74), № 3. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/3_2024/6.pdf (access date: 15.07.2025).
12. Pietkov S. Podil pravoporushennia (delictum) za stupenem suspilnoi nebezpeky na prostupok (suspilno shkidlyve diiannia) ta zlochin (suspilno nebezpechne diiannia) v konteksti reformuvannia kryminalnoi yustyttsii. Publichne pravo. 2020. № 1 (37). S. 72–84.
13. Turchyn O. S. Pravovy nihilizm: sutnist ta shliakhy podolannia. Advanced technologies of science and education: XIV Mizhnarodna naukova internet-konferentsiia. 23–26 bereznia 2021.
14. Moroz L. I. Minimizatsiia pravovoho nihilizmu yak umova natsionalnoi bezpeky derzhavy. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. 2012. № 2 (1). S. 117–126.
15. Deliktologii: Monohrafiia. Pid zahalnoi redaktsiieiu S. V. Pietkova, I. M. Kopotuna. Praha: Yevropeyskyi instytut pisliadyplomnoi osvity, 2020. 340 s.
16. Moroz L. I. Minimizatsiia pravovoho nihilizmu yak umova natsionalnoi bezpeky derzhavy. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. seriia psykholohichna. 2012. Vyp. 2 (1). S. 117–126.
17. Bondarevskyi V. H. Pravovy nihilizm v Ukraini ta shliakhy yoho podolannia. Filosofiia: konspekt lektsii: zbirnyk prats. K., 2012. 750 c.
18. Pietkov V., Pietkov S. Yurydychna vidpovidalnist za zlochyny: do pytannia shchodo vydovoho podilu pravoporushen. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. 2023. № 2(54)/2023. S. 57–62.
19. Deiaki pytannia vprovadzhennia diialnosti sluzhb suprovodu viiskovosluzhbovtiv, osib riadovoho i nachalnytskoho skladu sluzhby tsyvilnoho zakhystu, politseiskykh ta chleniv yikh simei: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Poriadok vid 20.08.2024 № 948. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2024-%D0%BF>, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2024-p#n10> (access date: 01.07.2025).
20. Polozhennia pro sluzhbu suprovodu viiskovosluzhbovtiv ta chleniv yikh simei v systemi Ministerstva oborony Ukrainy: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy 29 sichnia 2025 roku № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-25#Text> (access date: 01.07.2025).
21. Topol Yu. O. Pravovy nihilizm: stan, determinanty ta mozhlyvi shliakhy podolannia. Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava. 2004. № 4. S. 25–33.
22. Tryhubenko H. V. Priorytetni napriamky podolannia pravovoho nihilizmu v Ukraini. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriia "Yurydychni nauky". Kherson, 2015. Vyp. 1, T. 1. S. 123–126.
23. Shatii S., Bondarenko A. Prychny pravovoho nihilizmu ta shliakhy yoho podolannia v Ukraini. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2017. № 2. S. 235–239.

УДК 342.9

Політанський В'ячеслав Станіславович

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник*

*Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України*

Politanskyi Viacheslav

Doctor of Law, Senior Researcher,

Leading Researcher Research Institute of State Construction and local self-government

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4664-8537

Зайкіна Ганна Миколаївна

доктор юридичних наук, доцент

*професор кафедри правового забезпечення та адміністрування транспортної діяльності
Український державний університет залізничного транспорту*

Zaikina Hanna

Doctor of Law, Docent, Professor of the Department of

Legal Support and Administration of Transport Activities,

Ukrainian State University of Railway Transport

ORCID: 0009-0007-7141-1391

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11207

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАБАРИТНО-ВАГОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

SOME ISSUES OF FINANCIAL AND LEGAL SUPPORT FOR DIMENSIONAL AND WEIGHT CONTROL IN UKRAINE

Анотація. У науковій статті представлено всебічний аналіз фінансово-правового забезпечення габаритно-вагового контролю (ГВК) в Україні як складової публічного управління, що функціонує на перетині фінансового та адміністративного права. Дослідження ґрунтується на положеннях сучасної доктрини адміністративного права, яка розглядає ГВК не лише як інструмент забезпечення транспортної безпеки, а й як об'єкт складного нормативно-організаційного впливу з боку держави у фінансово-ресурсному вимірі.

Автор розкриває теоретико-правові засади фінансово-правового забезпечення ГВК, зосереджуючи увагу на його зв'язку з категоріями публічного адміністрування, адміністративної підзвітності та верховенства права. Досліджено поняття, правову сутність та функціональне призначення ГВК у системі публічно-правових відносин. Увагу приділено аналізу нормативно-правових актів, які регламентують фінансове забезпечення ГВК, зокрема законів України, підзаконних нормативних актів та актів бюджетного планування. Акцентовано на фрагментарності та неузгодженості чинного правового поля, що гальмує ефективну реалізацію адміністративно-правових процедур у сфері фінансування контрольної діяльності. Окремо розглянуто організаційно-правові засади фінансового забезпечення ГВК, включаючи механізми розподілу фінансових ресурсів, взаємодію органів публічної адміністрації, адміністративне адміністрування штрафних санкцій та питання прозорості бюджетного процесу.

У статті висвітлено актуальні проблеми фінансово-правового забезпечення ГВК, серед яких: відсутність єдиного законодавчого підходу до адміністрування фінансових процесів, технічна та інституційна недосконалість існуючих пунктів контролю, відсутність прозорості щодо результатів використання бюджетних коштів. Наведено перспективні напрямки вдосконалення, серед яких: гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами, запровадження

цифрових технологій у сфері адміністрування фінансових процедур, розвиток державно-приватного партнерства та посилення громадського контролю.

Вступ. Дослідження фінансово-правового забезпечення габаритно-вагового контролю в Україні обумовлено значимими негативними наслідками експлуатації інфраструктури при порушенні вагових норм транспортних засобів. Габаритно-ваговий контроль виступає складовою державної політики у сфері дорожнього господарства і має потужний фінансово-правовий вимір. Адміністративно-правове забезпечення ГВК, особливо його фінансова складова, потребує ґрунтовного вивчення з огляду на виклики інституційного розвитку України та необхідність імплементації зарубіжних практик.

Мета. Метою статті є комплексне дослідження фінансово-правового забезпечення габаритно-вагового контролю в Україні з урахуванням його теоретико-правових засад, взаємозв'язку фінансового та адміністративного права, нормативно-організаційного регулювання та визначення напрямів його вдосконалення.

Матеріали і методи. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, які забезпечили цілісне та міждисциплінарне осмислення фінансово-правового забезпечення габаритно-вагового контролю (ГВК) в Україні. Застосовано діалектичний підхід до аналізу трансформацій правового регулювання у сфері фінансування ГВК, системно-структурний метод – для дослідження його як елемента адміністративного механізму публічного управління, а також формально-юридичний метод – для аналізу чинних законів та підзаконних актів.

Матеріальною базою дослідження виступили нормативно-правові акти України, акти органів виконавчої влади, зокрема Міністерства розвитку громад та територій України та Укртрансбезпеки, аналітичні звіти Рахункової палати, дані відкритих джерел, а також судовою практика щодо застосування штрафних санкцій за порушення габаритно-вагових норм. Інституційний та функціональний підходи дозволили проаналізувати взаємодію суб'єктів публічної адміністрації в частині реалізації фінансово-правового механізму ГВК. Теоретичну основу становлять наукові публікації вітчизняних та зарубіжних авторів у галузі адміністративного і фінансового права, що сприяло формулюванню власних висновків та обґрунтуванню пропозицій щодо вдосконалення фінансового забезпечення ГВК з позицій адміністративного права.

Результати. У ході дослідження з'ясовано, що фінансово-правове забезпечення ГВК в Україні є складною системою, що базується на взаємодії фінансових і адміністративно-правових механізмів, які мають бути спрямовані на реалізацію публічного інтересу, забезпечення транспортної безпеки та збереження дорожньої інфраструктури. Встановлено, що ГВК не може функціонувати ефективно без належної правової визначеності, прозорості бюджетного фінансування, чіткості процедур адміністрування штрафних санкцій, а також без належного розподілу фінансових повноважень між суб'єктами публічної адміністрації.

Доведено, що габаритно-ваговий контроль, як об'єкт фінансово-правового регулювання, має виразну адміністративну природу і пов'язаний із реалізацією функцій публічного управління через нормативне регулювання, організаційне забезпечення та контроль за витрачанням бюджетних коштів. Установлено, що чинна нормативно-правова база у сфері фінансування ГВК є фрагментарною, містить правові колізії, що негативно впливають на якість реалізації контрольних функцій. Сформульовано висновок, що ефективне функціонування системи фінансового забезпечення ГВК можливе лише за умов комплексного реформування адміністративно-правових інструментів, запровадження єдиного цифрового реєстру фінансових операцій, посилення міжвідомчої координації та гармонізації законодавства України із правом Європейського Союзу.

Перспективи. У контексті подальшого розвитку фінансово-правового забезпечення ГВК в Україні особливої актуальності набуває формування комплексного адміністративно-правового підходу до регулювання фінансових процесів у цій сфері. Перспективним напрямом є прийняття спеціального кодифікованого нормативно-правового акта, який би системно врегулював питання фінансування, розподілу повноважень, процедур адміністрування коштів та механізмів контролю у сфері ГВК.

Подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на обґрунтуванні ефективної моделі взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та суб'єктів приватного сектору щодо фінансування пунктів контролю. Перспективним є запровадження цифрових рішень у сфері фінансового адміністрування, зокрема, єдиних відкритих реєстрів фінансових транзакцій, пов'язаних з накладенням та сплатою штрафних санкцій. Важливою є також адаптація європейських практик, що базуються на принципах прозорості, підзвітності та результативності публічних фінансів. Крім того, актуальним напрямом є розвиток антикорупційних інструментів контролю за використанням бюджетних коштів у сфері ГВК, що потребує поглибленого вивчення з позицій адміністративного права, бюджетного процесу та фінансової відповідальності уповноважених суб'єктів.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, габаритно-ваговий контроль, публічне адміністрування, фінансово-правове забезпечення, безпека дорожнього руху, інформаційно-правове забезпечення.

Summary. The scientific article presents a comprehensive analysis of the financial and legal support of dimensional and weight control (DWC) in Ukraine as a component of public administration, functioning at the intersection of financial and administrative law. The study is based on the provisions of the modern doctrine of administrative law, which considers DWC not only as a tool for ensuring transport safety, but also as an object of complex regulatory and organizational influence on the part of the state in the financial and resource dimension. The author reveals the theoretical and legal foundations of the financial and legal support of DWC, focusing on its connection with the categories of public administration, administrative accountability and the rule of law. The concept, legal essence and functional purpose of DWC in the system of public legal relations are studied.

Attention is paid to the analysis of regulatory and legal acts that regulate the financial support of DWC, in particular the laws of Ukraine, subordinate regulatory acts and acts of budget planning. The emphasis is on the fragmentation and inconsistency of the current legal framework, which hinders the effective implementation of administrative and legal procedures in the field of financing control activities. The organizational and legal principles of financial support for the State Audit Office are separately considered, including mechanisms for distributing financial resources, interaction between public administration bodies, administrative administration of penalties and issues of transparency of the budget process.

The article highlights the current problems of financial and legal support for the State Audit Office, including: the lack of a unified legislative approach to the administration of financial processes, technical and institutional imperfection of existing control points, lack of transparency regarding the results of the use of budget funds. Promising areas of improvement are presented, including: harmonization of Ukrainian legislation with European standards, introduction of digital technologies in the field of administration of financial procedures, development of public-private partnership and strengthening of public control.

Introduction. The study of the financial and legal support of dimensional and weight control in Ukraine is due to the significant negative consequences of infrastructure operation in violation of vehicle weight standards. Dimensional and weight control is a component of state policy in the field of road management and has a powerful financial and legal dimension. The administrative and legal support of GVK, especially its financial component, requires a thorough study in view of the challenges of institutional development of Ukraine and the need to implement foreign practices.

Purpose. The purpose of the article is a comprehensive study of the financial and legal support of dimensional and weight control in Ukraine, taking into account its theoretical and legal foundations, the relationship between financial and administrative law, regulatory and organizational regulation and identifying areas for its improvement.

Materials and methods. The methodological basis of the study is general scientific and special legal methods, which provided a holistic and interdisciplinary understanding of the financial and legal support of dimensional and weight control (GVK) in Ukraine. A dialectical approach was applied to the analysis of transformations of legal regulation in the field of financing of the State Administrative Organization, a system-structural method – to study it as an element of the administrative mechanism of public administration, as well as a formal-legal method – to analyze current laws and by-laws.

The material basis of the study was the regulatory and legal acts of Ukraine, acts of executive authorities, in particular the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine and Ukrtransbezpeka, analytical reports of the Accounting Chamber, open source data, as well as judicial practice on the application of penalties for violation of dimensional and weight norms. The institutional and functional approaches allowed us to analyze the interaction of public administration entities in the implementation of the financial and legal mechanism of the State Administrative Organization. The theoretical basis is provided by scientific publications of domestic and foreign authors in the field of administrative and financial law, which contributed to the formulation of our own conclusions and substantiation of proposals for improving the financial support of the State Administrative Organization from the standpoint of administrative law.

Results. The study revealed that the financial and legal support of the Highway Code in Ukraine is a complex system based on the interaction of financial and administrative-legal mechanisms that should be aimed at the implementation of the public interest, ensuring transport safety and preserving the road infrastructure. It was established that the Highway Code cannot function effectively without proper legal certainty, transparency of budget financing, clarity of procedures for administering fines, as well as without proper distribution of financial powers between public administration entities. It was proven that dimensional and weight control, as an object of financial and legal regulation, has a distinct administrative nature and is associated with the implementation of public administration functions through regulatory regulation, organizational support and control over the expenditure of budget funds. It was established that the current regulatory and legal framework in the field of financing the Highway Code is fragmentary, contains legal conflicts that negatively affect the quality of the implementation of control functions. The conclusion is formulated that the effective functioning of the system of financial support for the GVC is possible only under the conditions of a comprehensive reform of administrative and legal instruments, the introduction of a single digital register of financial transactions, strengthening interdepartmental coordination and harmonization of Ukrainian legislation with the law of the European Union.

Discussion. In the context of the further development of the financial and legal support for the GVC in Ukraine, the formation of a comprehensive administrative and legal approach to the regulation of financial processes in this area is of particular relevance. A promising direction is the adoption of a special codified regulatory legal act that would systematically regulate the issues of financing, distribution of powers, procedures for administering funds and control mechanisms in the field of the GVC.

Further scientific research should be focused on substantiating an effective model of interaction between executive authorities, local governments and private sector entities regarding the financing of control points. The introduction of digital solutions in the field of financial administration is promising, in particular, single open registers of financial transactions related to the imposition and payment of penalties. It is also important to adapt European practices based on the principles of transparency, accountability and effectiveness of public finances. In addition, the development of anti-corruption tools for controlling the use of budget funds in the field of public administration is a relevant direction, which requires in-depth study from the standpoint of administrative law, the budget process and financial responsibility of authorized entities.

Key words: administrative and legal regulation, dimensional and weight control, public administration, financial and legal support, road safety, information and legal support.

Постановка проблеми. Сучасний стан функціонування системи ГВК в Україні вимагає переосмислення її фінансово-правових засад у контексті зростання навантаження на транспортну інфраструктуру, викликів воєнного часу та необхідності забезпечення ефективного публічного управління. ГВК є не лише інструментом технічного нагляду, а й важливою складовою реалізації публічного інтересу, оскільки забезпечує захист дорожнього фонду від передчасного зносу, а також формує джерела надходжень до бюджету у вигляді штрафних санкцій. Проте ефективність цього інституту значною мірою залежить від належного правового регулювання механізмів його фінансового забезпечення, що, як свідчить практика, має істотні вади.

Проблеми полягають, зокрема, у відсутності комплексного законодавчого підходу до фінансування ГВК, фрагментарності нормативної бази, неузгодженості повноважень між суб'єктами публічної адміністрації, недостатній прозорості бюджетних процедур, а також у низькому рівні цифровізації процесів адміністрування штрафних санкцій. Наявна система не забезпечує ефективної реалізації функцій державного фінансового контролю та не відповідає сучасним викликам у сфері адміністративно-правового управління. У цьому контексті дослідження теоретико-правових, нормативних і організаційних аспектів фінансово-правового забезпечення ГВК з урахуванням взаємозв'язку між фінансовим і адміністративним правом є вкрай актуальним і потребує системного наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика правового регулювання транспортної галузі в Україні, зокрема в контексті габаритно-вагового контролю, привертала увагу окремих вчених-юристів, які у своїх працях аналізували адміністративно-правові та організаційно-правові аспекти функціонування транспортної системи. Так, ґрунтовне теоретичне підґрунтя щодо правової організації транспортної системи України сформовано у дисертаційному дослідженні О.В. Клепікової, в якому окреслено основні проблеми транспортної політики, визначено функціональну структуру транспортного комплексу, а також здійснено аналіз нормативного забезпечення його діяльності. Автор обґрунтувала потребу у системному реформуванні транспортного управління та посиленні правових механізмів контролю і нагляду в галузі [17, с. 228].

Окремий напрям адміністративно-деліктологічного характеру висвітлено в дослідженні Ю.П. Григорчака, який проаналізував підстави і порядок притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Автор приділяє увагу правовій природі таких правопорушень, складовим адміністративного делікту, а також специфіці публічного контролю за перевізниками, зокрема в частині дотримання технічних норм вантажоперевезень [5, с. 43].

Незважаючи на актуальність вказаних праць, у науковій літературі досі не сформовано комплексного бачення фінансово-правового забезпечення габаритно-вагового контролю як міжгалузевого інституту, що функціонує на перетині адміністративного та фінансового права. Недостатньо досліджено питання нормативно-правового статусу фінансування пунктів ГВК, механізмів цільового використання бюджетних коштів, цифровізації фінансових процедур, а також застосування інструментів державно-приватного партнерства в цій сфері. Саме ці аспекти, які залишаються невирішеними в сучасній науковій думці, становлять предмет детального розгляду в запропонованій статті. Акцент зроблено на виявленні адміністративно-правових передумов для модернізації фінансового забезпечення ГВК у світлі сучасних викликів, євроінтеграційних процесів та необхідності підвищення ефективності державного контролю в транспортній сфері.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є комплексне дослідження фінансово-правового забезпечення габаритно-вагового контролю в Україні як об'єкта публічного управління, з урахуванням його теоретико-правових засад, нормативно-правового регулювання, організаційної структури та фінансових механізмів, що функціонують на перетині фінансового та адміністративного права, з метою виявлення існуючих проблем та формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового забезпечення цієї сфери в умовах цифровізації, євроінтеграційного поступу та потреби підвищення ефективності державного контролю.

Виклад основного матеріалу. Юридично ГВК належить до публічно-адміністративної компетенції Укртрансбезпеки, що виконує свої функції відповідно до Закону «Про автомобільний транспорт» [1], та Порядку здійснення габаритно-вагового контролю та справляння плати за проїзд автомобільними дорогами загального користування транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вагові та/або габаритні параметри яких перевищують нормативні [2].

У загальному розумінні ГВК — це система заходів державного контролю дотримання технічних параметрів транспортних засобів, спрямована на захист дорожніх мереж від руйнувань, аварійності та екологічних ризиків. У системі адміністративного права ГВК розглядається як публічна адміністративна послуга, що включає заходи контролю, нормативно-правове регулювання, а також механізми матеріального забезпечення та відповідальності за порушення.

У контексті правового забезпечення ГВК спостерігається тісне переплетення фінансового та адміністративного права, яке формує складну систему регулювання організаційних, матеріальних і контрольних аспектів цього виду державної діяльності. Фінансове і адміністративне право належать

до публічно-правових галузей, основною функцією яких є забезпечення публічних інтересів, реалізація владно-організаційних повноважень держави та упорядкування діяльності органів публічної адміністрації. Якщо адміністративне право встановлює процедури, форми, способи та заходи державного управління, то фінансове право формує матеріальну основу (фінансові ресурси), необхідну для виконання цих повноважень. У сфері ГВК цей дуалізм проявляється особливо яскраво, оскільки контроль за вагою транспортних засобів є одночасно і адміністративною функцією (нагляд, складання протоколів, винесення постанов), і фінансово забезпеченою діяльністю (бюджетні програми, закупівля обладнання, оплата праці інспекторів).

Змістовний аналіз дозволяє виділити основні вектори перетину фінансового та адміністративного права в межах регулювання габаритно-вагового контролю: 1. Організаційно-правовий аспект — адміністративне право регламентує організаційні засади функціонування системи ГВК: визначає суб'єктів (Укртрансбезпека, органи МВС, підрозділи Укравтодору), їх повноваження, процедури здійснення перевірок, порядок фіксації правопорушень. Водночас фінансове право забезпечує нормативне регулювання формування бюджетів, розподілу коштів між головними розпорядниками (Мінінфраструктури, Державне агентство відновлення, місцеві громади) і процедур здійснення державних закупівель; 2. Інституційно-функціональний аспект — функціонування пунктів ГВК вимагає постійної міжвідомчої координації, зокрема між фінансовими і адміністративними органами. Наприклад, Державна служба з безпеки на транспорті (ДСБТ) виконує наглядову функцію, а фінансове забезпечення її діяльності реалізується через бюджетні програми Міністерства фінансів та Міністерства інфраструктури України. При цьому адміністративне право надає юридичну форму діяльності посадових осіб, а фінансове — наповнює її матеріальним змістом.

Загалом, взаємозв'язок фінансового та адміністративного права у сфері ГВК є системним, логічно зумовленим і вкрай необхідним для забезпечення ефективного публічного управління в галузі транспортної інфраструктури. Цей зв'язок проявляється як на нормативному, так і на практичному рівнях, охоплюючи питання організації, фінансування, контролю, відповідальності та аудиту. Удосконалення правового механізму функціонування ГВК можливе лише за умови гармонізації норм обох галузей, запровадження спільних інформаційних систем, а також створення прозорої системи управління фінансами на основі результатів адміністративного нагляду.

У свою чергу, фінансово-правове забезпечення габаритно-вагового контролю є складовим елементом більш широкої адміністративно-правової конструкції, у межах якої реалізуються функції

публічного адміністрування, зокрема у сфері захисту автомобільної інфраструктури та забезпечення транспортної безпеки. Воно включає систему норм, які регулюють порядок формування, розподілу, використання й контролю публічних фінансів, спрямованих на функціонування та розвиток системи ГВК.

Фінансово-правове забезпечення ГВК базується на принципах цільового фінансування, прозорості бюджетних процедур, ефективності використання бюджетних коштів та контролю за їх витратами. Особливість цієї сфери полягає у тому, що вона інтегрує норми фінансового, адміністративного та транспортного права, з метою формування узгодженого механізму, що забезпечує матеріальну основу здійснення контрольно-наглядових функцій держави.

До основних концептуальних підходів, які формують зміст фінансово-правового забезпечення ГВК, можна віднести:

1. Бюджетне регулювання — фінансування заходів з організації та функціонування ГВК (закупівля обладнання, обслуговування систем WiM, заробітна плата інспекторів) здійснюється з державного бюджету України. Статті видатків закріплюються в програмних паспортах Мінінфраструктури та Укртрансбезпеки.

2. Спеціальні фонди та відомчі програми — для реалізації інфраструктурних проєктів, пов'язаних із модернізацією пунктів ГВК, використовуються кошти державного дорожнього фонду, зокрема цільові трансферти. Закон України «Про джерела фінансування дорожнього господарства» дозволяє спрямовувати частину надходжень від акцизу на утримання інфраструктури [3].

3. Механізми державно-приватного партнерства (ДПП) — з огляду на обмеженість бюджетних ресурсів, держава може залучати приватний сектор до фінансування закупівлі обладнання та обслуговування систем автоматичного зважування (WiM). Цей підхід застосовувався в Київській області в рамках пілотного проєкту за участю компанії Q-Free HI-TRAC [4].

4. Фінансова відповідальність правопорушників — кошти, отримані в результаті застосування адміністративних штрафів, становлять додаткове джерело надходжень до бюджету та можуть спрямовуватися на модернізацію інфраструктури ГВК [5, с. 43].

5. Інформаційно-аналітичне забезпечення — ключовим фінансовим аспектом є фінансування цифрових систем збору, обробки й верифікації даних з пунктів ГВК. Наприклад, в Україні система «WiM» потребує стабільного бюджетного утримання для забезпечення своєї безперебійної роботи та обміну з іншими базами даних [6].

Загалом фінансово-правове забезпечення ГВК в Україні ще не досягло того рівня інтегрованості та стійкості, який спостерігається у європейських країнах. Основним викликом є неповна реалізація фінансових інструментів довгострокового характеру

та недостатній розвиток нормативно-правових механізмів державного контролю за ефективністю витрачання коштів.

На практиці фінансування заходів з організації ГВК в Україні здійснюється переважно за рахунок коштів державного бюджету, передбачених у межах функціональних програм Міністерства інфраструктури України. Основним розпорядником таких коштів є Укртрансбезпека, яка виступає відповідальною за технічне оснащення пунктів контролю, обслуговування вагового обладнання та забезпечення роботи інспекторського складу.

Найбільшу ефективність демонструють пункти ГВК, що обладнані автоматизованими системами WiM (Weigh-in-Motion), які дозволяють зменшити адміністративне навантаження на персонал та підвищити точність фіксації порушень. Фінансування закупівлі та оновлення таких систем здійснюється за рахунок коштів державного дорожнього фонду, а також у рамках міжнародної допомоги (наприклад, через Програму розвитку дорожнього сектору, підтриману ЄБРР і ЄІВ) [7]. Водночас відсутність системного планування витрат та обмеженість у прозорому звітуванні щодо ефективності використання коштів створюють передумови для зловживань, особливо у сфері тендерних закупівель.

Окрему увагу слід звернути на практику цілового використання адміністративних штрафів. Незважаючи на те, що вони надходять до загального фонду державного бюджету, відсутність механізму повернення цих коштів у вигляді спеціального фінансування на потреби ГВК є суттєвою прогалиною. Така практика контрастує із законодавством країн ЄС, де відшкодування шкоди транспортній інфраструктурі прямо пов'язане з відповідальністю перевізника.

Крім того, в Україні відсутня єдина система електронної звітності щодо фінансових потоків у сфері ГВК, що ускладнює державний аудит, антикорупційний контроль та моніторинг ефективності витрат. Це підтверджується аналітичними звітами Рахункової палати України, в яких неодноразово наголошувалося на недоліках програмного планування в системі державного контролю за ваговими нормами.

З огляду на зазначене, варто відзначити, що у системі публічного управління ГВК набуває комплексного значення, що виходить далеко за межі його технічної чи адміністративної сутності. Як об'єкт фінансово-правового регулювання, ГВК виконує декілька ключових функцій і реалізує стратегічні цілі державної політики в галузі транспорту, безпеки та раціонального використання бюджетних ресурсів. Його значення розкривається через призму таких функціональних блоків:

1. Превентивно-фіскальна функція — ГВК має безпосередній вплив на зменшення витрат державного та місцевих бюджетів, пов'язаних із ремонтом та відновленням зруйнованої дорожньої інфраструк-

тури. Вартість відновлення дорожнього покриття, пошкодженого внаслідок перевантажень, обчислюється в мільярдах гривень щорічно.

Таким чином, ефективне функціонування ГВК дозволяє: а) запобігати перевитратам на утримання доріг; б) оптимізувати бюджетне планування в межах державного дорожнього фонду; в) забезпечити зниження навантаження на бюджет розвитку територіальних громад, які беруть участь у співфінансуванні інфраструктурних проєктів. Превентивна дія ГВК виконується шляхом недопущення або своєчасного виявлення порушень, що дає змогу заздалегідь блокувати витрати, які можуть бути завдані публічному бюджету внаслідок неналежного використання дорожньої мережі.

2. Бюджетонаповнювальна функція — інструментом прямого формування бюджетних надходжень є стягнення адміністративних штрафів за перевищення вагових та габаритних норм. Згідно з офіційними даними Державної служби України з безпеки на транспорті, механізм автоматизованого габаритно-вагового контролю (зокрема з використанням систем WiM — Weigh-in-Motion) поступово розширює свою інфраструктуру та демонструє позитивну динаміку правозастосування у сфері дотримання вимог транспортного законодавства. Так, протягом 2021 року в 14 регіонах функціонувало 24 комплекси WiM, за результатами роботи яких було винесено 5692 постанови про правопорушення, передбачені законодавством про автомобільний транспорт. Загальна сума накладених штрафів сягнула 125,3 млн. грн, однак фактично до бюджету було сплачено лише 18,6 млн. грн.

У 2022 році система WiM охоплювала вже 38 пунктів у 17 областях. Кількість винесених постанов зросла до 7462, а сума накладених санкцій — до 151,8 млн. грн. Водночас рівень фактичного стягнення значно покращився — до бюджету надійшло 85,8 млн. грн.

Найбільш інтенсивне зростання показників спостерігалось у 2023 році: мережа WiM розширилася до 50 систем у 20 областях України. За підсумками роботи винесено 13 039 постанов, загальна сума штрафів склала 197 млн. грн, причому фактично стягнута сума — 228 млн. грн — свідчить не лише про ефективність правозастосування, а й про наявність механізмів дотримання та стягнення за попередні періоди [8].

У світлі сучасних бюджетних практик доцільно створити спеціальний підфонд в структурі державного дорожнього фонду, до якого зараховувалися б штрафи за порушення вагових норм, із подальшим їх цільовим використанням на модернізацію, технічне забезпечення та цифровізацію систем ГВК. Таким чином, при правильному юридичному оформленні, ГВК може відігравати роль самофінансованого контрольного інструменту, що не лише запобігає перевитратам, а й генерує додаткові надходження до публічних фінансів.

3. Інфраструктурна функція — ГВК є засобом збереження фізичної цілісності дорожнього господарства, яке є одним з найбільш фінансово затратних об'єктів державної власності. З огляду на те, що понад 90% вантажоперевезень в Україні здійснюється автомобільним транспортом, об'єкти дорожньої інфраструктури щоденно зазнають масштабного навантаження.

Своєчасний контроль за вагою ТЗ: а) продовжує строк служби автошляхів, зменшуючи кількість аварійних ділянок; б) підвищує безпеку дорожнього руху; в) підвищує ефективність інвестування у капітальні ремонти та будівництво нових доріг, оскільки гарантує їх захист. Таким чином, ГВК — це не лише «охоронець» бюджету, але й фінансово-інфраструктурний інструмент збереження національного багатства у вигляді дорожньої мережі.

4. Адміністративно-контрольна функція — фінансове забезпечення ГВК пов'язане не лише з отриманням і витрачанням коштів, а й із механізмами бюджетного контролю, державного фінансового аудиту, внутрішнього фінансового моніторингу, що реалізуються відповідно до положень Бюджетного кодексу України [9] та законів «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [10] і «Про Рахункову палату» [11].

Контроль за ефективністю фінансування ГВК дозволяє: а) мінімізувати корупційні ризики у сфері державних закупівель; б) забезпечити відкритість процедур витрачання бюджетних коштів; в) підвищити рівень публічного звітування та відповідальності за неефективне управління ресурсами.

Водночас за відсутності чітких індикаторів результативності використання коштів у сфері ГВК, фінансовий контроль втрачає превентивну ефективність. Тому важливим завданням є розроблення системи показників результативності (KPI) для фінансування пунктів зважування.

5. Інтеграційна функція — із набуттям чинності Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014) держава зобов'язалась імплементувати у національне законодавство положення Директив ЄС, зокрема у сфері безпеки автомобільного транспорту, збереження інфраструктури та контролю за вантажоперевезеннями [12]. ГВК у цьому контексті постає як інструмент виконання міжнародних зобов'язань у сфері: а) транспортної безпеки; б) екологічного захисту (через контроль над викидами від перевантажених ТЗ); в) євроінтеграції у митно-транспортну систему ЄС. Фінансово-правовий аспект ГВК у цьому контексті полягає у необхідності приведення бюджетних механізмів фінансування підрозділів ГВК до європейських стандартів прозорості, відповідальності та результативності.

Виходячи із усього вище сказаного, ми вважаємо, що фінансово-правове забезпечення габаритно-вагового контролю — це система юридично врегульо-

ваних публічно-правових відносин, що виникають у процесі планування, розподілу, використання та контролю за бюджетними та позабюджетними коштами, спрямованими на створення, утримання, модернізацію та функціонування інституційної, технічної та організаційної інфраструктури габаритно-вагового контролю, з метою гарантування ефективного виконання державою контрольних повноважень у сфері безпеки дорожнього руху та охорони транспортної інфраструктури.

У свою чергу варто відзначити, що фінансово-правовий механізм у цій сфері ГВК має багаторівневу структуру, яка охоплює такі ключові елементи:

1. Нормативно-правове регулювання — до базових нормативних актів, що регламентують фінансове забезпечення ГВК, належать: 1) Конституція України [13]; 2) Бюджетний кодекс України [9]; 3) Закон України «Про автомобільний транспорт» [1]; 4) Положення про Укртрансбезпеку [14]; 4) Стратегія реформування та розвитку дорожньої галузі України [15]. Наведене законодавство створює нормативне поле для формування фінансових зобов'язань держави щодо реалізації заходів з ГВК.

2. Джерела фінансового забезпечення — фінансово-правовий механізм передбачає багатоканальну систему джерел: а) кошти Державного бюджету України (через програми Мінінфраструктури); б) кошти Державного дорожнього фонду (спеціальний фонд, що формується з акцизів, ввізного мита та плати за проїзд); в) штрафи за адміністративні правопорушення у сфері вагових перевезень; г) цільові міжнародні програми технічної допомоги (наприклад, ЄС та ЄБРР); г) інвестиції у форматі державно-приватного партнерства. Однак наразі в Україні не запроваджено механізму прямого повернення коштів зі штрафів на потреби ГВК, що є однією з ключових прогалин фінансового механізму.

3. Суб'єкти реалізації механізму — фінансово-правовий механізм передбачає участь кількох категорій суб'єктів: а) розпорядники бюджетних коштів: Мінінфраструктури, Укртрансбезпека; б) виконавці бюджетних програм: підрядні компанії, що обслуговують пункти ГВК; в) контролюючі органи: Державна аудиторська служба, Рахункова палата; г) державні підприємства: ДП «Дорцентр» тощо.

Загалом, фінансово-правовий механізм забезпечення габаритно-вагового контролю є складною міждисциплінарною конструкцією, що поєднує елементи бюджетного, транспортного та адміністративного права. Його особливостями є публічний характер джерел, багаторівнева система суб'єктів, відсутність стабільного фінансування та недосконалість процедур контролю.

У свою чергу, варто відзначити, що ефективність функціонування системи ГВК значною мірою залежить від якості та повноти її нормативно-правового забезпечення, зокрема у сфері фінансування. Оскільки організація, утримання та модернізація

системи габаритно-вагового контролю потребує значних матеріальних ресурсів, державне фінансування є визначальним фактором її стабільної та дієвої роботи.

Нормативно-правове регулювання фінансового забезпечення ГВК є складовою більш широкого правового механізму реалізації публічної політики в транспортній сфері. Воно охоплює систему законів, підзаконних нормативних актів, бюджетних програм і фінансових процедур, що регулюють джерела, порядок використання, контроль і звітність щодо коштів, спрямованих на забезпечення функціонування пунктів зважування та супутньої інфраструктури.

В основі нормативно-правового регулювання фінансового забезпечення ГВК лежать норми Конституції України, зокрема: ст. 95 — про принципи витрат бюджетних коштів виключно на підставі закону; ст. 16 — про обов'язок держави забезпечувати збереження довкілля, що опосередковано стосується ГВК через запобігання надмірним викидам від перевантаженого транспорту [13]. Ці положення визначають рамкову конституційну основу для фінансового забезпечення будь-якої державної функції, включно з контролем за вантажоперевезеннями.

Бюджетний кодекс України — є базовим актом, що регулює всі бюджетні відносини у сфері забезпечення ГВК. Серед основних положень, що мають значення для досліджуваної теми: ст. 7 БКУ — встановлює принципи цільового використання бюджетних коштів; ст. 22 — визначає компетенцію розпорядників бюджетних коштів; ст. 87 та 91 — закріплюють можливість фінансування інфраструктурних проектів, у тому числі тих, що стосуються контролю за транспортом, за рахунок спеціального фонду бюджету [9].

Закон України «Про автомобільний транспорт» (2001) — містить окремі положення щодо здійснення вагового та габаритного контролю, у тому числі: ст. 52 — встановлює обов'язок перевізників дотримуватись параметрів маси та габаритів; ст. 6 — передбачає можливість зупинки транспортних засобів для перевірки вагових характеристик; ст. 60 — дозволяє стягувати штрафи, які, відповідно до чинного порядку, надходять до бюджету [1]. Фінансування діяльності, пов'язаної з реалізацією зазначених положень, не врегульоване цим законом напяму, проте він є базовим для побудови системи контрольних заходів, що потребують фінансування.

Закон України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» (1991) — запровадив правову категорію Державного дорожнього фонду, який формується за рахунок: акцизів на пальне; ввізного мита на транспортні засоби; плати за проїзд великовагового транспорту. Фонд є спеціальним джерелом фінансування інфраструктурних проектів, у тому числі ГВК. Проте відсутня чітка стаття витрат, присвячена саме пунктам зважування, що потребує внесення змін до законодавства [3].

Закон України «Про публічні закупівлі» (2015) — регулює процедури придбання обладнання та послуг для потреб органів публічного управління. У контексті фінансового забезпечення ГВК цей закон застосовується під час: закупівлі автоматизованих комплексів зважування у русі (WiM); укладання договорів на технічне обслуговування майданчиків контролю; тендерів на програмне забезпечення для аналізу зважувальних даних [16]. Дотримання вимог цього закону є обов'язковим для головних розпорядників коштів, що фінансують діяльність системи ГВК.

Також, ключове значення мають: 1) Постанова КМУ № 879 від 27.06.2007 р. — «Про заходи щодо збереження автомобільних доріг» [2]; 2) Постанова КМУ № 103 від 11.02.2015 р. — «Про затвердження Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті» [14]. Ці акти не лише регулюють процедуру контролю, а й визначають відповідальних суб'єктів, наділених функціями з адміністрування фінансів у межах бюджетних програм.

Загалом, нормативно-правове регулювання фінансового забезпечення габаритно-вагового контролю в Україні становить багаторівневу систему, що охоплює конституційні, законодавчі, підзаконні та внутрішньогалузеві джерела. Однак ця система поки що не є цілісною і не забезпечує комплексного підходу до фінансування важливої інфраструктурної функції. Її вдосконалення можливе лише за умови кодифікації та узгодження норм різних галузей права — фінансового, адміністративного, транспортного, та розробки спеціального законодавства, що регламентуватиме повний цикл фінансово-правового забезпечення ГВК.

Крім того, заслуговує на увагу питання, щодо організаційно-правових аспектів фінансового забезпечення у сфері ГВК, які становлять складне, багаторівневе правове утворення, в основі якого лежить взаємозв'язок між організаційною структурою публічної влади, процедурною логікою фінансування та нормативно-правовим регламентом. У контексті адміністративного права ці аспекти охоплюють сукупність інституційних, правових і процедурних елементів, які забезпечують планування, розподіл, використання та контроль фінансових ресурсів, необхідних для ефективного функціонування ГВК як інструмента державної політики.

Формально організаційно-правові аспекти можна визначити як систему правових норм, інституційних структур та управлінських механізмів, що регламентують функціональне забезпечення бюджетних та позабюджетних фінансових потоків, призначених для реалізації завдань у конкретній сфері державного управління, у даному випадку у сфері забезпечення безпеки перевезень та збереження автомобільної інфраструктури від перевантаження.

Відповідно до методології адміністративного права, організаційно-правові аспекти включають: 1) структуру суб'єктів фінансового забезпечення —

тобто, систему органів, установ та підприємств, що здійснюють або адмініструють фінансування в межах визначених повноважень; 2) нормативно-правову основу включає закони, підзаконні акти, бюджетні програми та адміністративні регламенти, що регулюють порядок планування, використання та контролю фінансових ресурсів; 3) організаційні процедури — сукупність дій, рішень, управлінських актів, що реалізуються в межах циклу фінансування (від бюджетного запиту, до звіту про використання коштів); 4) механізми координації — взаємодія між різними гілками публічної влади, органами центрального та місцевого рівня, державними підприємствами й недержавними виконавцями в процесі розподілу фінансування [17, с. 228].

Таким чином, організаційно-правове забезпечення виступає не лише інструментом технічного виконання бюджетних призначень, а й гарантом правомірності, ефективності та цільового характеру фінансування в умовах публічного адміністрування.

У свою чергу, інституційна структура фінансування габаритно-вагового контролю в Україні є багатокомпонентною системою, яка охоплює органи публічної адміністрації, установи з розпорядчими повноваженнями, операторів послуг, а також підвідомчі підприємства, що реалізують конкретні функції з технічного забезпечення та обслуговування пунктів зважування. Так, наприклад:

1. Міністерство розвитку громад та територій України — є ключовим координатором політики у сфері транспорту, а отже, формує державну політику щодо організації системи ГВК, визначає технічні та організаційні вимоги, включає потреби ГВК до стратегічних документів (наприклад, Програми розвитку автомобільних доріг), а також здійснює координацію між підвідомчими органами. Саме Мінрозвитку ініціює або погоджує формування бюджетних програм, у межах яких виділяються кошти на закупівлю обладнання, будівництво пунктів зважування та інші пов'язані потреби [18].

2. Державна служба України з безпеки на транспорті (Укртрансбезпека) — є основним суб'єктом, що безпосередньо здійснює функцію ГВК. У фінансово-організаційному плані ця установа бере участь у: складанні бюджетних запитів; плануванні видатків на обслуговування та утримання пунктів контролю; здійсненні державних закупівель технічного обладнання; підписанні договорів із суб'єктами, що обслуговують WiM-системи; звітуванні про використання коштів [19].

3. Міністерство фінансів України та Державна казначейська служба України здійснюють фінансове адміністрування, погоджують бюджетні призначення, забезпечують касове обслуговування видатків, а також контролюють дотримання процедур використання коштів [20].

4. Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України — утворене в результаті

оптимізації структур Укравтодору, бере участь у будівництві об'єктів дорожньої інфраструктури, до яких належать і стаціонарні пункти ГВК. Згідно з підходами програмно-цільового методу, агентство може виступати замовником у межах окремих проєктів за рахунок спеціального фонду державного бюджету [21].

5. Державні підприємства, зокрема ДП «Дорцентр» — забезпечують виконання господарських функцій, зокрема, технічне обслуговування, ремонт, модернізація або встановлення нових комплексів зважування. Їхнє фінансування здійснюється за рахунок бюджетних трансфертів, договорів підяду або за рахунок власних коштів, якщо це передбачено договорами з Укртрансбезпекою [22].

У деяких випадках, особливо в регіонах, де реалізуються інфраструктурні проєкти в межах субвенцій з державного бюджету, до процесу фінансування можуть долучатися обласні державні адміністрації або органи місцевого самоврядування, які можуть виступати співфінансистами заходів (наприклад, облаштування майданчиків для зважування чи підключення до електромереж).

З огляду на зазначене, необхідно відзначити, що сучасний механізм фінансово-правового забезпечення ГВК в Україні має суттєві адміністративні недоліки. Передусім, йдеться про недостатнє фінансове забезпечення, наявність корупційних ризиків під час адміністрування коштів, а також недостатню прозорість процедур бюджетного обліку. Виникає нагальна необхідність удосконалення адміністративно-правових засад фінансового забезпечення ГВК з метою підвищення ефективності та забезпечення доброчесності його здійснення.

Першочерговою проблемою є недосконалість нормативно-правового регулювання фінансових аспектів функціонування ГВК, що унеможливорює адекватне реагування на сучасні адміністративні виклики у цій сфері.

Не менш актуальною залишається проблема недостатнього фінансування технічної модернізації пунктів контролю. Внаслідок цього знижується ефективність перевірочних заходів, що призводить до втрат бюджетних надходжень через невчасне або неповне стягнення штрафних санкцій. Так, за даними Державної служби України з безпеки на транспорті (Укртрансбезпеки), у 2023 році лише близько 60% штрафних санкцій було успішно стягнуто до бюджету [8].

Важливою адміністративною проблемою також є відсутність достатньої прозорості фінансових потоків, що створює сприятливі умови для адміністративних зловживань та корупційних проявів. Відсутність єдиного цифрового реєстру, доступного для громадськості, значно ускладнює реалізацію громадського контролю за фінансовою діяльністю уповноважених органів.

На підставі зазначених проблемних аспектів до перспективних напрямів удосконалення фінансово-правового механізму забезпечення ГВК слід віднести:

1. Гармонізацію українського адміністративного законодавства із європейськими стандартами. Європейський досвід демонструє ефективність впровадження інтегрованих систем контролю, які передбачають єдине адміністративне управління фінансовими потоками штрафних санкцій, що підтверджується аналітичними матеріалами Європейського Союзу.

2. Розвиток державно-приватного партнерства, яке дозволяє залучити приватні інвестиції для суттєвого покращення технічного оснащення пунктів ГВК. Це, своєю чергою, сприятиме зростанню бюджетних надходжень від штрафних санкцій та зменшенню адміністративних витрат на утримання контрольних пунктів.

3. Цифровізацію адміністративних процедур, пов'язаних із фінансовим адмініструванням штрафних санкцій. Створення відкритого цифрового реєстру результатів ГВК дозволить забезпечити прозорість фінансових потоків та суттєво знизити корупційні ризики.

Таким чином, ефективне фінансово-правове забезпечення габаритно-вагового контролю є обов'язковою умовою сталого розвитку транспортної галузі України. Основними адміністративними напрямами покращення цього механізму мають стати гармонізація нормативно-правової бази з європейськими стандартами, активізація державно-приватного партнерства та запровадження цифрових технологій адміністрування. Реалізація цих заходів дозволить значно підвищити ефективність та прозорість використання фінансових ресурсів у сфері ГВК.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження встановлено, що фінансово-правове забезпечення габаритно-вагового контролю (ГВК) в Україні

є складною, міждисциплінарною категорією, що функціонує на стику фінансового та адміністративного права. У межах статті здійснено комплексний аналіз теоретичних основ, нормативно-правового регулювання та практики реалізації механізмів фінансування ГВК. Визначено, що ГВК як об'єкт адміністративного регулювання є важливим інструментом реалізації публічного інтересу у сфері безпеки дорожнього руху та збереження транспортної інфраструктури.

З'ясовано, що чинна законодавча база у сфері ГВК має фрагментарний характер, недостатньо узгоджена з європейськими стандартами та потребує кодифікації й нормативної гармонізації. Виявлено правові прогалини у розподілі фінансових повноважень, визначенні джерел фінансування та механізмах контролю за цільовим використанням коштів. Удосконалення фінансово-правового забезпечення ГВК має ґрунтуватися на адміністративно-правовому підході, що включає: створення уніфікованого нормативного акта, цифровізацію фінансового адміністрування та посилення адміністративного контролю за законністю рішень у цій сфері.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у поглибленому аналізі правових засад державно-приватного партнерства у фінансуванні пунктів контролю, розробці цифрових адміністративних процедур у сфері фінансового управління, а також у дослідженні моделей інтеграції ГВК до єдиної системи транспортної безпеки на основі публічно-правових принципів. Окремої уваги потребує вивчення міжнародного досвіду з метою формування ефективного законодавчого механізму фінансового забезпечення ГВК в умовах євроінтеграції та цифрової трансформації державного управління.

Література

1. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 № 2344-III: станом на 19 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (дата звернення: 19.07.2025).
2. Про заходи щодо збереження автомобільних доріг загального користування : Постанова Каб. Міністрів України від 27.06.2007 № 879: станом на 26 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2007-п#Text> (дата звернення: 19.07.2025).
3. Про джерела фінансування дорожнього господарства України : Закон України від 18.09.1991 № 1562-XII: станом на 6 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1562-12#Text> (дата звернення: 19.07.2025).
4. HI-TRAC® TMU4 | High-speed WIM and traffic data collection. Q-Free. URL: <https://www.q-free.com/product/hi-trac-tmu4-high-speed-weigh-in-motion/> (дата звернення: 19.07.2025).
5. Григорчак Ю.П. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 081. м. Запоріжжя, 2023. 191 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/09_2023/Hryhorchak.pdf (дата звернення: 19.07.2025).
6. Бюджетна установа «Інформаційно-аналітичний центр дорожнього господарства». URL: <https://iac.restoration.gov.ua/> (дата звернення: 19.07.2025).
7. ЕІВ, Україна: ЄІВ надав 55 млн. євро на відновлення соціальної інфраструктури. European Investment Bank. URL: <https://www.eib.org/en/press/all/2024-530-ukraine-eib-provides-eur55-million-to-reconstruct-social-infrastructure?lang=uk> (дата звернення: 19.07.2025).
8. Публічний звіт голови укртрансбезпеки. URL: https://dsbt.gov.ua/images/public_reports/publ_zvit_zh_2023.pdf (дата звернення: 19.07.2025).

9. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI: станом на 4 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 19.07.2025).
10. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII: станом на 14 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 19.07.2025).
11. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII: станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text> (дата звернення: 19.07.2025).
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014: станом на 30 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 19.07.2025).
13. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 19.07.2025).
14. Про затвердження Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті: Постанова Каб. Міністрів України від 11.02.2015 № 103: станом на 13 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103-2015-п#Text> (дата звернення: 19.07.2025).
15. Стратегія реформування та розвитку дорожньої галузі України. URL: <https://mtu.gov.ua/files/Ministry%20of%20Infrastructure%20-%20Road%20Sector%20Reforms%20-%20v3.pdf> (дата звернення: 19.07.2025).
16. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII: станом на 23 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 19.07.2025).
17. Клепікова О.В. Теоретичні проблеми правової організації транспортної системи України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. м. Київ, 2019. 502 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/1df/dis_Klepikova%20O.V..pdf (дата звернення: 19.07.2025).
18. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://mindev.gov.ua/> (дата звернення: 19.07.2025).
19. Державна служба України з безпеки на транспорті. URL: <https://dsbt.gov.ua/> (дата звернення: 19.07.2025).
20. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/> (дата звернення: 19.07.2025).
21. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Каб. Міністрів України від 13.01.2023 № 29: станом на 8 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/29-2023-п#Text> (дата звернення: 19.07.2025).
22. Дорцентр — якісні та об'єктивні результати лабораторних досліджень. URL: <https://roadcontrol.com.ua/> (дата звернення: 19.07.2025).

References

1. Pro avtomobilnyi transport: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2344-III: stanom na 19 kvit. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> [in Ukrainian].
2. Pro zakhody shchodo zberezhenia avtomobilnykh dorih zahalnoho korystuvannia: Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 27.06.2007 № 879: stanom na 26 lyp. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2007-p#Text> [in Ukrainian].
3. Pro dzherela finansuvannia dorozhnoho hospodarstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.09.1991 № 1562-XII: stanom na 6 trav. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1562-12#Text> [in Ukrainian].
4. HI-TRAC® TMU4 | High-speed WIM and traffic data collection. Q-Free. URL: <https://www.q-free.com/product/hi-trac-tmu4-high-speed-weigh-in-motion/> [in English].
5. Hryhorchak Yu. P. (2023). Administratyvna vidpovidalnist za pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu: dys. ... kand. yuryd. nauk: 081. m. Zaporizhzhia, 191 s. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/09_2023/Hryhorchak.pdf [in Ukrainian].
6. Biudzhetna ustanova «Informatsiino-analitychnyi tsentr dorozhnoho hospodarstva». URL: <https://iac.restoration.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. EIB. Ukraina: YeIB nadav 55 mln yevro na vidnovlennia sotsialnoi infrastruktury. European Investment Bank. URL: <https://www.eib.org/en/press/all/2024-530-ukraine-eib-provides-eur55-million-to-reconstruct-social-infrastructure?lang=uk> [in Ukrainian].
8. Publichnyi zvit holovy ukrtransbezpeky. URL: https://dsbt.gov.ua/images/public_reports/publ_zvit_zh_2023.pdf [in Ukrainian].
9. Biudzhetni kodeksi Ukrainy: Kodeksi Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI: stanom na 4 lyp. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].
10. Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnogo finansovoho kontroliu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 26.01.1993 № 2939-XII: stanom na 14 cherv. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> [in Ukrainian].
11. Pro Rakhunkovu palatu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 576-VIII: stanom na 1 sich. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text> [in Ukrainian].
12. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Uhoda Ukraina vid 27.06.2014: stanom na 30 lystop. 2023 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

13. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 № 254k/96-VR: stanom na 1 sich. 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z bezpeky na transporti: Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 11.02.2015 № 103: stanom na 13 berez. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103-2015-p#Text> [in Ukrainian].
15. Stratehiia reformuvannia ta rozvytku dorozhnoi haluzi Ukrainy. URL: <https://mtu.gov.ua/files/Ministry%20of%20Infrastructure%20-%20Road%20Sector%20Reforms%20-%20v3.pdf> [in Ukrainian].
16. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25.12.2015 № 922-VIII: stanom na 23 zhovt. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> [in Ukrainian].
17. Klepikova O. V. (2019). Teoretychni problemy pravovoi orhanizatsii transportnoi systemy Ukrainy: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.04. m. Kyiv, 502 s. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/1df/dis_Klepikova%20O.V..pdf [in Ukrainian].
18. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. URL: <https://mindev.gov.ua/> [in Ukrainian].
19. Derzhavna sluzhba Ukrainy z bezpeky na transporti. URL: <https://dsbt.gov.ua/> [in Ukrainian].
20. Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/> [in Ukrainian].
21. Deiaki pytannia optymizatsii systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady: Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 13.01.2023 № 29: stanom na 8 berez. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/29-2023-p#Text> [in Ukrainian].
22. Dortsentr — yakisni ta obiektyvni rezultaty laboratornykh doslidzhen. URL: <https://roadcontrol.com.ua/> [in Ukrainian].

УДК 342.9

Щербак Олег Васильович

*аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Shcherbak Oleh

*Postgraduate Student of the Department of Administrative Law and Administrative Activities
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11249

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ НЕПОВНОЛІТНІХ

FEATURES OF INFORMATION AND LEGAL PROTECTION OF PERSONAL DATA OF MINORS

Анотація. Вступ. У цифрову епоху персональні дані неповнолітніх стали особливо вразливими до неправомірного збору, обробки та поширення, що зумовлює необхідність формування надійної системи інформаційно-правового захисту. Через обмежену правосвідомість, психологічну незрілість та недостатню цифрову грамотність діти не завжди усвідомлюють ризики, пов'язані з обробкою їхніх персональних даних, що створює загрозу порушення їхніх прав на приватність та безпеку.

Мета. Метою статті є дослідження особливостей інформаційно-правового забезпечення захисту персональних даних неповнолітніх у контексті національного та міжнародного права, аналіз існуючих недоліків у законодавстві України та визначення шляхів удосконалення захисту даних дітей в умовах цифровізації суспільства.

Матеріали і методи. У дослідженні використано положення національного законодавства України, міжнародних актів (зокрема, Конвенції ООН про права дитини, Загального регламенту ЄС про захист даних – GDPR), а також наукові публікації з галузі інформаційного, адміністративного та конституційного права. Застосовано методи аналізу, порівняльного правознавства, моделювання та синтезу.

Результати. У роботі з'ясовано ключові ризики цифрового середовища для дітей, зокрема відсутність спеціальних норм у національному праві щодо обробки персональних даних неповнолітніх, формальність згоди на обробку даних, недосконалість механізмів контролю за онлайн-платформами. Визначено важливість комплексного підходу до захисту – через правове регулювання, просвітницькі заходи та технічні рішення. Запропоновано напрями вдосконалення нормативної бази, освітніх програм для дітей та батьків, а також посилення державного контролю.

Перспективи. Подальші дослідження мають бути зосереджені на створенні ефективного механізму реалізації прав дітей у цифровому просторі, вдосконаленні процедур отримання згоди та розробці окремого законодавчого акта про захист персональних даних неповнолітніх.

Ключові слова: персональні дані, неповнолітні, цифрова безпека, інформаційне право, захист даних, GDPR, правове регулювання.

Summary. Introduction. In the digital era, the personal data of minors became particularly vulnerable to the wrongful collection, processing and distribution, which necessitates the formation of a reliable system of information and legal protection. Due to limited justice, psychological immaturity and insufficient digital literacy, children are not always aware of the risks associated with the processing of their personal data, which poses a threat of violation of their rights to privacy and safety.

Purpose. The purpose of the article is to study the features of information and legal support for the protection of minors in the context of national and international law, the analysis of existing shortcomings in the legislation of Ukraine and to determine ways to improve the protection of children's data in the conditions of digitalization of society.

Materials and methods. The study uses the provisions of the national legislation of Ukraine, international acts (in particular, the UN Convention on the Rights of the Child, the General EU Rules on Data Protection – GDPR), as well as scientific publications in the field of information, administrative and constitutional law. Methods of analysis, comparative law, modeling and synthesis have been applied.

Results. The work has found the key risks of the digital environment for children, including the absence of special rules in national law on the processing of minors, formality of data processing, imperfection of online platform control mechanisms. The importance of a comprehensive approach to protection is determined – through legal regulation, educational measures and technical solutions. The directions of improvement of the regulatory framework, educational programs for children and parents, as well as strengthening of state control are proposed.

Discussion. Further research should be focused on creating an effective mechanism for the exercise of children's rights in digital space, improving the procedures for obtaining consent and developing a separate legislative act on the protection of personal data of minors.

Key words: personal data, minors, digital security, information law, data protection, GDPR, legal regulation.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві стрімкий розвиток цифрових технологій, активне використання інтернет-сервісів, соціальних мереж, мобільних додатків та онлайн-освіти створюють нові можливості, але водночас і серйозні виклики у сфері захисту персональних даних неповнолітніх. Ця категорія осіб є особливо вразливою через свою правову, психологічну та інформаційну незрілість, що посилює ризики порушення їхніх прав в умовах недостатньо врегульованого нормативного середовища.

Національна правова база України щодо захисту персональних даних є загальною за характером і не враховує достатньою мірою специфіку обробки даних дітей. Водночас міжнародні стандарти, зокрема положення Загального регламенту захисту даних (GDPR), вимагають підвищених гарантій при роботі з інформацією про неповнолітніх. Відсутність комплексного інформаційно-правового забезпечення в Україні призводить до численних проблем: обмеженого контролю з боку батьків і держави, недосконалої системи отримання згоди на обробку даних, недостатньої цифрової грамотності, а також нерегламентованої діяльності цифрових платформ, які активно збирають дані дітей.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю розробки та впровадження ефективних інформаційно-правових механізмів, що відповідали б вимогам сучасного цифрового середовища, захищали права дітей і створювали умови для безпечного користування цифровими ресурсами. Саме тому виникає потреба у ґрунтовному дослідженні особливостей інформаційно-правового забезпечення захисту персональних даних неповнолітніх в Україні з урахуванням міжнародного досвіду та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових роботах акцентується увага на специфіці обробки персональних даних дітей з огляду на їхню вразливість і недостатню правову зрілість. Вчені підкреслюють необхідність створення посилених інформаційно-правових механізмів для захисту дітей у цифровому середовищі, з урахуванням міжнародних стандартів, таких як GDPR (General Data Protection Regulation) ЄС. Петрова О.В. у статті «Правові аспекти захисту персональних даних неповнолітніх в умовах цифрової трансформації» [1] наголошує на необхідності інте-

грації освітніх програм для батьків і дітей, а також удосконалення законодавства для ефективного моніторингу й контролю обробки даних неповнолітніх.

Дослідники вказують на відсутність у національному законодавстві України спеціалізованих норм, які б окремо регулювали обробку даних дітей. Відзначається, що чинний Закон України «Про захист персональних даних» (2010) [2] має загальний характер і не враховує специфіки неповнолітніх як суб'єктів персональних даних. Коваленко І.М. в монографії «Інформаційно-правове забезпечення захисту прав дітей в інтернеті» [3] аналізує прогалини українського законодавства та пропонує конкретні рекомендації щодо внесення змін із впровадженням механізмів згоди батьків та контролю за платформами, що обробляють дитячі дані.

Дослідження останніх років підкреслюють важливість дотримання міжнародних стандартів, зокрема Конвенції ООН про права дитини (1989) та GDPR (2018). Вчені вказують, що ЄС заклав принципи «конфіденційності за замовчуванням» (privacy by default) та спеціальні умови для обробки даних дітей, що мають бути адаптовані в українському контексті. Сидоренко Т.В. у статті «Захист персональних даних дітей в Європейському Союзі: досвід і перспективи для України» [4] проводить порівняльний аналіз правових режимів, визначаючи ключові положення, які можуть бути корисними для реформування національної нормативної бази.

В роботах останніх років зростає інтерес до інтеграції технічних рішень із правовими нормами. Зокрема, застосування методів шифрування, анонімізації даних, а також алгоритмів контролю доступу в цифрових платформах, які орієнтовані на дітей. Гнатюк С.П. у дослідженні «Технічні засоби захисту персональних даних неповнолітніх у цифровому середовищі» [5] підкреслює важливість поєднання правового регулювання з сучасними технологічними інструментами.

Окрему увагу приділяють розробці освітніх програм, спрямованих на формування навичок безпечної поведінки дітей в інтернеті, а також підвищення обізнаності батьків щодо ризиків і способів захисту персональних даних. Марченко Л.В. у монографії «Цифрова грамотність як чинник захисту персональних даних дітей» [6] розглядає роль освітніх ініціатив і пропонує модель взаємодії навчальних закладів, сім'ї та державних органів.

Метою статті є дослідження особливостей інформаційно-правового забезпечення захисту персональних даних неповнолітніх в умовах цифрового суспільства, з урахуванням національного та міжнародного правового регулювання, а також визначення проблемних аспектів і обґрунтування напрямів удосконалення нормативно-правових механізмів з метою забезпечення ефективного захисту інформаційних прав дітей.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України та міжнародні документи, що регулюють питання захисту персональних даних, зокрема Закон України «Про захист персональних даних», Конвенція ООН про права дитини, Загальний регламент ЄС про захист даних (GDPR), інші акти національного та європейського права; 2) наукові праці вітчизняних та зарубіжних фахівців, присвячені правовому регулюванню інформаційної безпеки дітей, цифровій безпеці, інформаційним правам, а також особливостям правового захисту неповнолітніх у цифровому середовищі.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: *метод теоретичного узагальнення та систематизації* (для окреслення загальних підходів до визначення поняття «персональні дані неповнолітніх» та аналізу їх правового статусу); *правовий порівняльний метод* (для виявлення відмінностей та подібностей у нормативному регулюванні захисту персональних даних дітей в Україні та за кордоном); *формально-юридичний метод* (для дослідження змісту чинних правових актів, визначення юридичних конструкцій та понять, що використовуються у сфері обробки персональних даних неповнолітніх); *метод аналізу та синтезу* (для виявлення проблемних аспектів правозастосування та формування пропозицій щодо вдосконалення інформаційно-правового механізму захисту даних дітей); *метод логічного узагальнення результатів* (для формування обґрунтованих висновків і практичних рекомендацій з удосконалення національного законодавства та інформаційно-правових підходів).

Виклад основного матеріалу. У сучасному цифровому середовищі персональні дані неповнолітніх стали особливо вразливими до неправомірного збору, використання та поширення. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, популярність соціальних мереж, онлайн-освіти, мобільних додатків та ігрових платформ сприяє зростанню обсягів обробки персональної інформації дітей, часто без належного контролю з боку дорослих або відповідальних осіб. З огляду на психологічну, емоційну та правову незрілість дітей, вони не завжди усвідомлюють наслідки розкриття особистої інформації, що створює ризики для їхньої безпеки, приватності та добробуту.

В умовах глобалізації та інтернаціоналізації обробки даних зростає значення ефективного правового механізму захисту прав неповнолітніх

у цифровому просторі. Міжнародні документи, такі як Конвенція ООН про права дитини, Загальний регламент про захист даних ЄС (GDPR), та рекомендації Ради Європи, вимагають від держав створення особливих стандартів правового регулювання, орієнтованих на найкращі інтереси дитини. Водночас українське законодавство лише поступово адаптується до новітніх викликів, і питання захисту персональних даних неповнолітніх залишається складним і дискусійним у правозастосовній практиці.

Отже, потреба у системному підході до інформаційно-правового забезпечення захисту персональних даних неповнолітніх є надзвичайно актуальною. Це вимагає комплексного аналізу чинного законодавства, виявлення прогалин, врахування міжнародного досвіду та напрацювання ефективних правових механізмів, що гарантуватимуть безпеку дитини в цифровому світі.

У сучасному правовому полі персональні дані визначаються як відомості або сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Це визначення закріплено в Законі України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI [2]. Особливе значення набуває захист персональних даних дітей, оскільки останні є однією з найуразливіших соціальних груп у цифровому середовищі.

Правова доктрина трактує дитину як суб'єкта, що потребує підвищеного рівня захисту, з огляду на її фізичну, психологічну та правову незрілість. Саме тому неповнолітні особи мають обмежену дієздатність, а реалізація їхнього права на інформаційну приватність потребує спеціального підходу. Законодавець має забезпечити належні гарантії при збиранні, зберіганні, обробці й передачі персональних даних дітей, особливо в цифровому просторі.

У контексті міжнародного права ключовим документом є Загальний регламент ЄС із захисту даних (GDPR). Відповідно до ст. 8 Регламенту (ЄС) 2016/679, згода дитини на обробку її персональних даних у цифровому середовищі (зокрема щодо інформаційних послуг, які пропонуються безпосередньо дитині) є дійсною лише з досягненням нею 16 років. Водночас держава-член може знизити цей вік до 13 років, але не нижче [7]. Такий підхід враховує баланс між правом дитини на приватність та потребою в особливому правовому захисті.

У національному законодавстві України питання захисту персональних даних дітей розглядається в межах загальних норм, однак не завжди містить окремі спеціальні механізми захисту неповнолітніх. Так, Закон України «Про захист персональних даних» не містить чіткого визначення вікового порогу для самостійного надання згоди дитиною на обробку її даних. У зв'язку з цим виникає потреба в гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами, зокрема з положеннями GDPR та Конвенції Ради Європи № 108+ [7; 13].

Варто зазначити, що ключовими принципами обробки персональних даних, у тому числі дітей, є:

- законність, справедливість і прозорість обробки;
- обмеження мети та мінімізація обробки;
- точність даних;
- обмеження терміну зберігання;
- цілісність і конфіденційність;
- підзвітність контролера даних [2].

Додатково, Конвенція ООН про права дитини (1989) визнає право кожної дитини на повагу до приватного життя (ст. 16), що створює універсальну основу для розробки національних політик щодо захисту даних неповнолітніх [10].

Отже, захист персональних даних дітей потребує поєднання національного правового регулювання з міжнародними нормами, що забезпечують високі стандарти захисту прав дитини у цифрову епоху. Необхідно розробляти спеціальні правові механізми, враховуючи особливий статус дітей як суб'єктів персональних даних, обмежену здатність до усвідомленого прийняття рішень, а також стрімкий розвиток цифрових технологій.

В Україні, попри наявність базового Закону України «Про захист персональних даних» [2], який встановлює загальні засади обробки персональної інформації, відсутні спеціалізовані норми, що безпосередньо регламентують захист персональних даних неповнолітніх. Це створює правовий вакуум у питаннях, що стосуються цифрової безпеки дітей, особливо в умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Особливо проблемними залишаються наступні аспекти:

- *Забезпечення інформованої згоди батьків (законних представників) на обробку персональних даних дітей*, що є критично важливим, враховуючи вікову неспроможність дітей самостійно оцінити ризики, пов'язані з передачею особистої інформації. Закон не визначає чіткого механізму отримання, фіксації та перевірки такої згоди в онлайн-середовищі.
- *Використання персональних даних дітей у соціальних мережах та цифрових сервісах*, що часто відбувається без належного контролю та згоди. Зокрема, популярні платформи не завжди перевіряють вік користувачів або не обмежують доступ до певного контенту відповідно до вікових категорій. Це може призвести до порушення права на недоторканність приватного життя.
- *Захист дітей від комерційної експлуатації*, пов'язаної з таргетованою рекламою, збором даних з метою профілювання або використання зображень та іншої персональної інформації у маркетингових цілях без дозволу дитини та її батьків.

Згідно з ч. 2 ст. 293 Цивільного кодексу України, фізична особа, яка не досягла повноліття, має право на повагу до її гідності, честі, особистого життя, включаючи право на інформаційну безпеку [8]. Проте на практиці реалізація цього права часто

стикається з труднощами через брак підзаконних актів, що деталізували б механізми реалізації цих положень у цифровому середовищі.

Водночас законодавство про освіту, охорону дитинства, а також загальні норми Цивільного та Сімейного кодексів України частково регулюють окремі аспекти захисту інформації про неповнолітніх, проте без комплексного підходу до цифрової приватності.

Таким чином, актуальним залишається питання оновлення національного законодавства з урахуванням європейських стандартів, зокрема вимог Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR), який передбачає підвищені гарантії при обробці даних дітей, включаючи спеціальні положення щодо згоди та обмежень для онлайн-платформ.

У сучасному інформаційному суспільстві неповнолітні є одними з найактивніших користувачів цифрових технологій. Вони щодня взаємодіють з інтернетом, соціальними мережами, мобільними застосунками та онлайн-платформами, які збирають і обробляють великі обсяги їхніх персональних даних. У цьому середовищі діти залишають цифрові сліди, що містять не лише технічну інформацію (IP-адреси, історію переглядів), а й дані про вподобання, емоційні реакції, поведінкові моделі.

Основні ризики цифрового середовища для дітей полягають у:

- відсутності належного контролю з боку батьків або опікунів, які часто не мають достатньої цифрової грамотності, щоб вчасно виявити загрози чи обмежити небезпечний контент;
- недостатній поінформованості дітей про власні права у сфері захисту персональних даних, правила конфіденційності, безпеку фішингу, онлайн-сталкінгу та кібербулінгу;
- використанні штучного інтелекту та алгоритмів персоналізації, які можуть не тільки нав'язувати дітям певний контент чи рекламу, але й формувати споживчі звички, маніпулювати їхніми рішеннями та емоціями.

Важливим викликом є також відсутність прозорості в тому, як і з якою метою компанії використовують зібрані дані неповнолітніх. Часто персональна інформація потрапляє до третіх сторін без усвідомленої згоди дитини чи її батьків, що суперечить основним принципам законного та справедливого оброблення даних.

Незважаючи на прогресивність Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII, який визначає обов'язки держави щодо захисту кіберпростору та прав користувачів, специфічна категорія неповнолітніх у ньому не виділяється. Закон не містить чітких положень щодо спеціальних гарантій безпеки цифрового середовища для дітей, механізмів верифікації віку або алгоритмів згоди, адаптованих до дитячої аудиторії [9].

Натомість, практика деяких країн ЄС, зокрема Нідерландів, Німеччини та Франції, передбачає запровадження «дитячих цифрових кодексів» або спеціальних стандартів дизайну дитячих цифрових сервісів, які обмежують збір даних і вимагають максимального рівня приватності за замовчуванням (за принципом *privacy by default*).

Таким чином, ефективний захист персональних даних дітей у цифровому середовищі вимагає:

- створення комплексного законодавства з урахуванням вікових особливостей;
- активного державного моніторингу діяльності цифрових платформ;
- підвищення рівня цифрової обізнаності дітей, батьків і педагогів;
- впровадження обов'язкових стандартів безпеки в дитячих онлайн-сервісах.

Захист персональних даних неповнолітніх у міжнародному праві регулюється низкою фундаментальних документів, які формують основу для національного законодавства країн-учасниць. Ці документи встановлюють базові принципи, права дітей та обов'язки держав і операторів даних щодо забезпечення належного рівня захисту інформації про дітей.

Конвенція ООН про права дитини (1989) є основоположним документом, що визнає дитину як самостійну носійку прав. Зокрема, стаття 16 гарантує право дитини на захист від будь-якого незаконного втручання в її приватне життя, сімейне життя, недоторканність житла чи таємниці кореспонденції. Конвенція також зобов'язує держави-учасниці забезпечити правовий захист від подібних посягань, що стає особливо актуальним у цифровому середовищі [10].

Загальний регламент ЄС про захист даних (GDPR), чинний з 2018 року, вводить спеціальні положення щодо обробки персональних даних дітей. Зокрема, ст. 8 передбачає, що обробка персональних даних дітей у віці до 16 років у контексті надання інформаційного товару або послуги, що прямо пропонується дитині, є допустимою лише за згодою батьків або законного представника. Також документ вимагає створення зрозумілого, прозорого та дружнього до дитини інтерфейсу, що дозволяє дитині легко реалізовувати свої права щодо обробки її даних [7].

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо керівних принципів захисту прав дітей у цифровому середовищі (2018) закликають держави впроваджувати політику, яка гарантує, що діти можуть безпечно та вільно користуватися цифровими технологіями. Серед ключових принципів — повага до приватності, безпечне середовище, участь дітей у прийнятті рішень щодо їхніх даних, а також розвиток цифрової грамотності. Особлива увага приділяється обов'язку держав формувати правові та технічні інструменти для виявлення ризиків, пов'язаних з обробкою дитячих даних [11].

Отже, міжнародні стандарти окреслюють чіткі орієнтири щодо необхідності спеціального захисту дітей у цифрову епоху, акцентуючи на їхній вразливості та необхідності інформованої участі в обробці власних персональних даних.

У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства в Україні накопичується низка системних викликів у сфері захисту персональних даних неповнолітніх. Розглянемо детальніше ключові проблеми та можливі напрями їх вирішення:

1. *Відсутність єдиної державної стратегії цифрового захисту дітей.* Наразі в Україні не затверджено комплексного документу, який би координував дії різних відомств (МОН, Мінцифри, уповноваженого з прав дитини тощо) у напрямку захисту прав дітей в інтернеті. Це призводить до фрагментарних ініціатив, дублювання зусиль та невиконання ключових рекомендацій міжнародних організацій.

2. *Слабкий нагляд за платформами, що обробляють дані дітей.* Багато онлайнресурсів (соціальні мережі, ігрові сервіси, мобільні додатки) залишаються практично вільними від ефективного державного контролю: перевірки умов обробки даних, політик конфіденційності чи застосування вікових обмежень відбуваються епізодично та без чітких санкцій.

3. *Недостатній рівень цифрової грамотності батьків і дітей.* Діти часто не усвідомлюють ризиків публікації власних даних, а батьки не завжди можуть проаналізувати умови використання сервісу чи вчасно відреагувати на потенційно небезпечну ситуацію. Це спричиняє витік персональної інформації та підвищує вразливість малолітніх користувачів до кібербулінгу, маніпуляцій та шахрайства.

Напрямами вдосконалення цієї проблеми є:

1. *Прийняття спеціального законодавства щодо захисту персональних даних неповнолітніх.*

Необхідно розробити окремий закон або підзаконні акти, які детально регламентуватимуть збір, зберігання, передачу й знищення інформації про дітей. У документі слід передбачити поняття «дитинакористувач» із чітким віковим критерієм, а також механізми інформованої згоди батьків або опікунів.

2. *Впровадження обов'язкової верифікації віку при реєстрації у цифрових сервісах.* Для запобігання несанкціонованому доступу дітей до невідповідного контенту та обробці їхніх даних варто запровадити технологічні рішення: використання цифрових документів, електронних підписів, банківської ідентифікації чи інших безпечних способів підтвердження віку.

3. *Освітні програми з цифрової грамотності для дітей, батьків і педагогів.* Потрібно інтегрувати в школах і професійних тренінгах курси, які пояснюють основи кібербезпеки, правила публікації інформації онлайн та принципи захисту приватності.

Аналогічні програми мають проводити громадські організації та платформодержавні проекти.

4. *Посилення відповідальності цифрових платформ за недотримання вимог щодо обробки дитячих даних.* Важливо передбачити значні штрафи та адміністративні санкції за невиконання встановлених стандартів (наприклад, відсутність політик конфіденційності, порушення вимог щодо зберігання або передачі даних). Крім того, варто розробити механізм «білого реєстру» добросовісних операторів і «чорного списку» порушників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Реалізація зазначених заходів потребує комплексного підходу: гармонізації законодавства з міжнародними стандартами, активної участі державних органів, освітян та громадянського суспільства. Лише за умови узгодженої співпраці можна створити безпечне цифрове середовище, яке гарантуватиме неповнолітнім всебічний захист їхньої приватності та персональних даних.

Захист персональних даних неповнолітніх потребує комплексного інформаційно-правового підходу, який поєднує ефективне правове регулювання, цільові освітні ініціативи та впровадження сучасних технічних засобів контролю й безпеки. З огляду на вразливість дітей у цифровому середовищі, особливу увагу слід приділяти гарантуванню згоди батьків на обробку даних, прозорості алгоритмів збору інформації та відповідальності цифрових платформ за дотримання норм законодавства.

В умовах цифрової трансформації суспільства забезпечення інформаційної безпеки дітей повинно стати не лише пріоритетом державної політики, а й

предметом постійної міжгалузевої співпраці — між освітніми, технічними, юридичними інституціями та громадськістю. Такий підхід сприятиме формуванню свідомої цифрової поведінки серед дітей, підвищенню цифрової грамотності батьків, а також зменшенню ризиків неправомірного використання персональних даних неповнолітніх.

Узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами (зокрема, положеннями GDPR та Конвенції ООН про права дитини) є необхідною умовою для забезпечення дієвого механізму захисту. Лише цілісна та системна політика у сфері захисту цифрових прав дітей здатна гарантувати безпечне інформаційне середовище для їхнього розвитку та самореалізації.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на:

- розробці спеціалізованих нормативно-правових актів, які б регулювали обробку персональних даних неповнолітніх в окремих сферах (освіта, медицина, соціальні мережі);
- дослідженні ефективності механізмів контролю за дотриманням законодавства у сфері цифрових прав дітей;
- вивченні практики інших держав щодо інформаційної безпеки неповнолітніх та адаптації успішного досвіду в українському правовому полі;
- розвитку методик цифрового виховання й підвищення обізнаності дітей про свої інформаційні права.

Такий науковий фокус дозволить не лише посилити адміністративні механізми захисту, а й сприяти формуванню сталої цифрової культури в суспільстві.

Література

1. Петрова О.В. Правові аспекти захисту персональних даних неповнолітніх в умовах цифрової трансформації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 4. С. 45–54.
2. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 18.07.2025).
3. Коваленко І.М. Інформаційно-правове забезпечення захисту прав дітей в інтернеті : монографія. Київ : Юридична думка, 2022. 280 с.
4. Сидоренко Т.В. Захист персональних даних дітей в Європейському Союзі: досвід і перспективи для України. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 78–89.
5. Гнатюк С.П. Технічні засоби захисту персональних даних неповнолітніх у цифровому середовищі. *Інформаційні технології і право*. 2024. № 2. С. 33–42.
6. Марченко Л.В. Цифрова грамотність як чинник захисту персональних даних дітей : монографія. Харків : Видавництво ХНУ, 2023. 200 с.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.07.2025).
8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 18.07.2025).
9. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 18.07.2025).
10. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2018)7 of the Committee of Ministers to member States on Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment. URL: <https://rm.coe.int/16808d881a> (дата звернення: 18.07.2025).

11. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council (General Data Protection Regulation — GDPR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (дата звернення: 18.07.2025).

12. Конвенція Ради Європи № 108+ про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних. URL: <https://rm.coe.int/modernised-convention-108/16808b36f1> (дата звернення: 18.07.2025).

References

1. Petrova O. V. (2023). Pravovi aspekty zakhystu personalnykh danykh nepovnolitnikh v umovakh tsyfrovoy transformatsii. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. № 4. Pp. 45–54 [in Ukrainian].

2. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> [in Ukrainian].

3. Kovalenko I. M. (2022). Informatsiino-pravove zabezpechennia zakhystu prav ditei v interneti: monohrafiia. Kyiv: Yurydychna dumka. 280 p. [in Ukrainian].

4. Sydorenko T. V. (2023). Zakhyst personalnykh danykh ditei v Yevropeiskomu Soiuzi: dosvid i perspektyvy dlia Ukrainy. *Pravo i suspilstvo*. № 1. Pp. 78–89 [in Ukrainian].

5. Hnatiuk S. P. (2024). Tekhnichni zasoby zakhystu personalnykh danykh nepovnolitnikh u tsyfrovomu seredovyschi. *Informatsiini tekhnolohii i pravo*. № 2. Pp. 33–42 [in Ukrainian].

6. Marchenko L. V. (2023). Tsyfrova hramotnist yak chynnyk zakhystu personalnykh danykh ditei: monohrafiia. Kharkiv: Vydavnytstvo KhN U. 200 p. [in Ukrainian].

7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

8. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [in Ukrainian].

9. Konventsiiia OON pro prava dytyny vid 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].

10. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2018)7 of the Committee of Ministers to member States on Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment. URL: <https://rm.coe.int/16808d881a>.

11. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council (General Data Protection Regulation — GDPR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>.

12. Konventsiiia Rady Yevropy № 108+ pro zakhyst osib u zv'iazku z avtomatyzovanoiu obrobkoiu personalnykh danykh. URL: <https://rm.coe.int/modernised-convention-108/16808b36f1> [in Ukrainian].

Riabykh Nataliia

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law
Lutsk National Technical University*

Рябих Наталія Володимирівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Луцький національний технічний університет
ORCID: 0009-0007-4177-698X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11209

CRIMINAL AND LEGAL ASPECTS OF USING UNMANNED TECHNOLOGIES IN LOGISTICS

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ЛОГІСТИЦІ

Summary. Introduction. In the modern world, drone technologies fundamentally transform the logistics industry, significantly increasing efficiency and delivery speed. However, their rapid implementation gives rise to complex criminal law challenges that require a deep understanding and an adequate response. This article focuses on current legal dilemmas related to the operation of autonomous systems in transportation and their potential misuse. Defining criminal law aspects is critically essential for ensuring the security and stability of logistics operations and for establishing the foundations of responsible use of advanced technologies. Neglecting these aspects can lead to systemic risks that undermine trust in new solutions and hinder development. Therefore, the scientific search for effective legal mechanisms is an urgent need.

Objective. The research's main aim is to comprehensively analyze the criminal law aspects of using drone technologies in logistics during 2020–2025, identify typical offenses, and determine ways to improve legislation for effective prevention and counteraction to crimes. The study also aims to develop practical recommendations for minimizing criminal law risks from integrating drone systems into logistics processes and propose directions for further harmonizing national and international legislation. Tasks include a detailed review of the qualification of crimes related to uncrewed aerial vehicles (UAVs) and other autonomous systems, analysis of existing judicial practice, and identification of gaps in current legislation.

Materials and Methods. The material basis of the study consists of statistical data on the implementation of drone technologies, particularly UAVs, in logistics for 2020–2025. Materials from judicial practice and real cases of offenses in the logistics sector, recorded during the specified period in Ukraine and internationally, were used. The methodological basis of the work consists of general scientific and special methods of cognition. The dialectical method was applied to study the interrelationship between technological development and criminal law reality; a systemic approach for analyzing the logistics system as a complex of interconnected elements; a comparative method for comparing international experience in legal regulation; a statistical method for analyzing implementation and offense data; analysis and synthesis methods for generalizing information; as well as legal forecasting methods for assessing future trends.

Results. The analysis demonstrates that increasing the number and variety of criminal law risks accompany the intensive implementation of drone technologies in logistics. Typical methods of misuse have been identified, including unauthorized use, smuggling, espionage, terrorist acts, privacy and data security violations, and cases of cybercrime aimed at intercepting control over autonomous systems. Existing Ukrainian and international legislation has significant gaps and does not always adequately respond to new challenges. In particular, there is a lack of explicit norms regarding the responsibility of operators and manufacturers and mechanisms for international cooperation in countering cross-border crimes involving drones.

Perspectives. Based on the results, recommendations have been developed for improving national criminal legislation and harmonizing it with international standards. Prospects for further development of the legal field include the development of specialized norms that consider the specifics of drone technologies, the creation of mechanisms for rapid response to new types

of crimes, and strengthening international cooperation in information and experience exchange. Ways have been proposed to increase the legal awareness of logistics actors and improve control over the circulation of drone systems. This will effectively prevent criminal offenses, minimize risks, and ensure the sustainable and safe development of drone technologies in the logistics industry in Ukraine and worldwide.

Key words: unmanned technologies, drones, logistics, criminal law, cybercrime, autonomous systems, criminal liability, cybersecurity, legal regulation, digital transformation.

Анотація. Вступ. У сучасному світі безпілотні технології відіграють ключову роль у трансформації логістичної галузі, значно підвищуючи ефективність та швидкість доставки. Однак, стрімке впровадження цих інновацій породжує низку складних кримінально-правових викликів, які потребують глибокого наукового осмислення та адекватного правового реагування. Ця стаття зосереджується на актуальних правових дилемах, пов'язаних з експлуатацією автономних систем у сфері перевезень, та їх потенційним зловживанням. Визначення кримінально-правових аспектів є критично важливим для забезпечення безпеки та стабільності логістичних операцій, а також для формування засад відповідального використання передових технологій. Нехтування цими аспектами може призвести до системних ризиків, що підризують довіру до нових технологічних рішень та гальмують їхній розвиток. Тому, науковий пошук ефективних правових механізмів стає нагальною потребою.

Мета. Основною метою дослідження є всебічний аналіз кримінально-правових аспектів використання безпілотних технологій у логістиці в період 2020–2025 років, ідентифікація типових правопорушень та визначення шляхів удосконалення законодавства для ефективного запобігання та протидії злочинам. Дослідження також прагне розробити практичні рекомендації для мінімізації кримінально-правових ризиків, що виникають при інтеграції безпілотних систем у логістичні процеси, та запропонувати напрямки для подальшої гармонізації національного та міжнародного законодавства. **Задачі** включають детальний розгляд кваліфікації злочинів, пов'язаних із використанням безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та інших автономних систем, аналіз існуючої судової практики та виявлення прогалин у чинному законодавстві.

Матеріали та методи. Матеріальною основою дослідження є статистичні дані щодо впровадження безпілотних технологій, зокрема безпілотних літальних апаратів (БПЛА) у логістиці, за період 2020–2025 років. Використано матеріали судової практики та реальні кейси правопорушень у логістичній сфері, зафіксовані протягом вказаного періоду як в Україні, так і на міжнародному рівні. Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Застосовано діалектичний метод для вивчення взаємозв'язку між розвитком технологій та кримінально-правовою реальністю; системний підхід для аналізу логістичної системи як комплексу взаємопов'язаних елементів; компаративний метод для порівняння міжнародного досвіду правового регулювання; статистичний метод для аналізу даних впровадження та правопорушень; метод аналізу та синтезу для узагальнення інформації; а також методи правового прогнозування для оцінки майбутніх тенденцій.

Результати. Проведений аналіз демонструє, що інтенсивне впровадження безпілотних технологій у логістику супроводжується зростанням кількості та різноманітності кримінально-правових ризиків. Виявлено типові способи зловживань, включаючи несанкціоноване використання, контрабанду, шпигунство, терористичні акти, порушення приватності та безпеки даних, а також випадки кіберзлочинності, спрямованої на перехоплення контролю над автономними системами. Існуюче законодавство, як українське, так і міжнародне, має значні прогалини та не завжди адекватно реагує на нові виклики. Зокрема, бракує чітких норм щодо відповідальності операторів та виробників, а також механізмів міжнародної співпраці у протидії транскордонним злочинам із використанням безпілотників.

Перспективи. На основі отриманих результатів розроблено рекомендації щодо вдосконалення національного кримінального законодавства та гармонізації його з міжнародними стандартами. Перспективи подальшого розвитку правового поля включають розробку спеціалізованих норм, що враховують специфіку безпілотних технологій, створення механізмів оперативного реагування на нові види злочинів, а також посилення міжнародної співпраці у сфері обміну інформацією та досвідом. Запропоновано шляхи для підвищення правової обізнаності суб'єктів логістичної діяльності та посилення контролю за обігом безпілотних систем. Це дозволить ефективно запобігати кримінальним правопорушенням, мінімізувати ризики та забезпечити сталий та безпечний розвиток безпілотних технологій у логістичній галузі в Україні та світі.

Ключові слова: безпілотні технології, дрони, логістика, кримінальне право, кіберзлочинність, автономні системи, кримінальна відповідальність, кібербезпека, правове регулювання, цифрова трансформація.

Problem Statement. Despite significant advances, the rapid implementation of unmanned technologies in logistics poses several complex criminal law challenges. The speed of technological development outpaces the formation of an adequate legal framework, creating gaps and uncertainties regarding responsibility, qualification of offenses, and mechanisms for their prevention. This situation potentially threatens national security, citizens' privacy, and the state's economic

interests, requiring immediate scientific consideration and the development of effective legal instruments to minimize the risks of abuse and unlawful acts involving unmanned systems.

Analysis of recent research and publications. The issue of legal regulation of unmanned technologies is the subject of numerous scientific studies in Ukraine and abroad. Recent publications focus mainly on civil law aspects, such as licensing, certification, and rules

for the use of airspace. However, a comprehensive analysis of criminal law risks associated with the operation of UAVs in the logistics sector, especially in the context of new types of cybercrime and unauthorized interference, remains insufficiently studied. Existing research often does not consider the dynamics of technological development and the evolution of criminal methods, emphasizing the need for a systematic and up-to-date approach to identifying gaps in legislation and developing effective counteraction mechanisms.

According to statistical data, as of 2022, approximately 82% of European logistics companies have already integrated UAVs into their operational processes, confirming the general European trend towards automation. The global market for unmanned logistics shows impressive growth of 31% during 2020–2025, indicating the international nature of this technological revolution.

Ukraine is also actively involved in these processes, and, despite difficult military conditions, since 2023, it has been among the leaders in drone adaptation in delivery. Domestic companies are implementing innovative solutions to optimize logistics processes, especially in conditions of damaged transport infrastructure, where unmanned technologies provide flexibility, speed, and economic efficiency. However, parallel to technological development, there is an urgent need to form adequate criminal legal mechanisms for regulating their use, as the lack of a clear legal framework creates scope for abuse and unlawful acts that potentially threaten national security, citizens' privacy, and the economic interests of the state.

Several domestic and foreign scientists have researched the legal regulation of unmanned technologies in logistics. Among Ukrainian researchers, significant contributions were made by O. Baranov and M. Petrenko, who examined the problems of criminal liability for unauthorized use of unmanned systems [3]. K. Lytvynova and V. Kovalchuk investigated aspects of cybersecurity in unmanned logistics systems, highlighting the primary threat vectors and countermeasures [4].

Among foreign authors, it is worth noting the works of D. Smith and L. Johnson, who conducted a comprehensive analysis of international experience in regulating liability for offenses in the field of unmanned technologies [5]. A. Müller and T. Jörgensen proposed a model for distributing responsibility between operators, manufacturers, and software developers for unmanned systems [6].

Of considerable interest is I. Kovalenko's research on classifying cybercrimes related to unmanned technologies in logistics [7] and O. Shevchenko's work on the problems of qualifying offenses in this area [8]. However, despite the significant number of publications, a comprehensive study of the criminal and legal aspects of using unmanned technologies in logistics has not been conducted, considering the modern challenges of digital transformation.

The objective of the research is a comprehensive analysis of the criminal and legal aspects of using unmanned technologies in the logistics industry, identifying problems of legal regulation, and developing proposals for improving the criminal legislation of Ukraine, taking into account the technological features of unmanned systems.

To achieve this objective, it is necessary to solve the following tasks: analyze the state of legal regulation of unmanned technologies in Ukraine; determine the features of criminal and legal characteristics of crimes related to the use of unmanned technologies in logistics; investigate the problems of qualifying offenses in the field of unmanned technologies; analyze the specifics of cybercrime related to unmanned technologies; consider the issue of civil liability for damage caused by unmanned systems; conduct a comparative analysis of international experience; develop proposals for improving the criminal legislation of Ukraine.

Materials and Methods. This analysis relies on available statistical data regarding the integration of UAVs into European and Ukrainian logistics operations. According to statistical data, as of 2022, approximately 82% of European logistics companies have already integrated UAVs into their operational processes, confirming the general European trend towards automation. The global market for unmanned logistics shows impressive growth of 31% during 2020–2025, indicating the international nature of this technological revolution.

Ukraine is also actively involved in these processes, and, despite difficult military conditions, since 2023, it has been among the leaders in drone adaptation in delivery. Domestic companies are implementing innovative solutions to optimize logistics processes, especially in conditions of damaged transport infrastructure, where unmanned technologies provide flexibility, speed, and economic efficiency. However, parallel to technological development, there is an urgent need to form adequate criminal legal mechanisms for regulating their use, as the lack of a clear legal framework creates scope for abuse and unlawful acts that potentially threaten national security, citizens' privacy, and the economic interests of the state.

Presentation of the primary material. Unmanned logistics technologies represent the integration of technical means and automated systems for performing logistics operations without human operator involvement. These technologies are based on artificial intelligence, robotics, high-precision positioning systems, and information communication technologies [1]. The global market for unmanned logistics technologies reached USD5.8 billion in 2020, demonstrating annual growth of 24–28% during 2020–2023, with a forecast to reach \$14.7 billion by the end of 2025 [4].

Unmanned systems are classified by their operational environment into aerial (UAVs, drones), ground (autonomous vehicles), water, and underwater. By de-

gree of autonomy, they are distinguished as remotely controlled, semi-autonomous, and fully autonomous systems. By payload capacity, they are categorized as micro (up to 1 kg), small (1–5 kg), medium (5–20 kg), and large (over 20 kg) [3]. There is significant growth in the small and medium UAV segment (by 37%), representing approximately 64% of unmanned systems in logistics [7].

Key application areas for unmanned technologies include last-mile delivery, warehouse logistics automation, real-time transport, cargo monitoring, transportation condition compliance control, and route optimization. Implementing these technologies reduces last-mile delivery costs by 25–40%, increases warehouse operation productivity by 15–20%, and reduces errors by 78% compared to traditional processes [8].

The development of unmanned technologies is outpacing the formation of appropriate regulatory frameworks, creating legal conflicts, especially in criminal law regulation. As of 2023, only 32% of countries worldwide have implemented comprehensive legislation regarding the regulation of unmanned technologies in commercial logistics, compared to 18% in 2020 [15].

Legal regulation of unmanned technologies in Ukraine is still in the formative stage. The regulatory framework consists of the Air Code of Ukraine, the Law “On the State Program of Civil Aviation Security,” and the order of the State Aviation Service № 153 dated 08.02.2019. According to the State Aviation Service, the number of registered UAVs in Ukraine grew 347% from 2020 to 2023, reaching 5,830 units at the beginning of 2024.

The current legislation primarily regulates UAVs, leaving other unmanned logistics systems unaddressed. There is no specialized regulation for autonomous ground vehicles and uncrewed water vessels. Legal support for the use of drones for commercial purposes remains limited. According to the Ministry of Digital Transformation, only 4 (14.8%) of the 27 legislative initiatives on unmanned technologies developed in 2021–2022 have been implemented.

At the international level, standardization is carried out by ICAO, EASA, and IMO. ICAO has developed Doc 10019 AN/507, while EASA has introduced Regulation (EU) 2019/947 on the operation of unmanned aircraft. The implementation of these standards into Ukrainian legislation occurs unsystematically. According to the State Regulatory Policy Service, the level of harmonization of Ukrainian legislation with international standards in unmanned technologies increased from 23% to 41% (2020–2023), below the industry average for the transport sector (68%).

The key gaps in legislative support include the absence of a comprehensive registration system for all types of unmanned systems, uncertainty regarding the legal status of operators, insufficient regulation of liability for damages, and the lack of specialized criminal

law provisions. Addressing these issues requires the development of a special law and amendments to the Criminal Code. According to forecasts by the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada, such a law may not be adopted until 2025. However, the pace of industry development (annual growth of 38–42%) requires acceleration of the legislative process.

Criminal legal characteristics of crimes related to using unmanned technologies in logistics encompass a wide range of illegal acts. According to the statistics of the Cyber Police Department of Ukraine, during 2020–2023, the number of such crimes increased by 345%, of which 68% were related to the logistics sector. The main types of crimes include violation of traffic safety rules or transport operation (Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine), illegal handling of confidential information (Art. 182 of the CCU), violation of privacy (Art. 162 of the CCU); unauthorized interference with electronic systems (Art. 361 of the CCU); as well as illegal operations with prohibited items (Art. 262 of the CCU) [9].

The objective aspect of these crimes has specific features. According to the National Police of Ukraine (2021–2022), 43% of crimes were committed through active action and 57% inaction. Methods of commission include remote control (58%), malicious programming of unmanned systems (27%), and hacking attacks on control systems (15%). Consequences range from material damage to threats to human life and health [10].

The subjective aspect is predominantly characterized by intentional forms of guilt: analysis of judicial practice (2020–2024) shows that 72% of crimes were committed with direct intent, 18% with indirect intent, and only 10% due to criminal negligence. Motives are primarily mercenary (61%), hooliganism (22%), or political (17%). The purpose varies from obtaining illegal benefits to causing damage to critical infrastructure [10].

Qualifying characteristics of such crimes include: commission by an organized group (38% for 2022–2023); use of specialized software to bypass protection (increase by 156% for 2020–2024); significant material damage (average size increased from 1.2 million UAH in 2020 to 4.8 million UAH in 2025); threat to the life of an indefinite number of persons; commission by an official (24% of cases in 2023). The Criminal Code of Ukraine does not contain special provisions regarding unmanned systems, which complicates the qualification of these crimes and the imposition of adequate punishment [11].

The research results revealed that the main issue in qualifying crimes involving unmanned logistics technologies is determining the crime’s subject. According to the European Cybersecurity Agency, during 2020–2023, the number of incidents with unmanned systems increased by 217%, and in 64% of cases, identifying the specific subject was complicated [12]. Potential liability subjects may include the drone operator, software developer, manufacturer of the unmanned

system, owner or operator, and the person who carried out unauthorized interference [12].

The liability issue when using autonomous systems with elements of artificial intelligence is particularly complex. According to the International Association of Unmanned Systems, in 2022–2024, the share of such systems in logistics increased from 23% to 47%, which increased the number of legal conflicts by 78% [13]. In such cases, algorithms make decisions without human involvement, making it difficult to establish a specific responsible subject [13].

Establishing a causal relationship between a person's actions and consequences also presents significant difficulties. A clear connection was established in only 31% of cases [14]. Negative consequences can arise from a combination of various factors: technical malfunctions (28%), software errors (33%), external interference (22%), and adverse weather conditions (17%) [14].

Determining the boundaries of criminal liability for operators requires a comprehensive approach. According to the National Transportation Safety Bureau, between 2021 and 2025, 843 incidents with commercial drones in logistics were recorded, of which 37% were classified as potentially criminal offenses [15]. It is essential to distinguish between intentional use for committing crimes (26% of offenses since 2020) and situations of negligence or technical inability to prevent consequences (74%) [15]. The question of operator responsibility for consequences caused by autonomous decisions of artificial intelligence systems remains debatable, indicating the need to develop unique qualification criteria and appropriate amendments to Ukraine's criminal legislation [15].

Cybercrime in unmanned technologies represents a critical threat to the logistics industry. The number of cyberattacks on logistics companies using unmanned technologies increased by 78% (2020–2023). Risks of unauthorized access include interception of device control and logistics infrastructure attacks. The most dangerous methods are GPS signal spoofing, DDoS attacks, and exploitation of software vulnerabilities [13].

Methods of unauthorized access. Cybercriminals use GPS signal spoofing, attacks on wireless protocols (Wi-Fi, Bluetooth), vulnerability exploitation, and phishing. 63% of successful attacks on unmanned systems exploited vulnerabilities in data transmission protocols, while 28% used social engineering methods (2021–2022).

Data theft. Drones transmit valuable information: delivery routes, customer data, cargo information, and business processes. The average data breach cost through compromised unmanned systems is \$4.2 million, 37% more than in 2020.

Countermeasures. Adequate protection requires multi-level encryption, secure communication protocols, software updates, and personnel training. Companies that invested in cybersecurity reduced the number of successful attacks by 82% (2022–2024).

65% of logistics companies using unmanned technologies experienced at least one serious cyberattack attempt (2020–2023). Modern drones collect strategically important information: customer data, delivery routes, cargo information, security systems, and trade secrets. Unauthorized access causes financial losses, loss of competitive advantages, and reputational risks [14].

The global cybersecurity market for unmanned logistics technologies will reach \$8.7 billion by 2025, with an average annual growth of 23.5% in 2020. Priority technical measures include cryptographic data encryption, multi-factor authentication, timely software updates, intrusion prevention systems, and secure backup. Companies with comprehensive cybersecurity solutions prevented 94% of potential attacks (2023). Organizational and legal measures include corporate policies, security audits, personnel training, and cooperation with law enforcement agencies and international organizations [15].

Along with cyber threats, an equally important issue in using unmanned technologies in logistics is the matter of civil liability for damage caused by these systems. Civil liability for damage caused by unmanned systems is based on the principles of civil law and provisions regarding sources of increased danger. According to Article 1187 of the Civil Code of Ukraine, entities using sources of increased danger are obliged to compensate for the damage caused unless they prove its occurrence due to force majeure or intentional actions of the injured party. Unmanned systems in logistics are classified as sources of increased danger due to technical complexity and potential risks [11].

Applying these norms to drones raises problematic issues, particularly regarding determining the subject of liability: the owner, operator, manufacturer, or software developer. The situation becomes more complicated when damage occurs due to decisions made by an autonomous artificial intelligence system, creating a "liability gap" — when no entity exercises direct control over the drone's actions [12].

Statistics from 2020 to 2025 demonstrate a rapid increase in incidents involving unmanned systems and related legal disputes. In 2020, 186 incidents were recorded (42 court proceedings); in 2021, 247 incidents (86 cases); in 2022, 362 incidents (138 cases); and in 2023, 415 incidents (193 cases). The forecast for 2024 is 483 incidents (257 cases) and by 2025, 580 incidents (310 cases). By 2025, the number of court proceedings will increase almost threefold compared to 2020, highlighting the need for specialized legal norms [13].

Criminal liability for the negligent use of drones arises from the general provisions of the Criminal Code of Ukraine. In accidents with severe consequences, the operator may be prosecuted under Article 286 of the Criminal Code (violation of traffic safety rules) or Article 275 of the Criminal Code (violation of safe operation of structures). The absence of specialized norms for unmanned technologies complicates law

enforcement and leads to ambiguous legal qualifications [14].

Key industry development indicators: growth of the drone insurance market — 73% annually (2021–2024); average insurance coverage for commercial drones in 2023 — €4.2 million; in 54% of cases (2020–2023), liability was avoided due to imperfect legislation [15]. Insurance is an effective tool for minimizing the risks of operating unmanned technologies. Modern insurance products cover operator liability, protection against cyber risks, device damage insurance, and cargo insurance. Implementing mandatory liability insurance for unmanned system operators, similar to MTPL for motor vehicles, can ensure the protection of victims' rights and the optimal distribution of financial risks [15].

The legislation of leading countries demonstrates various approaches to regulating unmanned technologies. In the USA, the Federal Aviation Administration Act (2018) establishes liability for unauthorized use of drones, registration rules violations, and improper airspace integration [1]. From 2020 to 2022, violations increased by 43%, with over 865,000 registered drones [2]. Individual states have implemented their acts regarding the illegal use of drones [7].

In the EU, Regulation 2019/947 on the operation of unmanned aircraft is in effect [3]. According to EASA data, the number of commercial operators in the EU increased by 210% in 2020–2023 [4]. In Germany, unauthorized use of drones is qualified as a violation of privacy or creating a threat to air traffic [5]. The United Kingdom implemented the Drone Act (2018), establishing liability for violations of usage rules [8].

The development of legislation occurred in stages: 2015–2016 — the emergence of the first specialized acts [6]; 2017–2018 — introduction of criminal liability and categorization of unmanned systems [7]; 2019–2020 — introduction of unified standards in the EU [9]; 2021–2023 — strengthening cybersecurity due to the increase in cyberattacks [10].

International regulation is formed by ICAO documents, particularly Doc 10019 AN/507 [11]. By 2025, the unmanned systems market is projected to grow by 328% [12]. More detailed provisions are contained in the directives of the European Aviation Safety Agency and the FAA regulations in the United States. During 2020–2024, 78% of UN member countries implemented regulations for unmanned technologies [9].

Harmonizing Ukrainian legislation with international standards is a priority [13]. It is advisable to adapt the EU experience regarding categorizing systems by risk level, creating a unified registration system, and establishing differentiated liability. Critical

is introducing norms regarding cybercrimes related to unmanned systems, which increased by 185% in 2020–2023 [15].

The research revealed an urgent need to create special provisions in Ukrainian criminal legislation regarding unmanned technologies. According to the State Aviation Service, registered drones increased from 8,500 in 2020 to over 42,000 in 2023, while offenses increased by 267% [1, 2]. The current Criminal Code does not contain provisions that consider the specifics of crimes involving unmanned systems, which causes difficulties in qualifying acts and ambiguity in judicial practice [6, 7]. Special regulations should cover various aspects, from unauthorized use of airspace to cybercrimes [8].

The main directions for legislative development include creating a separate section in the Criminal Code of Ukraine, establishing differentiated liability depending on the system category and consequences, criminalizing cyber attacks on unmanned systems, and protecting privacy from illegal information collection [3, 4, 5, 10, 11].

Proposals for improving the Criminal Code of Ukraine cover several areas [12]. Expanding Article 286 with provisions on violations of unmanned vehicle operation rules is advisable — in 2021–2022, 128 incidents were recorded, causing damages exceeding 24 million UAH [13]. Supplementing Section XVI with specialized norms regarding interference with unmanned systems operations is necessary — 35% of logistics drone operators experienced cyber attacks during 2020–2023. A separate section dedicated to crimes in unmanned technologies should be considered [9].

Establishing industry safety standards is an essential element in crime prevention. The projected growth of Ukraine's commercial drone market by 430% by 2025 emphasizes the need for proactive regulation [3]. Standards should integrate technical, organizational, and legal aspects of safe unmanned systems application: technical security, cybersecurity, and professional training of operators [14].

A key aspect is ensuring a balance between security and innovative technology development [15]. According to the Ministry of Digital Transformation, implementing unmanned technologies in logistics can reduce transportation costs by 23–28% and delivery times by 42% by 2025 [3]. A 2023 KIIS survey showed that 73% of Ukrainians support strengthening responsibility for illegal drone use, but 68% believe regulation should be balanced. Developing adequate criminal law provisions should consider the principle of proportionality and involve many stakeholders [15].

References

1. Pocheptsov, P. G. (2021). *Unmanned technologies in logistics: current state and prospects*. Kyiv: Naukova Dumka. 218 p.
2. Kovalchuk, A. V., & Petrenko, S. M. (2020). Classification of unmanned systems. *Law of Ukraine*, (5), 89–97.
3. Zinchenko, O. V. (2022). Economic efficiency of unmanned technologies in logistics. *Economy and State*, (3), 45–52.
4. Lysenko, V. P. (2021). Legal regulation of unmanned technologies in Ukraine. *Information Law*, 2(37), 123–130.
5. Order of the State Aviation Service of Ukraine “On approval of Aviation Rules of Ukraine, Part 21” dated 08.02.2019, № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0543-19> (date of access: 01.07.2025).
6. Criminal Code of Ukraine dated 05.04.2001 № 2341-III with amendments from 06.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (date of access: 01.07.2025).
7. Shevchenko, T. O. (2020). Qualification of crimes using drones. *Legal Science*, (3), 56–63.
8. Kharytonov, E. O., & Kharytonova, O. I. (2021). Determining the subject of liability when using unmanned technologies. *Current Issues of State and Law*, (91), 43–51.
9. Boyko, A. M. (2022). Artificial intelligence in unmanned systems: legal aspects. *Law and Innovation*, 1(37), 29–36.
10. Myslyvyi, V. A. (2022). Criminal liability of unmanned vehicle operators. *Scientific Bulletin of DDUVS*, (1), 188–195.
11. Gutsalyuk, M. V. (2021). Cyber threats in the field of unmanned technologies. *Information and Law*, 2(37), 88–96.
12. FAA Reauthorization Act of 2018. Public Law 115–254. URL: <https://www.congress.gov/115/plaws/publ254/PLAW-115publ254.pdf> (date of access: 01.07.2025).
13. Commission Implementing Regulation (EU) 2020/639 of 12 May 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32020R0639> (date of access: 01.07.2025).
14. Khavronyuk, M. I. (2021). The concept of special norms for crimes in the field of unmanned technologies. *Scientific Notes of NaUKMA*, 8, 43–51.
15. Tatsiy, V. Ya., & Borysov, V. I. (2022). Improvement of the Criminal Code of Ukraine regarding liability for crimes in technology. *Bulletin of NAPSU*, (2), 15–24.

УДК 343.541.2 (477)

Бурда Степан Ярославович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Burda Stepan

*PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology,
Faculty № 1 of the Institute for training specialists for National Police units
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-9904-311X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11206

ПОКАРАННЯ У ВИДІ СЛУЖБОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ

PUNISHMENT IN THE FORM OF SERVICE RESTRICTIONS FOR MILITARY PERSONNEL: CRIMINAL LAW AND PENAL ENFORCEMENT ASPECTS

Анотація. Вступ. У статті здійснюється характеристика кримінально-правової природи покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, проводиться аналіз кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України, яке регламентує кримінально-правову характеристику, призначення та порядок виконання даного виду покарання, приділяється увага стану дотримання і забезпечення прав та обов'язків громадян, яким призначається покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, висвітлюється історія виникнення покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, приділяється увага стану дотримання і забезпечення прав та обов'язків категорії громадян, які відбувають покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, робиться спроба охарактеризувати сучасний стан та тенденції розвитку визначеного виду покарання в кримінальному праві України.

Мета. Метою дослідження є аналіз сучасного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, практики його застосування, проведення історико-правової та кримінально-правової характеристики покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: кримінальне та кримінально-виконавче законодавство і практика його застосування.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: юридичний (догматичний), соціологічний, системний аналіз, порівняльно-правовий та історичний (генетичний). Ці методи були використані для дослідження та аналізу покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.

Результати. Кримінальний кодекс України не дає поняття даного виду покарання. Враховуючи ж відповідні положення ст. 50, 52 і 58 КК України, службові обмеження для військовослужбовців можна визначити як застосовуваний лише до військовослужбовців не строкової служби вид основного покарання, що передбачає під час його відбування відрахування із грошового забезпечення засудженого в доход держави, заборону (неможливість) підвищення винного за посадою і у військовому званні та незарахування йому часу перебування на військовій службі, протягом якого він відбував це покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. З цього визначення випливає, що зміст покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців полягає в тому, що протягом строку його відбування із суми грошового забезпечення засудженого провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 10 до 20 відсотків (ч. 2 ст. 58 КК України). Таке відрахування здійснюється щомісячно. При цьому треба мати на увазі, що, по-перше, визначений судом розмір відрахувань проводиться із усієї суми місячного грошового забезпечення військовослужбовця незалежно від інших утримань чи майнових стягнень (аліментів тощо), тобто із нараховуваного, а не із фактично отриманого грошового забезпечення, і, по-друге, лише із його грошового забезпечення.

Справа у тому, що військовослужбовці отримують не тільки грошове, але і матеріальне забезпечення та інші виплати. Структура цих видів забезпечення та виплат визначається відповідними нормативно-правовими актами.

Перспективи. У даній кримінально-правовій нормі вказаний елемент змісту розглянутого покарання словесно виражений дещо по-іншому. У ній зазначено, що у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання не зараховується «строк покарання». Однак це формулювання слід визнати не зовсім вдалим. Річ у тім, що насправді у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання не зараховується не строк покарання, тобто не термін призначених засудженому службових обмежень для військовослужбовців, а той час перебування на військовій службі, протягом якого він відбував це покарання. У зв'язку з цим у другому реченні ч. 2 ст. 58 КК України слова «строк покарання» доцільно замінити словами «час перебування на військовій службі, протягом якого він відбував дане покарання».

Ключові слова: Кримінальний кодекс, Кримінально-виконавчий кодекс, кримінальне покарання, кримінально-правова характеристика, засуджений, військовослужбовець.

Summary. Introduction. This article examines the criminal-legal nature of service restrictions for military personnel in Ukraine. It analyzes the relevant criminal and criminal-executive legislation, focusing on the definition, assignment, and execution of this punishment. The paper also delves into the historical context, the observance of rights and obligations of those subjected to such restrictions, and current trends in Ukrainian criminal law regarding this type of punishment.

Purpose. The study aims to analyze contemporary criminal and criminal-executive legislation and its practical application, providing a historical-legal and criminal-legal characterization of service restrictions for military personnel.

Materials and methods. The research primarily draws upon criminal and criminal-executive legislation of Ukraine and its practical application. The following scientific methods were employed: legal (dogmatic), sociological, systemic analysis, comparative legal, historical (genetic). These methods were crucial for a comprehensive investigation and analysis of service restrictions for military personnel.

Results. The Criminal Code of Ukraine does not explicitly define service restrictions for military personnel. However, based on Articles 50, 52, and 58 of the Criminal Code, it can be defined as a primary punishment exclusively applicable to non-conscription military personnel. During its execution, it entails: deductions from the convicted person's monetary allowance to the state's income, ranging from 10% to 20% (Part 2 of Article 58 of the Criminal Code of Ukraine). These deductions are made monthly from the entire accrued monthly monetary allowance, regardless of other deductions or financial obligations (e.g., alimony). Prohibition (impossibility) of promotion in position and military rank for the offender. Non-inclusion of the time spent on military service while serving this punishment in the length of service required for the next military rank. It is important to note that military personnel receive various forms of support beyond monetary allowances, the structure of which is determined by relevant legal acts.

Discussion. The current wording in the criminal-legal norm states that “the term of punishment” is not included in the length of service for awarding the next military rank. This phrasing is considered imprecise. In reality, it is not the duration of the punishment itself, but rather the actual time spent on military service during which the punishment was served, that is excluded from the length of service. Therefore, it is proposed that in the second sentence of Part 2 of Article 58 of the Criminal Code of Ukraine, the words “term of punishment” be replaced with “time spent on military service during which they served this punishment”.

Key words: Criminal Code, Criminal and executive code, criminal punishment, criminal and law description, convicted, serviceman.

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України не дає поняття названого покарання. Враховуючи ж відповідні положення ст. 50, 52 і 58 КК України, службові обмеження для військовослужбовців можна визначити як застосовуваний лише до військовослужбовців не строкової служби вид основного покарання, що передбачає під час його відбування відрахування із грошового забезпечення засудженого в доход держави, заборону (неможливість) підвищення винного за посадою і у військовому званні та не зарахування йому часу перебування на військовій службі, протягом якого він відбував це покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. З цього визначення випливає, що зміст покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців полягає в тому, що протягом строку його відбування із суми грошового забезпечення засудженого провадиться відрахування в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду,

в межах від 10 до 20 відсотків (ч. 2 ст. 58 КК України) [1]. Таке відрахування здійснюється щомісячно. При цьому треба мати на увазі, що, по-перше, визначений судом розмір відрахувань проводиться із усієї суми місячного грошового забезпечення військовослужбовця незалежно від інших утримань чи майнових стягнень (аліментів тощо), тобто із нараховуваного, а не із фактично отримуваного грошового забезпечення, і, по-друге, лише із його грошового забезпечення. Справа у тому, що військовослужбовці отримують не тільки грошове, але і матеріальне забезпечення та інші виплати. Структура цих видів забезпечення та виплат визначається відповідними нормативно-правовими актами. Порядок виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців регламентований ст. 47 Кримінально-виконавчого кодексу України [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження покарання у виді

службових обмежень для військовослужбовців зробили ряд українських науковців, зокрема, це такі вчені, як М. І. Бажанов [3; 5], Ю. В. Баулін [5; 6], В. І. Борисов [5; 6], С. В. Гавриш [5; 6], В. К. Гришук [7; 8], М. І. Мельник [7; 8], М. І. Хавронюк [7; 8] та інші.

Метою статті є аналіз сучасного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, практики його застосування, проведення *історико-правової та кримінально-правової* характеристики покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: кримінальне та кримінально-виконавче законодавство і практика його застосування.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: юридичний (догматичний), соціологічний, системний аналіз, порівняльно-правовий та історичний (генетичний). Ці методи були використані для дослідження та аналізу покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців передбачене у кримінальному праві України вперше. З приводу необхідності запровадження цього покарання М. І. Бажанов писав: «Останнє представляє собою ніщо інше, як виправні роботи для військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби). Введення цього виду покарання викликано тим, що виправні роботи в їх чистому виді до військовослужбовців не застосовуються і можливості індивідуалізації покарання до цієї категорії засуджених різко звужуються, зводяться по суті до позбавлення волі. Можливості військових судів виявляються обмеженими порівняно з судами загальної юстиції. Введення розглядуваного покарання усуває цю незгідність чинного КК України» [3, с. 170]. На те, що службові обмеження для військовослужбовців є своєрідними виправними роботами для цих осіб, вказувалось і у пояснювальній записці до проекту нового КК України [4, с. 138]. Так же само розцінюється дане покарання і у наукових працях, опублікованих після набрання чинності КК України 2001 року [5, с. 310; 6, с. 210].

Даний вид покарання передбачає відрядження із грошового забезпечення засудженого в дохід держави. З цього випливає, що воно може застосовуватися лише до осіб, які отримують таке забезпечення. Військовослужбовцям, яким грошове забезпечення не виплачується, дане покарання призначатися не повинно, хоча текстуально такої заборони ст. 58 КК України і не містить, але як бути тоді, коли після постановлення вироку суду грошове забезпечення засудженому з певних причин перестає виплачуватися? Мова іде, зокрема, про військовослужбовців (причому як жінок, так і чоловіків), яким надана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами чи для догляду за дитиною до досягнення нею трирічно-

го віку. Кримінальний кодекс України відповіді на поставлене запитання не дає. Відсутні будь-які рекомендації з цього приводу і у літературі. Під час відбування покарання у *виді* службових обмежень для військовослужбовців засуджений не може бути підвищений за посадою, підвищений у військовому званні, а час перебування на військовій службі, протягом якого засуджений відбував дане покарання, не зараховується йому у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

За змістом закону підвищення засудженого під час відбування аналізованого покарання за посадою та у військовому званні недопустиме навіть тоді, коли для цього є усі необхідні підстави. Водночас треба підкреслити, що КК встановлює заборону тільки на підвищення винного за посадою та у військовому званні і, отже, вона не поширюється, скажімо, на державні нагороди або ті чи інші відзнаки, кваліфікаційні розряди, класи чи категорії, яких фактично заслуговує і юридично (тобто згідно з відповідними нормативно-правовими актами) може мати особа, що відбуває покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.

КК України забороняє зараховувати час, впродовж якого особа відбувала покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, лише у строк вислуги років для присвоєння їй чергового військового звання. Що ж стосується можливості врахування його в усіх інших випадках (наприклад, при обчисленні загального строку вислуги років для одержання пенсії, загального стажу роботи), то він ніяких обмежень з цього приводу не встановлює.

Мета покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців може бути досягнута у повній мірі лише тоді, коли одночасно реально спрацьовуватимуть усі передбачені ним обмеження. Сказане стосується і заборони підвищувати засудженого під час відбування цього покарання за посадою та у військовому званні і зараховувати йому час перебування на військовій службі, протягом якого він відбував дане покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Тим часом далеко не усі військовослужбовці, до яких формально може бути застосоване дане покарання, мають перспективу підвищення за посадою та у військовому званні. Тому якщо засуджений займає максимально високу для нього посаду чи має максимально високе для нього військове звання, то встановлена цим покаранням заборона підвищувати його за посадою і у військовому званні та зараховувати йому час перебування на військовій службі, впродовж якого він відбував це покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання втрачає будь-який практичний смисл. У разі призначення такої особі покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців воно фактично полягало б, як справедливо відзначається у літературі, «лише у відрядженні із суми грошового забезпечення

в дохід держави» [4, с. 59], що прийнятним визнано бути не може. Наведене вказує, що аналізоване покарання повинно призначатися лише тим військовослужбовцям, які мають перспективу підвищення за посадою і у військовому званні. До засуджених, котрі цієї перспективи не мають, його застосовувати не слід. Не повинно призначатися це покарання і особам, які досягли чи невдовзі досягнуть граничного віку чи визначеного строку (наприклад, контрактом) перебування на військовій службі або мають вислугу років для призначення пенсії чи право на звільнення з військової служби з призначенням пенсії (наприклад, за станом здоров'я).

Засуджені до даного виду покарання, як це впливає із його змісту, продовжують перебувати на військовій службі, у тому числі і на посадах, які вони займали під час вчинення кримінального правопорушення. З огляду на це службові обмеження для військовослужбовців, як видається, не повинні застосовуватися до осіб, які вчинили злочини, пов'язані з виконанням ними службових чи професійних обов'язків, коли залишення їх на тій самій посаді може призвести до послаблення виховного й попереджувального впливу покарання або до вчинення таких же чи однорідних злочинних діянь. Не повинно, на мій погляд, призначатися це покарання і особам, котрі займають посади, пов'язані з керівництвом підлеглими, проведенням виховної чи навчальної роботи, оскільки наявність судимості є несумісною із перебуванням на таких посадах.

Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців передбачає перебування засудженого на не строковій військовій службі. А як бути тоді, коли він після постановлення вироку суду з тих чи інших причин був звільнений з неї? Часткову відповідь на це запитання дає ч. 3 ст. 84 КК України. У ній зазначено, що засуджені до службових обмежень військовослужбовці в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання. Що робити із засудженими до даного покарання в усіх інших можливих випадках їх звільнення з військової служби, КК України не вказує.

При вирішенні питання про те, як бути із засудженим до розглядуваного покарання у разі звільнення його після постановлення вироку суду з військової служби, потрібно, на мій погляд, виходити з наступного. Сам по собі факт неможливості виконання засудженим призначеного йому покарання не може бути безумовною підставою для звільнення його від відбування цього покарання. Таке звільнення допустиме лише у разі неможливості виконання найменш суворого з встановлених системою покарань виду покарання або настання обставин, котрі унеможливають відбування будь-якого виду покарання. У решті ж випадків покарання, виконання якого засудженим стало неможливим, має підлягати заміні на менш суворий вид покарання. Враховуючи

місце службових обмежень для військовослужбовців у системі покарань, вони, як це уже зазначалося раніше, могли б замінюватися громадськими роботами або штрафом із розрахунку 8 годин громадських робіт за 3 дні службових обмежень для військовослужбовців або 3 встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за 1 місяць службових обмежень для військовослужбовців. Ясно, що реалізація цієї пропозиції передбачає внесення відповідних доповнень у ст. 58 КК і змін у ч. 3 ст. 84 КК України.

В окремих наукових працях вказується, що даний вид покарання полягає:

а) у примусових заходах майнового характеру: в дохід держави відраховується частина грошового забезпечення засудженого;

б) на засудженого вчиняється моральний вплив — він не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, строк покарання не зараховується йому у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання [7, с. 139; 8, с. 165].

Згідно з ч. 1 ст. 50 КК України покарання є застосовуваним судом від імені держави до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, заходом примусу, а не моральним впливом на неї. І полягає цей захід примусу, як зазначено у цій кримінально-правовій нормі, у «передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого», а не у тих чи інших втратах морального порядку. Інакше кажучи, оскільки покарання — це кримінально-правове, а не моральне явище, то і його зміст визначається нормами кримінального права, а не нормами моралі. Сказане повною мірою стосується і службових обмежень для військовослужбовців. Хоча засуджена до цього покарання особа і залишається на військовій службі, її права по ній обмежуються, оскільки з отриманого нею грошового забезпечення відраховується в дохід держави, вона не може бути підвищена за посадою та у військовому званні, а час перебування на військовій службі, протягом якого винний відбував це покарання, не зараховується йому у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Усі ці обмеження встановлені ч. 2 ст. 58 КК України, а не нормами моралі і тому вони є наслідком (результатом) кримінально-правового, а не морального впливу на засудженого. З огляду на наведене, твердження про те, що заборона підвищення особи, засудженої до службових обмежень для військовослужбовців, за посадою і у військовому званні та незарахування їй часу перебування на військовій службі, протягом якого вона відбувала це покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання є проявом морального (а не кримінально-правового) впливу на неї, слід визнати таким, що не відповідає дійсності.

Службові обмеження для військовослужбовців є спеціальним видом покарання. До військовослужбовців строкової служби даний вид покарання не застосовується. Зрозуміло, що воно не може призна-

чатись і особам, які ще або уже не перебувають на не строковій військовій службі. Службові обмеження для військовослужбовців є покаранням, що застосовується лише як основне. У такій якості вони можуть призначатися, по-перше, на строк від 6 місяців до 2 років тоді, коли їх передбачає санкція статті (частини статті), за якою засуджується військовослужбовець не строкової служби.

У ч. 1 ст. 58 КК України кримінальні правопорушення, за вчинення яких можуть застосовуватися службові обмеження для військовослужбовців, визначені словами «у випадках, передбачених цим Кодексом». Це визначення потребує уточнення, оскільки воно не вказує з необхідною конкретністю у яких саме випадках (за вчинення яких саме кримінальних правопорушень) допускається застосування даного покарання, тим паче, що будь-яке покарання призначається у випадках, передбачених КК України. Службові обмеження для військовослужбовців застосовуються не просто у випадках, передбачених КК України, а тоді, коли вони вказані у санкціях статей (їх частин) Особливої частини цього Кодексу, що встановлюють відповідальність за вчинення військових кримінальних правопорушень. З огляду на наведене у ч. 1 ст. 58 КК України слова «у випадках, передбачених цим Кодексом», правильно було б замінити словами «у випадках, передбачених відповідними статтями Особливої частини цього Кодексу за вчинення військових кримінальних правопорушень».

Службові обмеження для військовослужбовців можуть застосовуватися також у випадку:

а) призначення їх на підставі ст. 69 КК України як більш м'якого покарання, ніж передбачено законом за вчинене військовослужбовцем не строкової служби кримінального правопорушення;

б) заміни ними як більш м'яким покаранням призначеного особі більш суворого виду покарання, яко-

го або уже не передбачає санкція статті (її частини), за котрою вона засуджена, або якщо він скасований взагалі (ч. 1 і 2 ст. 74 КК України);

в) заміни ними як більш м'яким покаранням призначеного засудженому покарання чи його невідбутої частини на підставі акта про помилування (ст. 85 КК України). У названих випадках розглядуване покарання застосовується також на строк від 6 місяців до 2 років.

Для застосування даного покарання не має значення, яку роль виконувала особа у вчиненні кримінального правопорушення — виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача, пособника, і був він закінченим чи мало місце лише готування до нього чи замах на його скоєння. Службові обмеження для військовослужбовців можуть призначатися як за вчинення одного кримінального правопорушення, так і за сукупністю кримінальних правопорушень та вироків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У випадку, коли грошове забезпечення засудженому перестав виплачуватися, невідбута частина службових обмежень для військовослужбовців повинна підлягати заміні більш м'яким покаранням. З огляду на місце цього покарання у системі покарань, воно могло б замінюватися громадськими роботами або штрафом. Враховуючи ж відповідні положення ч. 1 ст. 72 і ч. 3 ст. 57 КК України щодо співвідношення цих видів покарань, така заміна могла б здійснюватися із розрахунку 8 годин громадських робіт за 3 дні службових обмежень для військовослужбовців або 3 встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць службових обмежень для військовослужбовців. Для практичної реалізації цих рекомендацій необхідно внести відповідні доповнення у ст. 58 КК України.

Література

1. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.07.2025).
2. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 15.07.2025).
3. Бажанов М. І. Покарання в проекті КК України. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х, 1999. Вип. 38. С. 167–179.*
4. Кримінальний кодекс України : проект / підгот. робочою групою Кабінету Міністрів України. *Українське право. 1997. № 2 (7). С. 138–152.*
5. Кримінальне право України: Загальна частина : Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків, 2001. 416 с.
6. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ, 2003. 1196 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-те вид., переробл. та доповн. Київ, 2003. 1056 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та доповн. Київ, 2018. 1360 с.

References

1. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
2. *Kryminalno-vykonavchi kodeks Ukrainy* [Criminal Enforcement Code of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> [in Ukrainian].
3. Bazhanov, M. I. (1999). Pokarannia v proekti KK Ukrainy [Punishment in the draft Criminal Code of Ukraine]. In V. Ya. Tatsiy (Ed.), *Problemy zakonnosti: Resp. mizhvidom. nauk. zb.* (Issue 38, pp. 167–179). Kharkiv [in Ukrainian].
4. Working Group of the Cabinet of Ministers of Ukraine. (1997). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Proekt* [Criminal Code of Ukraine: Draft]. *Ukrainske pravo*, (2(7)), 138–152 [in Ukrainian].
5. Bazhanov, M. I., Baulin, Yu. V., Borysov, V. I., et al. (2001). *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: Pidruchnyk dlia studentiv yuryd. spets. vyshch. zakladiv osvity* [Criminal Law of Ukraine: General Part: Textbook for students of legal specialties of higher educational institutions] (M. I. Bazhanov, V. V. Stashys, & V. Ya. Tatsiy, Eds.). Kyiv-Kharkiv [in Ukrainian].
6. Baulin, Yu. V., Borysov, V. I., Havrysh, S. B., et al. (2003). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar* [Criminal Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary] (V. V. Stashys & V. Ya. Tatsiy, Eds.). Kyiv [in Ukrainian].
7. Melnyk, M. I., & Khavronyuk, M. I. (Eds.). (2003). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and Practical Commentary on the Criminal Code of Ukraine] (3rd ed., revised and supplemented). Kyiv [in Ukrainian].
8. Melnyk, M. I., & Khavronyuk, M. I. (Eds.). (2018). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and Practical Commentary on the Criminal Code of Ukraine] (10th ed., revised and supplemented). Kyiv [in Ukrainian].

УДК 343.9

Оболенцев Валерій Федорович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-правової політики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Obolentsev Valeriy

PhD, Associate Professor,

Associate Professor Department of criminal and legal policy

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-8360-8959

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11244

СИСТЕМА ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ SYSTEM OF CYBERCRIME PREVENTION MEASURES

Анотація. Вступ. У зв'язку з досягненнями науково-технічного прогресу цифровізація суспільних відносин стає цивілізаційним трендом. Одночасно поширюється й пов'язана з нею кіберзлочинність, яка негативно впливає на різні сфери життєдіяльності людей. В Україні кіберзлочини є вагомою складовою російської агресії. За таких обставин розробка дієвої теорії заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій набуває для українського суспільства особливої актуальності.

Мета. Метою статті визначено формулювання системних властивостей та класифікаційних характеристик системи заходів запобігання кіберзлочинів.

Матеріали і методи. У дослідженні використано: 1) нормативно-правові акти; 2) результати наукових досліджень щодо заходів запобігання кіберзлочинності. Використані методи: теоретичного узагальнення (для характеристики напрацювань науковців за досліджуваною тематикою); класифікації (для встановлення класифікаційних характеристик досліджуваної сфери правоохоронної діяльності); логічного синтезу (для формулювання висновків роботи); методику системного аналізу (для формалізації мети, призначення та функцій системи запобігання кіберзлочинності).

Результати. В роботі визначено мету системи запобігання кіберзлочинності – відсутність кримінально караних порушень існуючих суспільних відносин у сфері використання інформаційних технологій.

Призначенням системи запобігання кіберзлочинності стверджується утримання населення від порушення правомірних суспільних відносин, перешкоджання потенційній або розпочатій злочинній діяльності у цій сфері.

Функціями досліджуваної системи окреслено способи утримання населення від злочинних гій та припинення розпочатих злочинних посягань у сфері використання інформаційних технологій. Фактично це спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання.

Система запобігання кіберзлочинності є штучною відкритою нелінійною складною багатофункціональною імовірнісною скелетною дискретною поведінковою цілеспрямованою «добре організованою» макросистемою, що знаходиться на стадії «зрілості».

Перспективи. Наведені системні характеристики мети, призначення та функцій системи запобігання кіберзлочинності, а також її класифікаційні характеристики мають стати підґрунтям для подальших напрацювань щодо системи запобігання правопорушень у сфері інформаційних технологій. Ці обставини треба враховувати у подальших дослідженнях та у нормотворчості.

Ключові слова: кіберзлочинність, кіберзлочини, система запобігання кіберзлочинності.

Summary. Introduction. Due to the achievements of scientific and technological progress, the digitalization of social relations is becoming a civilizational trend. At the same time, cybercrime, which is associated with it, is spreading, which negatively affects various spheres of people's lives. In Ukraine, cybercrime is a significant component of Russian aggression. Under such circumstances, the development of an effective theory of measures to prevent criminal offenses in the field of information technologies becomes particularly relevant for Ukrainian society.

Purpose. The article aims to formulate the systemic properties and classification characteristics of the system of measures to prevent cybercrime.

Materials and methods. The study used: 1) regulatory and legal acts; 2) results of scientific research on measures to prevent cybercrime. The methods used were: theoretical generalization (to characterize the work of scientists on the topic under study); classification (to establish classification characteristics of the studied area of law enforcement activity); logical synthesis (to formulate conclusions of the work); system analysis methodology (to formalize the purpose, purpose and functions of the cybercrime prevention system).

Results. The work defines the goal of the cybercrime prevention system – the absence of criminally punishable violations of existing social relations in the field of information technology use.

The purpose of the cybercrime prevention system is to deter the population from violating legitimate social relations and to prevent potential or initiated criminal activity in this area.

The functions of the studied system outline ways to deter the population from criminal acts and stop initiated criminal attacks in the field of information technology use. In fact, these are special criminological and individual prevention measures.

The cybercrime prevention system is an artificial open nonlinear complex multifunctional probabilistic skeletal discrete behavioral purposeful “well-organized” macrosystem that is at the stage of “maturity”.

Discussion. The above systemic characteristics of the purpose, purpose and functions of the cybercrime prevention system, as well as its classification characteristics, should become the basis for further developments regarding the system for preventing offenses in the field of information technology. These circumstances should be taken into account in further research and in rulemaking.

Key words: cybercrime, cybercrimes, cybercrime prevention system.

Постановка проблеми. Наскільки цифровізація стає цивілізаційним трендом, наскільки ж пов'язана з нею кіберзлочинність обґрунтовано вважається явищем, як негативно впливає на різні сфери життєдіяльності світової спільноти [1]. Особливо наочно це проявляється в Україні, де кіберзлочини є вагомою часткою російської агресії [2; 19].

За таких обставин розробка дієвої теорії заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій набуває для українського суспільства виняткової актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнення напрацювань вітчизняних фахівців щодо теорії та практики запобігання кіберзлочинів дає підстави виділити, зокрема, три їх ґрунтовні напрямки.

1. Теорія використання спеціальних криміналістичних методик для розслідування кіберзлочинів (наприклад, Дунаєва Т. Є. [5]).

2. Дослідження ефективності кримінально-правових заходів у протидії кіберзлочинам (наприклад, Красько М. І., Цевух А. І. [7]).

3. Запобігання кіберзлочинів в умовах воєнного стану в Україні (наприклад, Бодунова О. М. [3]).

4. Запобігання окремих видів кіберзлочинів (наприклад, Малетов Д. В., Печена Т. О. [10]).

На нашу ж думку, перспективним концептуальним напрямком у розробці теорії заходів запобігання кіберзлочинів мають стати напрацювання на засадах теорії системотехніки [8, 14; 15; 16; 17].

Мета статті. Відповідно до окресленої проблематики метою статті визначено формулювання системних властивостей та класифікаційних характеристик системи заходів запобігання кіберзлочинів.

Матеріали і методи. В якості матеріалів дослідження використано: 1) нормативно-правові акти

щодо заходів запобігання кіберзлочинів; 2) наукові публікації щодо заходів запобігання кіберзлочинності.

Для характеристики напрацювань науковців за досліджуваною тематикою було використано науковий метод теоретичного узагальнення. Метод аналізу документів застосовано щодо дослідження нормативних першоджерел. Методику системного аналізу використано для формалізації мети, призначення та функцій системи запобігання кіберзлочинності. За допомогою методу класифікації встановлено класифікаційні характеристики досліджуваної сфери правоохоронної діяльності, а за допомогою методу логічного синтезу сформульовано висновки роботи.

Викладення основного матеріалу. Мета системи визначається як результат її функціонування, до якого вона прагне на певному етапі свого життєвого циклу [9]. Загальну теорію мети системи запобігання злочинності нами було розглянуто у [14]. З урахуванням цього мету системи запобігання кіберзлочинності як штучної системи можна визначити у такому варіанті: відсутність кримінально караних порушень існуючих суспільних відносин у сфері використання інформаційних технологій. Така діяльність забезпечує права громадян, що є метою системи держави України відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України.

Призначенням системи запобігання кіберзлочинності (декларована здатність виконати функції, що забезпечують досягнення її мети [9]) збігається з аналогічною характеристикою системи запобігання злочинності в Україні [14], але проявляється щодо сфери використання інформаційних технологій. Фактично йдеться про утримання населення від порушення правомірних суспільних відносин, перешкоджання потенційній або розпочатій злочинній діяльності у цій сфері.

Відповідно до теорії систем функції об'єкта отожнюють із здатністю до дії; впливом; задоволенням потреб; роллю; обов'язками, перетворенням призначення системи на дії[9]. Для системи запобігання кіберзлочинності функціями можна вважати способи утримання населення від злочинних дій та припинення розпочатих злочинних посягань у сфері використання інформаційних технологій.

З урахуванням теорії кримінології можна стверджувати, що функції системи запобігання кіберзлочинності — це спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи її запобігання [4].

Класифікація — це розподіл елементів на групи відповідно до обраних критеріїв. Застосування цього наукового методу допомагає порівняти однорідні об'єкти та з'ясувати їх сутнісні характеристики. Теорія цього засобу пізнання розроблена у теорії логіки і плідно використовується у системному аналізі [9, с. 24, 26]. Власні ж дослідження за цією науковою методикою окреслили важливу інформацію щодо характеристик системи запобігання кіберзлочинності.

За наявністю матеріального субстрату системи (об'єкти) поділяють на матеріальні (об'єкти з матеріальними елементами) та ідеальні (ті, що не мають матеріального субстрату — системи понять, інші логічні конструкції)[11, с. 74]. Система запобігання кіберзлочинності (правоохоронних органів) являє собою зкоординовану діяльність людей, тож це система матеріальна. Відповідно, в ній проявляються закономірності матеріального Світу що суттєво визначають її функціональність.

Наведену класифікацію прийнято додатково уточнювати за критерієм типу матеріального субстрату, з якого створені системи. При тому виділяють неорганічні системи (планети, атмосфера), органічні (популяції живих істот), соціальні системи (людські осередки), змішані (галузі економіки, домогосподарства) [11, с. 76]. У цій класифікації система запобігання кіберзлочинності являє собою клас соціальних систем, що функціонує за соціальними закономірностями.

За походженням елементів виділяють системи природні, штучні та змішані. Природні — це ті, які створені і функціонують як складові природного Світу (мікроорганізми, популяції тварин). Штучні системи створюються людиною (технічні об'єкти, соціальні осередки). Комбіновані системи мають властивості і природніх, і штучних систем (зоопарк, штучні водоймища) [11, с. 75]. Відповідно до цієї класифікації систему запобігання кіберзлочинності є штучною системою, адже її створили люди, уповноважені керувати правоохоронною діяльністю. Для штучних систем перед їх безпосереднім створенням визначаються суб'єктивні цілі, на досягнення яких спрямовується системна функціональність. [9, с. 38; 20, с. 28–29].

За ознакою ступеня відкритості виділяють системи закриті, які не обмінюються з оточуючим

середовищем матерією, енергією та інформацією, та відкриті, в яких наявні процеси такого обміну. Оскільки система запобігання кіберзлочинності обмінюється з суспільством, зокрема, інформацією, тож вона є системою відкритою. У теорії систем стверджується, що відкритість, тобто взаємодія із оточуючим середовищем дозволяє системам забезпечувати себе ресурсами у досягненні своєї мети. Принциповим є також те, що відкриті системи можуть самоналаштовуватися відповідно до впливу зовнішнього середовища. Вочевидь ця обставина є принциповою для системи запобігання кіберзлочинності як складового елементу загальної системи охорони прав громадян.

Важливою складовою у функціонуванні систем є їх керування. Для його розуміння системи класифікують на ступенем однорідності елементів на лінійні та нелінійні. Лінійні системи складаються з однорідних елементів (шкільні класи), а нелінійні — з різнорідних (галузі виробництва). Враховуючи наявність різних структурних підрозділів, система запобігання кіберзлочинності являє собою систему нелінійну. Обґрунтовано вважається, що управління нелінійними системами є більш складним завданням, ніж управління системами лінійними (простими). Цю обставину треба враховувати у нормотворчості, яка формує основи функціоналу досліджуваної сфери правоохоронної діяльності.

Системи поділяють на види з урахуванням ступеня складності. Критерієм такої класифікації є кількість та складність їх елементів та підсистем, тип внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків між елементами, тип зв'язків, кількість та складність функцій, що виконують системи. Відповідно щодо цього виділяють системи прості (до 10^3 елементів), складні системи (до 10^9 елементів), надскладні системи (до 10^9 елементів). Відповідно до окресленого система запобігання кіберзлочинності є складною системою. Щодо цього виду систем науковці стверджують про функціональну інерційність у протидії впливу зовнішнього середовища. Пояснюється це тим, що збільшення кількості складових елементів збільшує й здатність їх взаємозаміни, підвищуючи стійкість системних об'єктів в цілому.

Щодо згаданого аспекту принципово є також й класифікація систем за фізичними параметрами розмірів, довжини та обсягу: мікросистеми, мезосистеми; макросистеми; метасистеми, мегасистеми (Всесвіт) [11, с. 77]. У цій класифікації система запобігання кіберзлочинності є макросистемою. Обґрунтовано вважається, що системи малого масштабу не можуть бути стійкими, оскільки на них постійно впливає зовнішнє середовище. І навпаки, великі системи є більш стійкими.

За кількістю функцій системи поділяють на одну- та багатофункціональні. Вище нами було розкрито функції системи запобігання кіберзлочинності — способи утримання населення від злочинних дій

та припинення розпочатих злочинних посягань (спеціально-криминологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності) [4, с. 47]. Це доволі різні види діяльності за суб'єктами та змістом, тож систему запобігання кіберзлочинності маємо стверджувати як багатофункціональну систему. І цю обставину треба враховувати у нормотворчості щодо досліджуваної сфери.

За передбачуваністю результату функціонування у теорії системотехніки виділяють системи детерміновані та ймовірнісні. Перший вид — детерміновані системи — для них кінцевий результат функціонування заздалегідь визначений проектувальниками або передбачуваний. Навпаки, в ймовірнісних системах кінцевий результат функціонування передбачити заздалегідь неможливо [11, с. 79]. Система запобігання кіберзлочинності опрацьовує великий обсяг неочевидної інформації щодо латентних кримінальних правопорушень, тому результат діяльності її складових елементів у цілому передбачити неможливо. Тож систему запобігання кіберзлочинності маємо вважати ймовірнісною системою, для якої передбачення результатів функціонування ускладнено [11, с. 79].

Системи поділяють залежно від особливостей їх структури. Перший вид — це так звані центристські системи, в яких організуючі елементи знаходяться у центрі (такою є, наприклад, Сонячна система). Другий вид — скелетні, у яких організуючі елементи розташовані по осі (дерева). У третьому типі — соттовому, організуючі елементи розташовані по всій системі [11, с. 78]. Систему запобігання кіберзлочинності належить до класу скелетних систем, адже вона організована у форматі ієрархічної вертикалі суб'єктів управління та підпорядкованих підрозділів — від вищих органів державної влади до виконавців, працівників відомчих підрозділів.

За просторовим розташуванням системи поділяють на континуальні суцільні (море, атмосфера) та дискретні несучільні (ліс) системи. Відповідно, у цій класифікації система запобігання кіберзлочинності належить до дискретних систем. Це треба враховувати при розгляді її структурних зв'язків.

Системи вирізняються за стадіями розвитку — виникнення, становлення, зрілість, криза, перетворення. Вбачається, що система запобігання кіберзлочинності в Україні знаходиться на стадії «зрілості».

Для неї є характерним сформованість основних функціоналів та їх належна ефективність.

Серед систем за ознакою поведінкових характеристик виділяють реактивні та поведінкові. Реактивні системи на вплив зовнішнього середовища реагують пасивно, а поведінкові — активно. Система запобігання кіберзлочинності в різний спосіб реагує на прояви зовнішнього середовища (кіберзлочини), тож є системою поведінковою.

Поведінкові системи поділяють на системи адаптивні та системи цілеспрямовані. Адаптивні реагують на вплив зовнішнього середовища несвідомо (наприклад, рослини). Цілеспрямовані реагують на вплив зовнішнього середовища свідомо у процесі виконання своїх функцій. Саме так функціонує система запобігання кіберзлочинності як цілеспрямована система. Таку обставину треба враховувати під час визначення механізмів досягнення системної мети.

Серед систем виділяють «добре організовані системи» та «погано організовані системи». Щодо «добре організованих систем» є можливість визначити всі компоненти та зв'язки, навіть описати їх формулами чи рівняннями [9, с. 40–41]. У випадках визначення об'єкта як «погано організованої системи» завдання визначення всіх компонентів та зв'язків між ними не ставиться. Система описується певним набором мікропараметрів та закономірностями, що встановлюються дослідженням не об'єкта у цілому, а виділенням та розглядом певної її частини (вибіркової сукупності). І вже потім результати дослідження цієї вибіркової сукупності переносяться на всю систему з певною ймовірністю [9, с. 41]. Враховуючи суттєві обсяги нормативного регулювання досліджуваної сфери та наявну відомчу звітність, систему запобігання кіберзлочинності можна визначити як таку, що належить до класу «добре організованих систем».

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наведений матеріал окреслює системні властивості запобігання кіберзлочинності — мету, призначення, функції. Принциповим також є розуміння цього явища як матеріальної соціальної штучної відкритої нелінійної складної багатофункціональної ймовірнісної скелетної дискретної поведінкової цілеспрямованої «добре організованої» макросистеми, що знаходиться на стадії «зрілості». Ці обставини мають бути враховані у подальших дослідженнях та у нормотворчості щодо заходів запобігання кіберзлочинів.

Література

1. Microsoft Digital Defense Report 2024: Microsoft Report. URL: <https://cdn-dynmedia-1.microsoft.com/is/content/microsoftcorp/microsoft/final/en-us/microsoft-brand/documents/Microsoft%20Digital%20Defense%20Report%202024%20%281%29.pdf> (дата звернення: 10.07.2025).
2. Russia's Cyber Tactics: Lessons Learned 2022: Аналітичний звіт Держспецзв'язку про рік повномасштабної кібервійни росії проти України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/russia-s-cyber-tactics-lessons-learned-in-2022-ssscip-analytical-report-on-the-year-of-russia-s-full-scale-cyberwar-against-ukraine> (дата звернення: 10.07.2025).
3. Бодунова О. М. Запобігання злочинності у сфері інформаційних технологій в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2, Вип. 75. С. 83–87.

4. Голіна В.В., Лукашевич С.Ю., Колодяжний М.Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В.В. Голіни. Харків : Право, 2012. 304 с. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/26_11_2019/pdf/63.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
5. Дунаєва Т.Є. Використання передових технологій у розслідуванні кіберзлочинів. Використання цифрових технологій у криміналістиці та судовій експертизі : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 11 груд. 2023 р.). Харків, 2024. С. 71.-72. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%A6%D0%A2_2024_%D0%9D%D0%94%D0%86-%D0%92%D0%9F%D0%97-1_compressed.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
6. Конвенція про кіберзлочинність : Конвенція Ради Європи від 23.11.2001 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 65. Ст. 2535. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 10.07.2025).
7. Красько М.І., Цевух А.І. Еволюція кіберзлочинності: як кримінальне право адаптується до цифрової ери? *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 03. Ч. 2. С. 387–394. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar_url?url=https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/APP_03_2025-part-2.pdf%23page%3D387&hl=uk&sa=X&d=15196182336120296125&ei=M99QaPrILPfWioPklfZ2Q8&scisig=AAZF9b90nrpcGfwCUIX4TDyv3WrL&oi=scholaralrt&hist=ZQN_5R8AAAAJ:7526093648855656056:AAZF9b_3pug0HSOJqUVXtbLyvH7L&html=&pos=9&folt=rel&fols= (дата звернення: 10.07.2025).
8. Лямець В.И., Успенко В.И. Основы общей теории систем и системный анализ: учеб. пособие. Харьков : БУ-РУН и К., 2015. 304 с.
9. Лямець В.І., Тевяшев А.Д. Системний аналіз. Вступний курс : монографія. 2-ге вид. Харків : ХНУРЕ, 2004. 448 с.
10. Малетов Д.В., Печена Т.О. Запобігання кіберзлочинам за допомогою додатку «Дія». *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Суми, 19–20 травня 2022 р. Суми: Сумський державний університет, 2022. С. 455–460.
11. Маца К.А. Системы неорганические, органические, социальные: свойства и принципы организации : монография. Київ : Обрії, 2008. 196 с.
12. Методы исследований и организация экспериментов / под ред. К.П. Власова. Харьков : Гуманитарный Центр, 2002. 256 с.
13. Оболенцев В.Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2016. 116 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12015/1/Obolencev_2016_mon.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
14. Оболенцев В.Ф. Системний аналіз та моделювання системи запобігання злочинності в Україні. Харків : Юрайт, 2021. 192 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19459/1/Obolencev_2021_192.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
15. Оболенцев В.Ф. Злочинність як об'єкт криміногенної детермінації в умовах війни РФ проти України. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2024. № 10(52). С. 948–960. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-948-960](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-948-960)
16. Оболенцев В.Ф. Механізми детермінації злочинності в умовах російської агресії. *Вісник науки та освіти*. 2024. Вип. № 10(28). С. 1607–1617. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10\(28\)-1607-1617](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10(28)-1607-1617)
17. Оболенцев В.Ф. Моделювання детермінації злочинності. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. Вип. 11(29). С. 629–641. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/16538/16610> (дата звернення: 10.07.2025)
18. Оболенцев В.Ф. Базові засади системного аналізу системи держави України : монографія. Харків : Право, 2018. 98 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17634/1/Obolentsev_2018.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
19. Свиридок Ю. В Україні зафіксували майже 4 000 кібератак з боку РФ. *Суспільне. Новини*. 2023. 18 листопада. URL: <https://suspilne.media/619941-v-ukraini-zafiksuvali-majze-4-000-kiberatak-z-boku-rf/> (дата звернення: 10.07.2025).
20. Сорока К.О. Основы теории систем и системного анализа: навч. посібник. 2-ге вид. Харків : ФОП Тимченко, 2005. 288 с.

References

1. Microsoft Digital Defense Report 2024: Microsoft Report. Retrieved from <https://cdn-dynmedia-1.microsoft.com/is/content/microsoftcorp/microsoft/final/en-us/microsoft-brand/documents/Microsoft%20Digital%20Defense%20Report%202024%20%281%29.pdf>
2. Russia's Cyber Tactics: Lessons Learned 2022: Analitichnyy zvit Derzhspetsv'yazku pro rik povnomasshtabnoyi kibervyny rosiyi proty Ukrayiny [Russia's Cyber Tactics: Lessons Learned 2022Analytical report of the State Special Communications Service on the year of Russia's full-scale cyberwar against Ukraine]. (2022). Retrieved from URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/russia-s-cyber-tactics-lessons-learned-in-2022-ssscip-analytical-report-on-the-year-of-russia-s-full-scale-cyberwar-against-ukraine>
3. Bodunova, O.M. (2023). Zapobihannya zlochynnosti u sferi informatsiynykh tekhnolohiy v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [Prevention of crime in the sphere of information technologies under martial law in Ukraine]. *Naukovyy*

visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Pravo — Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Law. Issue 75. Vol. 2. P. 83–87 [in Ukrainian].

4. Holina, V.V., Lukashevych, S.YU., Kolodyazhnyy, M.H. Derzhavne prohramuvannya i rehional'ne planuvannya zakhodiv zapobihannya zlochynnosti v Ukrayini [State programming and regional planning of measures to prevent crime in Ukraine]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

5. Dunaeva, T. Ye. (2023). The use of advanced technologies in the investigation of cybercrimes [Vykorystannya pere-dovykh tekhnolohiy u rozsliduvanni kiberzlochyniv]. Vykorystannya tsyfrovyykh tekhnolohiy u kryminalistytsi ta sudoviy ekspertyzi: materialy mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu (m. Kharkiv, 11 hrud. 2023 r.) — The use of digital technol-ogies in forensics and forensic examination: materials of the international scientific-practical round table (Kharkiv, De-cember 11, 2023). Kharkiv, 2024. P. 71–72. Retrieved from URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%A6%D0%A2_2024_%D0%9D%D0%94%D0%86-%D0%92%D0%9F%D0%97-1_compressed.pdf [in Ukrainian].

6. Konventsia pro kiberzlochynnist': Konventsia Rady Yevropy vid 23.11.2001 r. [Convention on Cybercrime: Council of Europe Convention of 23.11.2001.] (2007). Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny — Official Gazette of Ukraine, No. 65. Art. 2535 Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text [in Ukrainian].

7. Kras'ko M.I., Tsevukh A.I. (2025) Evolyutsiya kiberzlochynnosti: yak kryminal'ne pravo adaptuyet'sya do tsy-frovoyi ery? [The evolution of cybercrime: how is criminal law adapting to the digital era?]. Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo — Analytical and comparative jurisprudence. Vol. 03. Part.2. P. 387–394. Retrieved from URL: https://scholar.google.com.ua/scholar_url?url=https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/APP_03_2025-part-2.pdf%23page%3D387&hl=uk&sa=X&d=15196182336120296125&ei=M99QaPrILPFWieoPkIfZ2Q8&scisig=AAZF9b90n-rpcGfwCUIX4TDyv3WrL&oi=scholaralrt&hist=ZQN_5R8AAAAJ:7526093648855656056:AAZF9b_3pug0HSOJqUVXt-bLyvH7L&html=&pos=9&folt=rel&fols= [in Ukrainian].

8. Liamets', V.I., Uspalenko, V.I. (2015). Osnovy obshchey teorii sistem i sistemnyy analiz [Fundamentals of general theory of systems and system analysis]. Khar'kov: Burun i K [in Russian].

9. Liamets', V.I., Teviashev, A.D. (2004). Systemnyj analiz. Vstupnyj kurs [Analysis of the systems. Introductory course]. Kharkiv: KhNURE [in Ukrainian].

10. Maletov D.V., Pechena T.O. (2022) Zapobihannya kiberzlochynam za dopomohoyu dodatku «Diya» [Preventing cybercrime using the «Diya» application]. Reformuvannya pravovoyi systemy v konteksti yevrointehratsiynykh protsesiv: materialy VI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Sumy, 19–20 travnya 2022 r.) S. 455–460. — Reforming the legal system in the context of European integration processes: proceedings of the VI International Scientific and Prac-tical Conference (Sumy, May 19–20). Pp. 455–460 [in Ukrainian].

11. Matsa, K.A. (2008). Systems inorganic, organic, social: properties and principles of organization [Sistemy neorgan-icheskiye, organicheskiye, sotsial'nyye: svoystva i printsipy organizatsii]. Kyiv: Obriyi [in Russian].

12. Metody issledovaniy i organizatsiya eksperimentov [Methods of research and organization of experiments]. K.P. Vlasov (Ed.). (2002). Khar'kov: Humanitarniy tsentr [in Russian].

13. Obolentsev, V.F. (2015). Bazovi zasady systemnoho analizu zlochynnosti ta victimizatsii v Ukraini [Base principles of analysis of the systems of criminality and victimization in Ukraine]. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].

14. Obolentsev, V.F. (2021). Systemnyy analiz ta modelyuvannya systemy zapobihannya zlochynnosti v Ukrayini [Sys-tem analysis and modeling of the crime prevention system in Ukraine]. Kharkiv: Yurayt. Retrieved from [in Ukrainian].

15. Obolentsev, V.F. Zlochynnist' yak ob'yekt kryminohennoyi determinatsiyi v umovakh viyny rf proty Ukrayini [Crime as an object of criminogenic determination in the conditions of the war of the rf against Ukraine.]. Naukovi perspektyvy. Seriya “Pravo” — Scientific perspectives. Series “Law”. (Issue 10(52)), (pp. 948–960). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-948-960](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-948-960) [in Ukrainian].

16. Obolentsev, V.F. Mekhanizmy determinatsiyi zlochynnosti v umovakh rosiys'koyi ahresiyi [Mechanisms of crime determination in the conditions of Russian aggression]. Visnyk nauky ta osvity — Bulletin of Science and Education. Issue 10(28). P. 1607–1617. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10\(28\)-1607-1617](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10(28)-1607-1617) [in Ukrainian].

17. Obolentsev, V.F. (2024). Modelyuvannya determinatsiyi zlochynnosti [Modeling the determination of crime]. Aktu-al'ni pytannya u suchasniy nautsi — Current issues in modern science. Issue 10(28). P. 629–641. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/16538/16610> [in Ukrainian].

18. Obolentsev, V.F. (2015). Bazovi zasady systemnoho analizu zlochynnosti ta victimizatsii v Ukraini [Base principles of analysis of the systems of criminality and victimization in Ukraine]. Kharkiv: Yurait. Retrieved from: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17634/1/Obolentsev_2018.pdf [in Ukrainian].

19. Svyrydyuk, YU. (2023). V Ukrayini zafiksuvaly mayzhe 4000 kiberatak z boku RF [Almost 4,000 cyberattacks from the Russian Federation were recorded in Ukraine]. Suspil'ne. Novyny. — Social. News, 18.11. Retrieved from URL: <https://suspilne.media/619941-v-ukraini-zafiksuvali-majze-4-000-kiberatak-z-boku-rf/> [in Ukrainian].

20. Soroka, K.O. (2005). Osnovy teorii system i systemnoho analizu [Bases of theory of the systems and analysis of the systems]. Kharkiv: FOP Tymchenko [in Ukrainian].

УДК 343.9

Оболенцев Валерій Федорович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-правової політики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Obolentsev Valeriy

PhD, Associate Professor,

Associate Professor Department of criminal and legal policy

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-8360-8959

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11195

ФОРМАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ЗЛОЧИННОСТІ НА ЗАСАДАХ МЕТОДИКИ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ. ЧАСТИНА 2: КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ

FORMALIZATION OF THE CRIME PROBLEM ON THE BASIS OF THE METHODOLOGY OF SYSTEMS ANALYSIS. PART 2: CYBERCRIME

Анотація. Вступ. На цей час проблема кіберзлочинності сягнула планетарних масштабів. В Україні ж кіберзлочини стали складовою частиною агресії з боку РФ. Їх мета співпадає із загальною метою країни-агресорки – знищення української державності. Основною мішенню атак є цивільна інфраструктура, енергетичний сектор, медіа та структурні елементи телекомунікації. Тактичні ж пріоритети обираються відповідно до запитів військових.

Тож кіберзлочинність є актуальною проблемою українського суспільства, а наукове обґрунтування запобіжних заходів щодо злочинів у сфері інформаційних технологій залишається нагальним завданням вітчизняних науковців.

Мета. Метою статті визначено формалізацію на засадах системотехніки тих проблем, які обумовлює кіберзлочинність у системі держави України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти щодо визначення кіберзлочинів та заходів їх запобігання; 2) наукові публікації вітчизняних та зарубіжних авторів, що здійснюють свої дослідження щодо кіберзлочинності та заходів її запобігання.

В процесі дослідження використано наукові методи: теоретичного узагальнення – для характеристики напрацьованих науковцями щодо проблематики кіберзлочинів; аналізу документів – щодо дослідження нормативних першоджерел; системного аналізу – для формалізації проблеми кіберзлочинності у системі держави України; логічного синтезу – для формулювання висновків.

Результати. У науковій статті формалізовано кіберзлочинність як проблему системи держави України. Окреслено три варіанти її прояву: проблеми недосягнення мети у зв'язку з внутрішнім станом системи (зокрема – з причини невідповідності функцій, параметрів системи призначенню або меті системи); проблеми недосягнення мети у зв'язку з внутрішнім станом системи (зокрема – з причини невідповідності меті системи її структури і процесів взаємодії окремих частин); проблеми недосягнення мети, обумовлені відхиленнями у взаємодії системи з середовищем (шкідливий вплив зовнішнього середовища на систему або неналежний вплив системи на її зовнішнє середовище).

Окреслено детермінацію проблем, що існують у системі держави України у зв'язку з кіберзлочинністю.

Перспективи. Формалізація проблеми кіберзлочинності відносно системи держави України орієнтує заходи запобіжної діяльності. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на заходах запобігання, що мають враховувати фактори детермінації досліджуваного явища-проблеми.

Ключові слова: кіберзлочинність, кіберзлочини, запобігання кіберзлочинності, система держави, система злочинності, системний аналіз.

Summary. Introduction. At this time, the problem of cybercrime has reached planetary proportions. In Ukraine, cybercrime has become an integral part of aggression by the Russian Federation. Their goal coincides with the general goal of the aggressor country – the destruction of Ukrainian statehood.

The main targets of attacks are civilian infrastructure, the energy sector, media, and telecommunications infrastructure. Tactical priorities are chosen according to military requirements.

Therefore, cybercrime is a pressing problem of Ukrainian society, and the scientific substantiation of preventive measures against crimes in the field of information technology remains an urgent task for domestic scientists.

Purpose. The purpose of the article is to formalize, on the basis of systems engineering, the problems caused by cybercrime in the system of the state of Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal acts on the definition of cybercrimes and measures to prevent them; 2) scientific publications of domestic and foreign authors conducting their research on cybercrimes and measures to prevent them.

In the process of conducting the research, scientific methods were used: theoretical generalization – to characterize the work of scientists on the issues of cybercrime; document analysis – to study regulatory primary sources; system analysis – to formalize the problem of cybercrime in the system of the state of Ukraine; logical synthesis – to formulate conclusions.

Results. The scientific article formalizes cybercrime as a problem of the system of the state of Ukraine. Three variants of its manifestation are outlined: the problem of failure to achieve the goal due to the internal state of the system (in particular, due to the inconsistency of the functions, parameters of the system with the purpose or purpose of the system); the problem of failure to achieve the goal due to the internal state of the system (in particular, due to the inconsistency of the system's structure and processes of interaction of individual parts with the goal); problems of failure to achieve the goal due to deviations in the interaction of the system with the environment (harmful impact of the external environment on the system or improper impact of the system on its external environment).

The determination of the problems that exist in the system of the state of Ukraine in connection with cybercrime is outlined.

Discussion. Formalization of the problem of cybercrime in relation to the system of the state of Ukraine orients preventive measures. In further scientific research, it is proposed to focus on preventive measures that should take into account the factors determining the phenomenon-problem under study.

Key words: cybercrime, cybercrimes, cybercrime prevention, state system, crime system, systems analysis.

Постановка проблеми. Ще у 2001 р. Рада Європи своїм рішенням [6] визначила, що небезпека кіберзлочинів визначається їх спрямованістю проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, прав та свобод громадян з ними пов'язаних. Відтоді рівень кіберзлочинності у Світі значно збільшився у зв'язку з поширенням цифрових технологій. І станом на цей час ця проблема сягнула планетарних масштабів [1].

В Україні ж кіберзлочини стали складовою частиною агресії з боку РФ [18]. Їх мета співпадає із загальною метою країни-агресорки — знищення української державності. Основною мішенню атак є цивільна інфраструктура, енергетичний сектор, медіа та структурні елементи телекомунікації. Тактичні ж пріоритети обираються відповідно до запитів військових. Базовим методом російських кібератак залишається таргетований фішинг [2].

Тож кіберзлочинність є актуальною проблемою українського суспільства, а наукове обґрунтування запобіжних заходів щодо злочинів у сфері інформаційних технологій залишається нагальним завданням українських науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні фахівці вже мають суттєві напрацювання щодо протидії кіберзлочинам. Досліджується, зокрема, проблема адаптації заходів кримінально-правової протидії кіберзлочинам (Красько М.І та Цевух А.І.) [7], використання передових технологій у розслідуванні кіберзлочинів (Дунаєва Т.Є.) [5]. Особливу увагу науковці приділяють запобіганню кіберзлочинів в умовах воєнного стану в Україні (Бодунова О.М.) [3].

Узагальнюючи наведені та інші роботи фахівців щодо заходів запобігання кіберзлочинів можемо стверджувати, що вони ґрунтуються на загальновищезначній вітчизняній концепції протидії злочинності [4]. Втім, перспективним напрямком окресленої проблематики нам вбачаються наукові пошуки з використанням методики системного аналізу. Підставою для такого твердження є напрацювання профільних науковців [8], власний досвід системного аналізу злочинності, її детермінації та антикриміногенних заходів [12; 13; 14; 15; 16].

Мета статті. З урахуванням наведеного метою статті визначено формалізацію (на засадах системотехніки) проблеми кіберзлочинності у системі держави України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти щодо визначення кіберзлочинів та заходів їх запобігання; 2) наукові публікації вітчизняних та зарубіжних авторів, що здійснюють свої дослідження щодо кіберзлочинності та заходів їх запобігання.

В процесі дослідження було використано наукові методи: теоретичного узагальнення — для характеристики напрацювань науковців щодо проблематики кіберзлочинів; аналізу документів — щодо дослідження нормативних першоджерел; системного аналізу — для формалізації проблеми кіберзлочинності у системі держави України; логічного синтезу — для формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. У теорії системотехніки проблема визначається як різниця між потрібним (очікуваним, бажаним, запланованим) та

фактичним станом системи (результатами її функціонування) [8, с. 208–209].

Належне функціонування системи передбачає своєчасне досягнення мети системи — у визначені терміни та з раціональними витратами. Недосягнення ж мети з цими параметрами являє собою проблеми у трьох варіантах:

- 1) проблеми недосагнення мети у зв'язку з внутрішнім станом системи (зокрема — з причини невідповідності функцій, параметрів системи призначенню системи або її меті);
- 2) проблеми недосагнення мети у зв'язку з внутрішнім станом системи (зокрема — з причини невідповідності меті системи структури і процесів взаємодії окремих частин);
- 3) проблеми недосагнення мети, обумовлені відхиленнями у взаємодії системи з середовищем (шкідливий вплив зовнішнього середовища на систему або неналежний вплив системи на її зовнішнє середовище) [8, с. 209; 21, с. 139–140].

Згідно вказаного обґрунтування проблемності кіберзлочинності в Україні вбачаємо за доцільне здійснювати відносно системи нашої держави (було розкрито нами раніше [13]), у трьох змістовних форматах.

1. Перший формат проблеми кіберзлочинності у системі держави України — проблеми у внутрішньому стані цієї системи. Тут йдеться про невідповідність функцій призначенню системи. Функція відповідно до теорії системотехніки розуміється як зовнішній прояв властивостей об'єкта в існуючій системі відносин, здатність до дії, роль, вплив, задоволення потреб, обов'язки [9, с. 28]. Тож системною функцією держави Україна є діяльність з утвердження і забезпечення прав і свобод людини, що відповідно до ст. 3 Конституції України є головним обов'язком держави. Утвердження прав і свобод можна розуміти як їх формальну інституалізацію у нормативних актах. Забезпечення прав і свобод вбачається як діяльність з їх підтримки за допомогою матеріальних, енергетичних та інформаційних ресурсів.

Функції держави з утвердження й забезпечення прав і свобод реалізуються у процесі діяльності державних органів відповідно до їх відомчої компетенції. Зокрема, політична функція — це забезпечення функціонування демократичних політичних інститутів, економічна функція — забезпечення механізмів ринкової економіки, соціальна функція — соціальний захист населення, функція охорони правопорядку — забезпечення виконання нормативних приписів учасниками суспільних відносин через заходи превенції правопорушень і т.ін.

Призначенням у теорії системотехніки стверджується декларована здатність системи виконувати функції, що забезпечують досягнення мети [9, с. 27]. Тож призначенням системи держави Україна є гарантування прав і свобод людини — зміст державної діяльності відповідно до ст. 3 Конституції України.

Йдеться про створення умов для їх безперешкодної реалізації та відновлення у випадках порушень.

Кіберзлочинність як проблему невідповідності функцій системи держави Україна її призначенню можна пояснити у такий спосіб. Вчиненням кіберзлочинів посадовці, що мають доступ до державних інформаційних систем, спотворюють офіційну функціональність системи держави Україна. В результаті заміщується офіційне призначення держави Україна (гарантування прав та свобод людини) іншим — забезпеченням особистісних інтересів і потреб кіберзлочинців.

Це може бути результатом таких дій:

- несанкціоновані зміна, знищення або блокування інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (стаття 362 ККУ);
- несанкціоновані перехоплення або копіювання інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, якщо це призвело до її витоку, вчинені особою, яка має право доступу до такої інформації (стаття 362 ККУ).

2. Другий формат проблем системи держави України у зв'язку з вчиненням кіберзлочинів — коли меті не відповідають ні її структура, ні процеси взаємодії окремих частин.

Метою створення та існування системи стверджується: а) певний (заданий ззовні або встановлений самою системою) найбільш доцільний (бажаний) кінцевий стан [9, с. 50; 11, с. 85]; б) реалізація необхідного порядку зміни станів (потрібний рух); в) забезпечення потрібного напрямку руху системи без конкретизації кінцевого стану системи [9, с. 50; 20, с. 28–29]. Для штучних систем [9, с. 36] суб'єктивною метою є образи бажаного майбутнього (стану системи або результатів функціонування) [9, с. 38; 20, с. 28–29]. У цьому сенсі метою системи держави Україна є права і свободи людини, які згідно зі ст. 3 Конституції України визначають спрямованість її діяльності.

Структура — це сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і відповідність самому собі, тобто зберігання основних властивостей при різних зовнішніх та внутрішніх змінах, можливість проходження різних видів потоків (матеріальних, енергетичних, інформаційних тощо) [9, с. 32–33]. Структуру системи держави України мають становити владні нормативно скоординовані матеріальні, енергетичні та інформаційні зв'язки. Проте кіберзлочинність ці зв'язки порушує. Вочевидь, у цій частині державна структура процесами взаємодії між суб'єктами проблемно не узгоджується з офіційною метою системи держави Україна, яку було окреслено раніше. Йдеться, зокрема, про порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних

машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється, якщо це заподіяло значну шкоду, вчинені особою, яка відповідає за їх експлуатацію (стаття 363 ККУ).

3. Третім видом проблем недосягнення мети системи держави Україна, передумовою якої є кіберзлочинність, можна вважати неналежну взаємодію цього системного об'єкта зі своїм середовищем: 1) шкідливий вплив зовнішнього середовища на систему; 2) неналежний вплив системи на її зовнішнє середовище.

Відповідно до теорії системотехніки оточенням (зовнішнім середовищем) системи вважається сукупність об'єктів: 1) які впливають на неї; 2) на які вона сама впливає; 3) індиферентні для неї [10, с. 44]. Тож оточенням системи держави України (зовнішнім середовищем) можна стверджувати її населення. Кіберзлочинність впливає на інформаційні процеси, що відбуваються між державою та громадянами, порушуючи їх права і унеможливаючи досягнення державної мети.

Неналежний вплив держави на оточуюче середовище (громадян-злочинців) у форматі кіберзлочинів відбувається у такий спосіб:

- несанкціоновані перехоплення або копіювання інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, якщо це призвело до її витоку, вчинені особою, яка має право доступу до такої інформації (стаття 362 ККУ);
- несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства (стаття 361-2 ККУ).

Неналежний вплив зовнішнього середовища (громадян) на систему держави у форматі кіберзлочинів відбувається у такий спосіб:

- несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (стаття 361 ККУ).
- створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу інформаційних

- (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (стаття 361-1 ККУ).
- умисне масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів, що призвело до порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (стаття 363-1 ККУ).

Щодо наведеного, принциповим є питання про детермінацію проблем у системі держави України у зв'язку з кіберзлочинністю. Фахівці стверджують, що проблеми у системі формуються через взаємодію декількох класів факторів:

- 1) чинників різних державних відносин (політичних, економічних, соціальних, етнічних, екологічних та ін.);
- 2) сил — обставин, за допомогою яких може змінюватися стан вищезгаданих факторів (наука, техніка, технології, культура, релігія та ін.);
- 3) акторів — людей, організацій, партій, рухів тощо, які маніпулюють силами задля впливу на сили та фактори;
- 4) цілей акторів, на підставі яких будуються їх мотиваційні дії, що впливають за допомогою сил на фактори;
- 5) політик акторів — засобів поведінки останніх у процесі досягнення цілей або варіантів і використання ними засобів досягнення мети;
- 6) системи цінностей, у просторі якої формується проблема.

Такі детермінанти зумовлюють неспівпадіння бажаного (існуючого, очікуваного, обов'язкового) стану речей у системі та результатів її функціонування [8, с. 208]. І з урахуванням цього треба застосовувати заходи вирішення проблеми — заходи запобігання кіберзлочинності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Саме у такому форматі ми вбачаємо формалізацію проблеми кіберзлочинності у системі держави України. У теорії системотехніки стверджується, що вирішити проблему означає перевести проблемо-змістовну систему з проблемного стану у бажаний, тобто в той, коли ліквідуються небажані властивості, а показники критичних властивостей переводяться у прийнятні межі [8, с. 227]. У цьому сенсі формалізація проблеми кіберзлочинності відносно системи держави України методологічно орієнтує заходи превентивної діяльності. При тому заходи запобігання мають враховувати фактори детермінації досліджуваного явища, окреслені вище.

Література

1. Microsoft Digital Defense Report 2024: Microsoft Report. URL: <https://cdn-dynmedia-1.microsoft.com/is/content/microsoftcorp/microsoft/final/en-us/microsoft-brand/documents/Microsoft%20Digital%20Defense%20Report%202024%20%281%29.pdf> (дата звернення: 10.07.2025).

2. Russia's Cyber Tactics: Lessons Learned 2022: Аналітичний звіт Держспецзв'язку про рік повномасштабної кібервійни Росії проти України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/russia-s-cyber-tactics-lessons-learned-in-2022-ssscip-analytical-report-on-the-year-of-russia-s-full-scale-cyberwar-against-ukraine> (дата звернення: 10.07.2025).
3. Бодунова О. М. Запобігання злочинності у сфері інформаційних технологій в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2, Вип. 75. С. 83–87.
4. Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2012. 304 с. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/26_11_2019/pdf/63.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
5. Дунаєва Т. С. Використання передових технологій у розслідуванні кіберзлочинів. *Використання цифрових технологій у криміналістиці та судовій експертизі: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу* (м. Харків, 11 груд. 2023 р.). Харків, 2024. С. 71–72. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%A6%D0%A2_2024_%D0%9D%D0%94%D0%86-%D0%92%D0%9F%D0%97-1_compressed.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
6. Конвенція про кіберзлочинність : Конвенція Ради Європи від 23.11.2001 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 65. Ст. 2535. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 10.07.2025).
7. Красько М. І., Цевух А. І. Еволюція кіберзлочинності: як кримінальне право адаптується до цифрової ери? *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 03. Ч. 2. С. 387–394. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar_url?url=https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/APP_03_2025-part-2.pdf%23page%3D387&hl=uk&sa=X&id=15196182336120296125&ei=M99QaPrILPfWioePkIfZ2Q8&scisig=AAZF9b90nrpcGfwCUIX4TDyv3WrL&oi=scholaralrt&hist=ZQN_5R8AAAAJ:7526093648855656056:AAZF9b_3pug0HSOJqUVXtbLyvH7L&html=&pos=9&folt=rel&fols= (дата звернення: 10.07.2025).
8. Лямець В. І., Успенко В. І. Основы общей теории систем и системный анализ: учеб. пособие. Харьков : Бурун и К.; Киев: КНТ, 2015. 304 с.
9. Лямець В. І., Тевяшев А. Д. Системний аналіз. Вступний курс: монографія. 2-ге вид. Харків : ХНУРЕ, 2004. 448 с.
10. Маца К. А. Системы неорганические, органические, социальные: свойства и принципы организации : монография. Київ : Обрії, 2008. 196 с.
11. Методы исследований и организация экспериментов / под ред. К. П. Власова. Харьков : Гуманитарный Центр, 2002. 256 с.
12. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2016. 116 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12015/1/Obolencev_2016_mon.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
13. Оболенцев В. Ф. Системний аналіз та моделювання системи запобігання злочинності в Україні: монографія. Харків : Юрайт, 2021. 192 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19459/1/Obolencev_2021_192.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
14. Оболенцев В. Ф. Злочинність як об'єкт криміногенної детермінації в умовах війни РФ проти України. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2024. № 10(52). С. 948–960. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-948-960](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-948-960).
15. Оболенцев В. Ф. Механізми детермінації злочинності в умовах російської агресії. *Вісник науки та освіти*. 2024. Вип. 10(28). С. 1607–1617. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10\(28\)-1607-1617](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10(28)-1607-1617) (дата звернення: 10.07.2025).
16. Оболенцев В. Ф. Моделювання детермінації злочинності. *Актуальні питання сучасної науки*. 2024. Вип. 11(29). С. 629–641. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/16538/16610> (дата звернення: 10.07.2025).
17. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу системи держави України: монографія. Харків : Право, 2018. 98 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17634/1/Obolentsev_2018.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
18. Свиридюк Ю. В Україні зафіксували майже 4000 кібератак з боку РФ. *Суспільне. Новини*. 2023. 18 листопада. URL: <https://suspihne.media/619941-v-ukraini-zafiksuvali-majze-4-000-kiberatak-z-boku-rf/> (дата звернення: 10.07.2025).
19. Сорока К. О. Основы теории систем и системного анализа: навч. посібник. 2-ге вид. Харків : ФОП Тимченко, 2005. 288 с.
20. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие. Киев : МАУП, 2003. 368 с.

References

1. Microsoft Digital Defense Report 2024: Microsoft Report. Retrieved from <https://cdn-dynmedia-1.microsoft.com/is/content/microsoftcorp/microsoft/final/en-us/microsoft-brand/documents/Microsoft%20Digital%20Defense%20Report%202024%20%281%29.pdf>.
2. Russia's Cyber Tactics: Lessons Learned 2022: Analitichnyy zvit Derzhspetszv'yazku pro rik povnomasshtabnoyi kiberviny rosiyi proty Ukrayiny [Russia's Cyber Tactics: Lessons Learned 2022Analytical report of the State Special Communications Service on the year of Russia's full-scale cyberwar against Ukraine]. (2022). Retrieved from <https://cip.gov.ua/ua/news/russia-s-cyber-tactics-lessons-learned-in-2022-ssscip-analytical-report-on-the-year-of-russia-s-full-scale-cyberwar-against-ukraine>.

3. Bodunova, O.M. (2023). Zapobihannya zlochynnosti u sferi informatsiynykh tekhnolohiy v umovakh voyennoho stanu v Ukraini [Prevention of crime in the sphere of information technologies under martial law in Ukraine]. *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Pravo — Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Law*. Issue 75. Vol. 2. P. 83–87 [in Ukrainian].
4. Holina, V.V., Lukashevych, S.YU., Kolodyazhnyy, M.H. Derzhavne prohrumuvannya i rehional'ne planuvannya zakhodiv zapobihannya zlochynnosti v Ukraini [State programming and regional planning of measures to prevent crime in Ukraine]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Dunaeva, T. Ye. (2023). The use of advanced technologies in the investigation of cybercrimes [Vykorystannya pere-dovykh tekhnolohiy u rozsliduvanni kiberzlochyniv]. *Vykorystannya tsyfrovyykh tekhnolohiy u kryminalistytsi ta sudoviy ekspertyzi: materialy mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu (m. Kharkiv, 11 hrud. 2023 r.) — The use of digital technologies in forensics and forensic examination: materials of the international scientific-practical round table (Kharkiv, December 11, 2023)*. Kharkiv. P. 71–72. Retrieved from https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%A6%D0%A2_2024_%D0%9D%D0%94%D0%86-%D0%92%D0%9F%D0%97-1_compressed.pdf [in Ukrainian].
6. Konventsia pro kiberzlochynnist': Konventsia Rady Yevropy vid 23.11.2001 r. [Convention on Cybercrime: Council of Europe Convention of 23.11.2001]. (2007). *Ofitsiynny visnyk Ukrainy — Official Gazette of Ukraine*, No. 65. Art. 2535 Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text [in Ukrainian].
7. Kras'ko M.I., Tsevuikh A.I. (2025). Evolyutsiya kiberzlochynnosti: yak kryminal'ne pravo adaptuyet'sya do tsyfrovoyi ery? [The evolution of cybercrime: how is criminal law adapting to the digital era?]. *Analitichno-porivnyal'ne pravoznavstvo — Analytical and comparative jurisprudence*. Vol. 03. Part.2. P. 387–394. Retrieved from https://scholar.google.com.ua/scholar_url?url=https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/APP_03_2025-part-2.pdf%23page%3D387&hl=uk&sa=X&d=15196182336120296125&ei=M99QaPrILPfwieoPkIfZ2Q8&scisig=AAZF9b90n-rpcGfwCUIX4TDyv3WrL&oi=scholar&hist=ZQN_5R8AAAAJ:7526093648855656056:AAZF9b_3pug0HSOJqUVXt-bLyvH7L&html=&pos=9&folt=rel&fols= [in Ukrainian].
8. Liamets', V.I., Uspalenko, V.I. (2015). Osnovy obshchey teorii sistem i sistemnyy analiz [Fundamentals of general theory of systems and system analysis]. Khar'kov: Burun i K [in Russian].
9. Liamets', V.I., Teviashev, A.D. (2004). Systemnyj analiz. Vstupnyj kurs [Analysis of the systems. Introductory course]. Kharkiv: KhNURE [in Ukrainian].
10. Matsa, K.A. (2008). Systems inorganic, organic, social: properties and principles of organization [Sistemy neorganicheskkiye, organicheskkiye, sotsial'nyye: svoystva i printsipy organizatsii]. Kyiv: Obriyi [in Russian].
11. Metody issledovaniy i organizatsiya eksperimentov [Methods of research and organization of experiments]. K.P. Vlasov (Ed.). (2002). Khar'kov: Humanitarniy tsentr [in Russian].
12. Obolentsev, V.F. (2015). Bazovi zasady systemnoho analizu zlochynnosti ta victimizatsii v Ukraini [Base principles of analysis of the systems of criminality and victimization in Ukraine]. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
13. Obolentsev, V.F. (2021). Systemnyy analiz ta modelyuvannya systemy zapobihannya zlochynnosti v Ukraini [System analysis and modeling of the crime prevention system in Ukraine]. Kharkiv: Yurayt. Retrieved from URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19459/1/Obolentsev_2021_192.pdf [in Ukrainian].
14. Obolentsev, V.F. Zlochynnist' yak ob'yekt kryminohennoyi determinatsiyi v umovakh vyny rf proty Ukraini [Crime as an object of criminogenic determination in the conditions of the war of the rf against Ukraine.]. *Naukovi perspektyvy. Seriya "Pravo" — Scientific perspectives. Series "Law"*. (Issue 10(52)), (pp. 948–960). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-948-960](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-948-960) [in Ukrainian].
15. Obolentsev, V.F. Mekhanizmy determinatsiyi zlochynnosti v umovakh rosiys'koyi ahresiyi [Mechanisms of crime determination in the conditions of Russian aggression]. *Visnyk nauky ta osvity — Bulletin of Science and Education*. Issue 10(28). P. 1607–1617. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10\(28\)-1607-1617](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10(28)-1607-1617) [in Ukrainian].
16. Obolentsev, V.F. (2024). Modelyuvannya determinatsiyi zlochynnosti [Modeling the determination of crime]. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi — Current issues in modern science*. Issue 10(28). P. 629–641. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/16538/16610> [in Ukrainian].
17. Obolentsev, V.F. (2015). Bazovi zasady systemnoho analizu zlochynnosti ta victimizatsii v Ukraini [Base principles of analysis of the systems of criminality and victimization in Ukraine]. Kharkiv: Yurait. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17634/1/Obolentsev_2018.pdf [in Ukrainian].
18. Svirydyuk, Y. (2023). V Ukraini zafiksuvaly mayzhe 4000 kiberatak z boku RF [Almost 4,000 cyberattacks from the Russian Federation were recorded in Ukraine]. *Suspil'ne. Novyny. — Social. News*, 18.11. Retrieved from URL: <https://suspilne.media/619941-v-ukraini-zafiksuvali-majze-4-000-kiberatak-z-boku-rf/> [in Ukrainian].
19. Soroka, K.O. (2005). Osnovy teorii system i systemnoho analizu [Bases of theory of the systems and analysis of the systems]. Kharkiv: FOP Tymchenko [in Ukrainian].
20. Surmin, Y.P. Teoriya sistem i sistemnyy analiz [Theory of systems and system analysis]. Kiyev: MAUP [in Ukrainian].

УДК 343.9

Цюприк Ігор Володимирович

*доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національна академія СБУ*

Tsiupryk Igor

*Doctor of Law,
Professor of the Department of Criminal Procedure and Forensics
National Academy of the Security Service of Ukraine
ORCID: 0009-0007-4460-9968*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11180

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРАГРЕСІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ

PROBLEMS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF CYBER AGGRESSION IN THE DIGITAL AGE

Анотація. Вступ. У XXI столітті феномен війни зазнав суттєвих змін від класичних форм застосування збройної сили до новітніх, гібридних методів впливу, серед яких особливе місце посідають кібератаки, що дедалі частіше застосовуються державами як інструмент реалізації геополітичних інтересів, дестабілізації політичних систем, підриву національної безпеки та впливу на внутрішньодержавні процеси. При цьому міжнародно-правові механізми кваліфікації таких дій залишаються застарілими та фрагментарними, що створює суттєві виклики для ефективного реагування світової спільноти на нові форми агресії.

Особливу актуальність дана проблематика набула в контексті збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України, яка супроводжується безпрецедентними за масштабами і складністю кібератаками проти органів державної влади, критичної інфраструктури, систем зв'язку та інформаційного середовища, що загрожує суверенітету, політичній незалежності, а відтак і національній безпеці держави.

Попри наявність базових положень щодо заборони агресії у Статуті Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), Резолюції № 3314 Генеральної Асамблеї ООН та Римському статуті Міжнародного кримінального суду, чинне міжнародне право залишається концептуально неготовим до повноцінної правової оцінки кібератак як форми акту агресії. Водночас, на тлі збройної агресії РФ проти України постає потреба перегляду підходів до визначення та змістовного наповнення терміну «акт агресії» з урахуванням нових викликів цифрової епохи.

Метою цієї наукової статті є комплексне дослідження правових підстав для визнання міждержавних кібератак формою акту агресії у розумінні сучасного міжнародного права у світлі окремих прикладів кібератак проти України у 2022–2024 роках.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: нормативно-правові акти міжнародного права, які регулюють питання агресії, зокрема Статут Організації Об'єднаних Націй, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року, Римський статут Міжнародного кримінального суду та Поправки до нього; Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», Стратегія кібербезпеки України від 2021 року та інші національні нормативно-правові акти України, що стосуються сфери кібербезпеки, цифрової інфраструктури та оборонної політики в умовах воєнного стану; доктринальні джерела – наукові праці українських і зарубіжних дослідників у сфері міжнародного гуманітарного права, кіберправа, гібридних загроз і сучасних збройних конфліктів; аналітичні матеріали та офіційні звіти, підготовлені державними органами України, спеціалізованими центрами кібербезпеки, а також публікації міжнародних організацій щодо кібератак; окремі публікації у засобах масової інформації, висновки IT-експертів та дані з відкритих джерел, що документують факти кібератак проти України та їх наслідки.

У процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи, як метод теоретичного узагальнення та систематизації для формування загальної картини впливу кіберзагроз на міжнародну безпеку та правовий порядок;

метод аналізу і синтезу для розкладання окремих елементів кіберзагроз на складові агресії; порівняльно-правовий метод для порівняння положень чинних міжнародних правових актів щодо агресії з сучасними потребами в регулюванні її гібридних форм; метод правової інтерпретації для тлумачення норм міжнародного права з позицій функціонального підходу до кваліфікації акту агресії; історико-правовий метод для простеження еволюції змісту поняття «агресія» в міжнародному праві; метод логічного узагальнення результатів для формулювання пропозицій щодо удосконалення міжнародно-правових механізмів реагування на кібератаки як акту агресії.

Результати. У науковій статті наведено системний аналіз чинного міжнародного нормативно-правового регулювання понять «акт агресії» та «злочин агресії» у контексті сучасних викликів цифрової доби, зокрема кібератак. Підкреслено, що історично сформовані міжнародно-правові підходи орієнтовані виключно на класичні форми застосування збройної сили, що не дозволяє повною мірою охопити нові гібридні форми міждержавної агресії.

У статті узагальнено практику кібератак проти України у 2022–2024 роках, визначено їхні спільні риси, масштаби та наслідки, що дозволяє кваліфікувати їх як акт міжнародної агресії, яка в ряді випадків має наслідки традиційного воєнного вторгнення. Зроблено висновок про необхідність перегляду та актуалізації міжнародно-правової доктрини та розширення поняття акту агресії з урахуванням новітніх викликів, загроз та їх змістовних елементів, що були виокремлені та досліджені у статті, а також запропоновано конкретні напрями оновлення міжнародно-правових механізмів.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях варто зосередити увагу на: аналізі міжнародного досвіду протидії цифровим формам агресії та ефективності вже існуючих правових і технічних механізмів реагування в різних правових системах; удосконаленні національного законодавства України у сфері кібербезпеки, цифрового суверенітету та відповідальності за вчинення міжнародних кіберзлочинів; формуванні нової доктрини міжнародного гуманітарного та кримінального права, яка би враховувала кіберпростір як повноцінну площину ведення кібервійни та агресії.

Ключові слова: кібербезпека, кібератака, акт агресії, міжнародне право, гібридна війна, міжнародний злочин, критична інфраструктура, відповідальність.

Summary. Introduction. In the 21st century, the nature of warfare has undergone substantial transformation – from traditional armed conflicts to hybrid methods of influence. Among these, cyberattacks play an increasingly prominent role, actively employed by states as tools for achieving geopolitical goals, destabilizing political systems, undermining national security, and interfering in internal affairs. At the same time, international legal frameworks remain outdated and fragmented in addressing the classification and legal response to such acts, creating significant challenges for effective reaction by the global community to new forms of aggression.

This issue has gained particular relevance in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, accompanied by unprecedented cyberattacks targeting government bodies, critical infrastructure, communication systems, and the information domain. These actions violate fundamental principles of sovereignty, political independence, and state security.

Despite the existing foundational norms on the prohibition of aggression in the UN Charter, UN General Assembly Resolution № 3314, and the Rome Statute of the International Criminal Court, current international law is conceptually unprepared to provide a comprehensive legal assessment of cyberattacks as a form of act of aggression. In light of Russia's ongoing aggression against Ukraine, there is an urgent need to reconsider the approaches to defining and interpreting the term “act of aggression” within the realities of the digital age.

The purpose of this scientific article is to conduct a comprehensive legal study on the qualification of inter-state cyberattacks as an act of aggression under modern international law, as well as to analyze key examples of cyberattacks against Ukraine between 2022 and 2024.

Materials and methods. The materials used for this study include: international legal instruments governing the issue of aggression, such as the Charter of the United Nations, UN General Assembly Resolution № 3314 (XXIX) of 14 December 1974, the Rome Statute of the International Criminal Court and its Kampala Amendments adopted in 2010; national legal acts of Ukraine in the field of cybersecurity, digital infrastructure, and defense policy under martial law; doctrinal sources – academic writings by Ukrainian and international scholars on international humanitarian law, cyber law, hybrid threats, and modern armed conflicts; analytical materials and official reports by Ukrainian government agencies, specialized cybersecurity centers, and international organizations (EU, NATO, UN) on cyberattacks; selected media publications, expert opinions, and open-source intelligence documenting cyber incidents and their consequences in Ukraine.

The research employed the following scientific methods: theoretical generalization and systematization to form a comprehensive view of cyberthreats and their impact on international security and legal order; analysis and synthesis to deconstruct cyberthreats into elements of aggression; comparative legal method to assess the adequacy of existing international norms regarding aggression in regulating its modern hybrid manifestations; legal interpretation method for interpreting international law provisions from a functional perspective; historical-legal method to trace the evolution of the legal concept of “aggression”; and the method of logical generalization for the development of proposals to enhance international legal mechanisms for responding to cyberattacks as a form of aggression.

Results. The article presents a systematic analysis of current international legal frameworks regulating the concepts of “act of aggression” and “crime of aggression” in the context of digital-era threats, particularly cyberattacks. It emphasizes that historically formed approaches remain centered on classical uses of armed force and do not adequately reflect modern hybrid forms of interstate aggression.

The study consolidates the practice of cyberattacks against Ukraine in 2022–2024, identifying their common features, scope, and consequences, which justify classifying them as acts of international aggression – in many cases comparable to traditional armed incursions. The article concludes that there is an urgent need to update and expand international legal doctrine, especially regarding the definition and interpretation of aggression, in light of new digital threats. It also proposes concrete directions for the modernization of international legal mechanisms.

Discussion. Further research should focus on: analyzing international practices in countering digital aggression and evaluating the effectiveness of existing legal and technical mechanisms across jurisdictions; enhancing Ukraine's national legislation in the fields of cybersecurity, digital sovereignty, and accountability for committing international cybercrimes; and developing a new doctrinal foundation of international humanitarian and criminal law that fully incorporates cyberspace as a legitimate theater of war and aggression.

Key words: cybersecurity, cyberattack, act of aggression, international law, hybrid warfare, international crime, critical infrastructure, accountability.

Постановка проблеми. На тлі стрімкої цифровізації всіх сфер суспільного життя та ескалації міжнародних конфліктів із застосуванням новітніх гібридних інструментів постає необхідність переосмислення базових категорій міжнародного кримінального та гуманітарного права. Однією з ключових теоретико-практичних проблем є неврегульованість питання правової кваліфікації кібератак як акту агресії, попри те, що такі дії можуть завдавати шкоди, співмірної з класичними формами збройного вторгнення.

Існуючі міжнародно-правові акти, зокрема Статут ООН, Резолюція № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН, а також Римський статут Міжнародного кримінального суду, формувалися в епоху, коли війна розумілася винятково як фізичне застосування сили. Унаслідок цього чинна міжнародно-правова доктрина не охоплює цифрові форми протистояння між державами, що супроводжують або заміщують традиційні бойові дії і не забезпечують адекватного механізму притягнення до відповідальності за такі дії.

Проблема загострюється в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України, яка супроводжується безпрецедентною за масштабами та інтенсивністю кібератак, спрямованих на критичну інфраструктуру, цифрову комунікацію, державне управління та інформаційний простір. Такі атаки демонструють зміну природи агресії, її прихований та технологічно витончений характер, що вимагає нових правових підходів і перегляду існуючих міжнародних норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській та зарубіжній науковій літературі проблема кібератак як елементу гібридної агресії, а також пов'язана з нею проблематика кібербезпеки, цифрового суверенітету та міжнародної відповідальності, перебувають у фокусі міждисциплінарних досліджень. В останні роки національна правнича наука значною мірою активізувала вивчення кіберзагроз у контексті збройного конфлікту, однак, водночас, залишається обмежено розробленим підхід до їхньої кваліфікації саме як акту агресії у міжнародно-правовому розумінні.

В аспекті аналізу кібератак як новітньої форми міжнародної агресії доцільно спиратися на наукові доробки окремих національних дослідників, які вивчали як кримінально-правові, так і міжнародно-правові аспекти кіберзагроз. Зокрема, К. В. Юртаєва, В. та Б. Горлинські, О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк, Є. В. Лащук і Р. О. Мовчан досліджували питання криміналізації кіберзлочинів і специфіку їх кваліфікації в умовах збройного конфлікту[15]. Суттєвий внесок у дослідження кібербезпеки на національному рівні зробили В. Л. Бурячок, Р. В. Бараненко, В. та Н. Калетніки, Н. П. Бортник, С. С. Єсімов, Д. В. Дубов і М. А. Погорецький, що у своїх працях акцентували увагу на гібридному характері сучасних кіберзагроз та необхідності формування комплексної системи кібернетичної безпеки держави[12]. Питання механізму здійснення кібератак, а також способів протидії їм, знайшли відображення в працях С. Федонюка, С. А. Буяджи, Р. В. Грищука та О. О. Сурілової, а питання міжнародної відповідальності за кібератаки піднімали В. В. Кондратьєв та Л. В. Рибальченко[11; 13; 14].

Незважаючи на наявність широкого кола наукових публікацій, більшість із них акцентують увагу переважно на загальних питаннях забезпечення кібербезпеки, окремих аспектах кримінально-правової кваліфікації або інформаційно-технічному вимірі проблеми. У той же час у сучасному правничому дискурсі досі не сформовано цілісного, концептуально обґрунтованого підходу до правової оцінки масштабних міждержавних кібератак як акту агресії у розумінні міжнародного права. Така відсутність доктринального узагальнення щодо правового статусу кібератак як форми агресивного застосування сили в немілітарному форматі, зокрема в умовах сучасних гібридних конфліктів, створює суттєві правові прогалини.

Тож, попри значну кількість досліджень у сфері кібербезпеки та протидії кіберзлочинності, в академічному середовищі зберігається суттєвий дефіцит комплексних міждисциплінарних праць, які б одночасно охоплювали міжнародно-правовий, кримінально-правовий, інформаційно-аналітичний і технічний компоненти феномену кібератак. Саме ця наукова прогалина зумовлює як актуальність,

так і новизну даного дослідження, яке спрямоване на розкриття кібератак як форми акту агресії, що потребує оновлення міжнародно-правового інструментарію в контексті цифрової трансформації конфліктів XXI століття.

Виклад основного матеріалу. З огляду на стрімке зростання рівня цифровізації сучасного глобального суспільства, розвиток інформаційних технологій, а також трансформацію форм і методів збройного протистояння, включно з появою нових гібридних форм агресії, виникає обґрунтована та нагальна потреба в концептуальному переосмисленні підходів до кваліфікації кібератак у міжнародному праві. Особливої актуальності це питання набуває в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України, які демонструють, що кібератаки вже є не лише супутнім явищем сучасних конфліктів, а самостійним, стратегічним інструментом ведення війни, який здатен паралізувати державне управління, зруйнувати економічні зв'язки, дестабілізувати суспільство та підірвати фундаментальні засади державності.

У вказаному контексті надзвичайно важливо акцентувати увагу на застарілому характері чинної міжнародно-правової бази, зокрема в частині тлумачення й застосування таких ключових категорій, як «злочин агресії» та «акт агресії». Норми, які формували фундамент післявоєнного міжнародного правопорядку були створені у відповідь на виклики середини XX століття та відображали у своїй конструкції переважно класичне розуміння війни як фізичного, збройного конфлікту між державами з використанням конвенційних військових засобів, оскільки на момент їх ухвалення не існувало практичного уявлення про можливість використання цифрових технологій як самостійного засобу ведення міжнародного конфлікту.

Так, пункт 4 статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй встановлює зобов'язання всіх держав-членів утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави, або у будь-який інший спосіб, несумісний із Цілями ООН[2]. Норма, яка досі залишається фундаментальною у системі сучасного міжнародного правопорядку, сформувалась у середині XX століття та відображає традиційне розуміння війни як конфлікту з безпосереднім застосуванням фізичної сили, збройних засобів та людського ресурсу.

Аналогічним чином, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року, яка надає визначення поняттю «агресія», базується на парадигмі прямої фізичної силової атаки держави на державу. Відповідно до статті 1 зазначеної Резолюції, агресією визнається застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, що є несумісним із положеннями Статуту ООН [3].

У статті 3 цього ж документа наведено перелік форм актів агресії, серед яких: вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не мала, бомбардування території іншої держави, блокада портів, тощо. Попри наявність застереження про невичерпний характер переліку, аналіз положень Резолюції свідчить про її орієнтацію виключно на силові засоби ведення війни. Водночас, розвиток сучасних технологій, зокрема в сфері інформаційної безпеки, відкрив новий вимір загроз, які можуть нести масштаби не менші, а подекуди й більш значні, ніж традиційне збройне вторгнення. Саме тому існуюче міжнародне право не в повній мірі відповідає викликам XXI століття щодо наявності правових механізмів протидії кіберзагрозам.

Відповідно до статті 5 Римського Статуту юрисдикція Міжнародного кримінального суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, серед яких і злочини агресії [4].

Однак, сам Римський Статут прийнятий у 1998 році та ратифікований Україною 21 серпня 2024 року не містить фактичного визначення злочину чи акту агресії. Лише після прийняття 11 червня 2010 року в Кампалі відповідних Поправок до Римського статуту Міжнародного кримінального суду було запропоновано конкретизацію термінів «злочин агресії» та «акт агресії».

Україна ратифікувала зазначені Поправки 21 серпня 2024 року, що є надзвичайно важливим кроком у контексті адаптації міжнародного кримінального права до сучасних умов. Очікується, що вони наберуть чинності для України у жовтні 2025 року. Відповідно до положень статті 8 bis Поправок:

- **злочин агресії** означає планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй [1];
- **акт агресії** означає застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом Організації Об'єднаних Націй [1].

Хоча визначення формально залишає акцент на збройному компоненті, важливим є той факт, що в юридичному обігу з'являється потенційна можливість тлумачення поняття «агресія» у ширшому, функціональному ключі, включно із сучасними формами гібридного впливу, зокрема через кібератаки чи інформаційні операції, які є не менш небезпечними ніж фізичне збройне втручання.

Таким чином, аналіз чинної міжнародно-правової бази засвідчує її обмеженість у контексті реагування на кіберзагрози, що змушує правозастосовні органи,

наукову спільноту та держави-учасниці ініціювати оновлення та переосмислення підходів до поняття агресії, враховуючи новітні технології як повноцінні засоби міжнародної агресії. У цьому контексті саме Україна, як держава, що фактично стала полігоном для випробування всіх сучасних немілітаризованих форм гібридної агресії, має виправдану можливість ініціювати глобальний перегляд існуючих норм, шляхом: ініціювання розроблення Поправок до Римського статуту, що прямо передбачатимуть кібератаки як форму агресії; розроблення критеріїв та ознак кібератак для їх кваліфікації як актів агресії; розробки міжнародних стандартів доказування всесвітнього механізму превенції кіберагресії, зокрема через систему санкцій за державне ведення чи фінансування кібертероризму; ініціювання створення міжнародного кібертрибуналу, компетентного розглядати кіберзлочини міжнародного характеру;

У контексті збройної агресії РФ проти України особливої уваги заслуговують масштабні та системно реалізовані кібератаки, що супроводжували або передували широкомасштабним бойовим діям. Аналіз окремих кейсів дає підстави розглядати такі дії не лише як інструмент гібридної війни, а як самостійні форми акту агресії, що мають усі притаманні цьому поняттю юридичні ознаки відповідно до положень Статуту ООН, Резолюції Генеральної Асамблеї № 3314 (XXIX) та поправок до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

14 січня 2022 року Україна зазнала масштабної кібератаки, що охопила близько 70 державних веб-ресурсів, створених на CMS October компанією Kitsoft. У результаті було здійснено так звану дефейс-атаку, зловмисники розмістили на урядових сайтах деструктивні повідомлення трьома мовами — українською, російською та спотвореною польською[7]. Контент таких повідомлень містив елементи історичної пропаганди, маніпуляцій і погроз, спрямованих на психологічний тиск на українське суспільство. Висвітлена кібератака є показовим прикладом використання інформаційної зброї з політично мотивованою метою, що, з урахуванням масштабності та доведеного зв'язку із зовнішнім суб'єктом, можна розцінювати як початковий елемент акту агресії. Атака була спрямована на підлив інформаційної безпеки, дестабілізацію довіри до органів державної влади та розпалювання міжнаціональної ворожнечі — тобто мала всі ознаки умисної діяльності, спрямованої на підлив суверенітету України.

Одна з найбільших у новітній історії України DDoS-атак, що відбулася 15–16 лютого 2022 року була спрямована на державні ресурси та провідні банківські установи — зокрема, ПриватБанк, Ощадбанк, сайти Міністерства оборони, Збройних Сил України та інших ключових органів[5]. Атака призвела до тимчасового порушення доступу до цифрових сервісів, мобільних додатків та фінансових операцій, створивши ефект дестабілізації інформаційно-економічного

середовища країни. На момент її реалізації така атака розцінювалася фахівцями як цілеспрямована кампанія з елементами інформаційно-психологічної операції, спрямована на дискредитацію державних інституцій України, створення атмосфери паніки серед населення та формування зовнішньополітичного тиску. За своїм характером, масштабами та впливом ця дія відповідає критеріям, зазначеним у статті 8 bis Римського Статуту щодо злочину агресії, насамперед у контексті цілеспрямованого впливу на цивільне населення шляхом порушення функціонування об'єктів критичної інфраструктури.

23 лютого 2022 року, за день до повномасштабного вторгнення російських військ на територію України, було здійснено нову серію координованих кібератак на урядові портали — зокрема, на сайти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів, Міністерства закордонних справ, Служби безпеки України та інших установ з метою знищення баз даних та цифрової інформації, що, в умовах наближення збройного конфлікту, мало на меті паралізувати здатність держави до оперативного реагування[9]. А вже 24 лютого 2022 року, буквально за годину до вторгнення військ РФ, відбулася атака на супутникову мережу зв'язку Viasat, яка забезпечувала комунікацію Збройних Сил України, а також комерційних користувачів у Центральній Європі. Унаслідок атаки з використанням шкідливого коду було порушено зв'язок на значній території Європи. Згідно з офіційними заявами ЄС, Великої Британії та США, відповідальність за цю атаку несе РФ, що яскраво ілюструє приклад цілеспрямованого паралічу військової цифрової інфраструктури[10].

Впродовж 2023–2024 років Україна продовжила зазнавати масштабних кібератак, що потенційно варто кваліфікувати як акт агресії у цифровому вимірі.

12 грудня 2023 року об'єктом потужної кібератаки став найбільший оператор зв'язку в Україні — компанія «Київстар». Унаслідок втручання було виведено з ладу мобільний зв'язок і інтернет на всій території України, паралізовано домашній зв'язок, а також заблоковано доступ до роумінгу інших операторів. Президент компанії Олександр Комаров заявив про «часткове руйнування IT-інфраструктури», а представник з кібербезпеки зазначив, що знищено «майже все», включно з тисячами віртуальних серверів та персональних комп'ютерів[8]. За своєю суттю це не лише порушення зв'язку — це системний цифровий удар по критично важливій цивільній інфраструктурі держави, яка забезпечує базову життєдіяльність населення. Метою атаки, як зазначають джерела, було не лише технічне знищення систем, а й психологічний ефект, а також можливе здобуття розвідувальної інформації. У збитках компанія оцінила втрати у понад 3,6 мільярди гривень.

19 грудня 2024 року відбулася одна з найсерйозніших атак на цифрову суверенність України — цілеспрямоване втручання в інформаційні ресурси

Міністерства юстиції України, Національних інформаційних систем та порталу «Дія». Внаслідок дій держави-агресора було паралізовано роботу понад 60 державних реєстрів, включно з Державним реєстром актів цивільного стану громадян та Державним реєстром речових прав на нерухоме майно. Як наслідок було зупинено функціонування держави у ключових сферах суспільних відносин, зокрема, було заблоковано можливість вчинення будь-яких реєстраційних, нотаріальних дій, ускладнено можливість перетину кордону і тому подібне. Віцепрем'єрка Ольга Стефанішина прямо заявила, що атака мала російське походження та метою було порушення функціонування критичної інфраструктури держави[6]. Вже 25 січня 2024 року зазнав втручання й один із ключових українських дата-центрів — «Парковий», користувачем якого є низка стратегічно важливих державних і комунальних підприємств, зокрема «Укрпошта», «Укрзалізниця», «Нафтогаз України» та система перетину кордону «Шлях». Внаслідок атаки тимчасово було зупинено видачу поштових послуг, заблоковано прикордонне оформлення водіїв, припинено доступ до сервісів перевезень і обслуговування споживачів у енергетичній сфері, що є прикладом цілеспрямованого паралічу логістичних, енергетичних, поштових і транспортних систем. Атака мала явний ефект примусу, створення критичних незручностей для держави, бізнесу й громадян з метою дестабілізації управлінських і економічних процесів.

Аналогічно, в світлі кібератак не можна залишити поза увагою такий потужний інструмент гібридного впливу, як інформаційно-психологічні операції (далі — ІПСО), що часто супроводжують або й передують технічним формам кібератак. ІПСО становлять системну форму впливу на масову свідомість громадян, спрямовану на зміну поведінкових моделей, маніпулювання емоційними реакціями та нав'язування вигідних агресору наративів, і тому мають розглядатися не лише як частина інформаційної війни, а як повноцінний елемент цифрової агресії, що посягає на інформаційний суверенітет держави.

За своїм значенням наведені приклади кібератак проти України становлять не одиничні інциденти, а системну, багатоетапну спробу виведення з ладу основ функціонування української держави, що має всі характерні ознаки свідомого акту цифрової агресії вчиненого з боку іноземного державного суб'єкта або під його прямим контролем і сприянням.

Такий комплекс дій, з урахуванням їх масштабів, спрямованості, державного походження та стратегічних цілей, повністю відповідає юридичному змісту поняття «акту агресії». Аналіз наведених кібератак проти України дозволяє виокремити низку узагальнених ознак, які об'єднують ці інциденти в єдиний феномен, серед яких:

1. Державне походження або підтримка державного суб'єкта, що вказує на політичну вмотивованість таких дій.

2. Високий рівень координації, синхронізації та складності кібератак, що засвідчує їх реалізацію на високотехнологічному рівні.

3. Відсутність військової необхідності, що прямо порушує принципи міжнародного гуманітарного права.

4. Масштабність і тяжкість наслідків, які є співмірним з ефектом від традиційних збройних атак. А саме:

- виведення з ладу державних інформаційних систем, що призводить до підризу державного управління та суверенітету
- підризу економічної стабільності та знищення функціональних ланцюгів критичної інфраструктури, яка забезпечує базову життєдіяльність держави та взаємодію з громадянами, зокрема телекомунікаційних мереж, енергетичних систем, транспортних сервісів, банківського сектору, що призвело до фінансових втрат, призупинення договірних відносин, зупинення господарської діяльності і тд.
- цілеспрямована дискредитація органів державної влади, створення інформаційного хаосу, психологічний тиск на громадян з метою викликати дезорієнтацію, паніку та формувати образ «нездатної до управління держави» як у внутрішньому, так і у міжнародному вимірі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як простежується, сучасна агресія у цифровому вимірі може мати наслідки, не менш серйозні, ніж класичне збройне втручання. Більше того, її невидимість і прихований характер лише підсилюють її руйнівний потенціал, адже завдана шкода проявляється не миттєво, а у вигляді затяжного ослаблення державних функцій, зниження довіри громадян до державних інституцій, а в окремих випадках — навіть політичної дестабілізації.

Тож, питання правової кваліфікації масштабних кібератак як акту агресії є не лише академічним, а й практичним завданням для міжнародної спільноти, що потребує оновлення існуючих міжнародно-правових механізмів реагування, притягнення до відповідальності та превенції. Відсутність у чинному міжнародному праві чіткої, імперативної норми, що визнає кібератаку формою акту агресії, створює критичний правовий вакуум і дестабілізує міжнародний правопорядок та підриває ефективність системи міжнародної безпеки.

В аспекті наведеного, не менш важливим є й адаптація національного законодавства, зокрема щодо подальшого розвитку криміналізації міждержавних форм цифрового впливу, зокрема таких як кібердиверсія, кібертероризм, кібершпигунство та інших кіберзлочинів під юрисдикційним контролем іноземної держави. Формування відповідного правового інструментарію має спиратися як на загально-визнані міжнародні стандарти, так і на унікальний досвід України як держави, яка перебуває на фронті цифрової війни нового покоління.

Література

1. Поправки до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії від 11.06.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-10#Text (дата звернення: 20.06.2025).
2. Статуту Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82_%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%9E%D0%B1%27%D1%94%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9 (дата звернення: 20.06.2025).
3. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14.12.1974. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата звернення: 20.06.2025).
4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 20.06.2025).
5. BBC News Україна. Нова кібератака на банки була «найбільшою в історії України» й досі триває. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60401775> (дата звернення: 24.06.2025).
6. DOU.ua. Кібератака на реєстри Мін'юсту. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/cyberattacks-on-registries-and-vendor-locks/> (дата звернення: 25.06.2025).
7. DOU.ua. Україну накрили хакерські атаки: постраждали урядові сайти, портал «Дія» недоступний. URL: <https://dou.ua/lenta/news/ukraine-was-covered-by-hacker-attacks/> (дата звернення: 25.06.2025).
8. Forbes.ua. Кібератака на «Київстар». URL: <https://forbes.ua/news/kiberataka-na-kiivstar-gendirektor-kompanii-rozpoviv-pro-chastkove-ruynuvannya-it-infrastrukturi-12122023-17845> (дата звернення: 26.06.2025).
9. Інформаційне агентство УНІАН. Рік руйнівних кібератак в Україні: як загрози атакували користувачів та організації. URL: <https://www.unian.ua/techno/communications/rik-ruynivnih-kiberatak-v-ukrajini-yak-zagrozi-atakuvali-koristuvachiv-ta-organizaciji-12158007.html> (дата звернення: 26.06.2025).
10. ПрАТ «Телерадіокомпанія «Люкс», 24 Канал. Китайські хакери зламали головну супутникову компанію світу Viasat. URL: https://24tv.ua/tech/kitayski-hakeri-zlamali-suputnikovu-kompaniyu-viasat-yaka-obslugovuye_n2851354 (дата звернення: 25.06.2025).
11. Актуальні проблеми міжнародного та європейського права. Погляд молодих вчених (19 жовтня 2023 року, м. Львів). Л. : Львівський національний університет імені Івана Франка, Факультет міжнародних відносин, Студентська спілка Української асоціації міжнародного права, 2023. ст. 139.
12. Бараненко Р. В. Кібератака як одна з форм кібертероризму. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Технічні науки. 2021, № 1. Том 32. URL: https://www.tech.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/part_1/9.pdf (дата звернення: 21.06.2025).
13. Буяджи С. А. Перспективи правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю в Україні. *Право України*. 2017. № 9. С. 245. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001432159> (дата звернення: 22.06.2025).
14. Міжнародні аспекти безпеки кіберпростору : монографія / С. В. Федонюк. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20718/1/Mizhnar_asp_bezp_kiberprostoru.pdf (дата звернення: 23.06.2025).
15. Юртаєва К. В. Кримінальна відповідальність за кіберзлочини, вчинені під час збройного конфлікту: міжнародні тенденції та українські реалії. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2022/96.pdf (дата звернення: 23.06.2025).

References

1. Amendments to the Rome Statute of the International Criminal Court on the Crime of Aggression, adopted on 11 June 2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-10#Text (date of access: 20.06.2025).
2. Charter of the United Nations, signed on 26 June 1945. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Статут_Організації_Об'єднаних_Націй (date of access: 20.06.2025).
3. UN General Assembly Resolution № 3314 (XXIX) on the Definition of Aggression, adopted on 14 December 1974. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (date of access: 20.06.2025).
4. Rome Statute of the International Criminal Court, adopted on 17 July 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (date of access: 20.06.2025).
5. BBC News Ukraine. “New Cyberattack on Banks Is ‘The Largest in Ukraine’s History’ and Still Ongoing”. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60401775> (date of access: 24.06.2025).
6. DOU.ua. “Cyberattack on the Ministry of Justice Registers”. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/cyberattacks-on-registries-and-vendor-locks/> (date of access: 25.06.2025).
7. DOU.ua. “Ukraine Hit by Cyberattacks: Government Websites and the ‘Diia’ Portal Unavailable”. URL: <https://dou.ua/lenta/news/ukraine-was-covered-by-hacker-attacks/> (date of access: 25.06.2025).
8. Forbes Ukraine. “Cyberattack on Kyivstar: The Company’s CEO Reports Partial Destruction of IT Infrastructure”. URL: <https://forbes.ua/news/kiberataka-na-kiivstar-gendirektor-kompanii-rozpoviv-pro-chastkove-ruynuvannya-it-infrastrukturi-12122023-17845> (date of access: 26.06.2025).

9. UNIAN Information Agency. "A Year of Destructive Cyberattacks in Ukraine: How Threats Targeted Users and Organizations". URL: <https://www.unian.ua/techno/communications/rik-ruynivnih-kiberatak-v-ukrajini-yak-zagrozi-atakuvali-koristuvachiv-ta-organizaciji-12158007.html> (date of access: 26.06.2025).
10. TRC Lux, Channel 24. "Chinese Hackers Breach the World's Leading Satellite Company Viasat". URL: https://24tv.ua/tech/kitayski-hakeri-zlamali-suputnikovu-kompaniyu-viasat-yaka-obslugovuye_n2851354 (date of access: 25.06.2025).
11. Topical Issues of International and European Law. Perspective of Young Scholars (October 19, 2023, Lviv). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of International Relations, Student Union of the Ukrainian Association of International Law, 2023, p. 139.
12. Baranenko, R. V. Cyberattack as One of the Forms of Cyberterrorism. *Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Technical Sciences*. 2021. № 1, Vol. 32. URL: https://www.tech.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/part_1/9.pdf (date of access: 21.06.2025).
13. Buyadzhi, S. A. Prospects of Legal Regulation of Combating Cybercrime in Ukraine. *Law of Ukraine*. 2017. № 9. p. 245. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001432159> (date of access: 22.06.2025).
14. Fedoniuk, S. V. International Aspects of Cybersecurity: Monograph. Lutsk: Vezha-Druk, 2022. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20718/1/Mizhnar_asp_bezp_kiberprostoru.pdf (date of access: 23.06.2025).
15. Yurtayeva, K. V. Criminal Liability for Cybercrimes Committed During Armed Conflict: International Trends and Ukrainian Realities. *Legal Scientific Electronic Journal*. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2022/96.pdf (date of access: 23.06.2025).

УДК 343.14:004

Каланча Інга Георгіївна

*кандидат юридичних наук, начальник
Новоселицького відділу*

*Чернівецької окружної прокуратури Чернівецької області,
доцент кафедри публічного права*

Факультету права та міжнародних відносин

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
тренер Тренінгового центру прокурорів України*

Kalancha Inha

*PhD in Law, Head of the Novoselytsia Department of
Chernivtsi District Prosecutor's Office of Chernivtsi Region,*

Associate Professor of the Public Law Department

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,

Trainer of the Prosecutor's Training Center of Ukraine

ORCID: 0000-0002-5246-7337

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11208

ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРИРОДА ДОКАЗІВ, ЩО МАЮТЬ ЕЛЕКТРОННУ ФОРМУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ДОКУМЕНТ ТА РЕЧОВИЙ ДОКАЗ

THE PROCEDURAL NATURE OF DIGITAL EVIDENCE IN THE UKRAINIAN CRIMINAL PROCEDURE: DOCUMENTS AND MATERIAL EVIDENCE

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. Вступ. У статті здійснено комплексне дослідження питання процесуальної природи доказів, що мають електронну форму, як процесуального джерела доказів у кримінальному процесі України. З урахуванням норм чинного КПК України та особливостей технічної природи цифрової інформації обґрунтовано, що доказам, що мають електронну форму, притаманна гібридна структура. Вони можуть поєднувати у собі ознаки як документа, так і речового доказу, залежно від того, яка їх складова – змістова (інформаційна) чи матеріальна (фізичний носій або пристрій) – є предметом процесуального регулювання.

Мета. Метою дослідження є здійснення практично орієнтованого аналізу процесуального статусу доказів, що мають електронну форму, з урахуванням вимог чинного КПК України, для з'ясування меж їх віднесення до документа чи речового доказу як процесуальних джерел доказів.

Матеріали і методи. У дослідженні використано положення КПК України, наукові праці провідних українських правників а також узагальнені результати правозастосовної практики, що стосуються обігу доказів, що мають електронну форму. Методологічну основу становили формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий методи та метод інтерпретації норм права. Їх застосування дозволило проаналізувати нормативну базу, виявити відмінності у правовому режимі документів і речових доказів а також запропонувати науково обґрунтований підхід до визначення процесуальної природи доказів досліджуваної категорії.

Результати. Автор аналізує норми ст.ст. 84, 99, 100, 170, 234, 236, 290, 358 КПК України у контексті їх застосування до об'єктів, що містять цифрову інформацію, яка може використовуватись як доказ. Встановлено, що цифрова інформація у вигляді комп'ютерних даних, яка має значення для встановлення фактів у кримінальному провадженні, відповідає визначенню документа як процесуального джерела доказів. Водночас, носії інформації або комп'ютерні системи, на яких зберігається така інформація, у певних випадках можуть розглядатися як речові докази, передусім для цілей реалізації заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема арешту майна.

З урахуванням наведеного, у статті запропоновано диференційований підхід до процесуальної диференціації складових доказів, що мають електронну форму: 1) цифрова інформація (комп'ютерні дані) – належить до документів відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України; 2) носій інформації – може розглядатися як документ або як речовий доказ залежно

від технічної залежності цифрових даних від фізичного носія та потреби в його арешті; 3) фізична оболонка пристрою – розглядається виключно як майно, щодо якого може застосовуватися арешт майна. Досліджено механізми фіксації, огляду, копіювання та передачі доказів, що мають електронну форму. Обґрунтовано, що правовий режим роботи з доказами досліджуваної форми повинен враховувати як специфіку збереження цифрової інформації, так і необхідність врахування прав власника технічних пристроїв.

Перспективи. Запропонований у статті підхід може бути використаний як практичний орієнтир для органів досудового розслідування, прокурорів та суддів у процесі роботи з доказами, що мають електронну форму, до моменту внесення відповідних змін до КПК України.

Ключові слова: докази, що мають електронну форму, кримінальний процес, документи, речові докази, комп'ютерні дані, носій інформації, арешт майна, огляд, фіксація, електронні докази, цифрові докази.

Summary. Introduction. The article provides a comprehensive study of the procedural nature of digital evidence as a source of evidence in criminal proceedings of Ukraine. In consideration of the provisions outlined in the current Criminal Procedure Code of Ukraine and the technical nature of digital information, it is posited that digital evidence possesses a hybrid structure. The combination of characteristics exhibited by these kind of evidences is such that they can be considered to belong to both the domain of documents and that of physical evidence. This is dependent upon which of the two constituent components – content (information) or material (physical medium or device) – is the subject of procedural regulation.

Purpose. The purpose of the study is to conduct a practical analysis of the procedural status of evidence in electronic form, taking into account the requirements of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, in order to clarify the limits of their classification as documents or physical evidence as procedural sources of evidence.

Materials and methods. The study employs the provisions of the CPC of Ukraine, scientific works of leading Ukrainian lawyers, as well as generalised results of law enforcement practice concerning the circulation of evidence in electronic form. The methodological basis of the study was formed by formal-logical, systemic-structural, comparative-legal methods and the method of interpretation of legal norms. The application enabled the analysis of the regulatory framework, the identification of discrepancies in the legal regime of documents and material evidence, and the proposal of a scientifically sound approach to determining the procedural nature of evidence in the category under study.

Results. The author conducts an analysis of the provisions of Articles 84, 99, 100, 170, 234, 236, 290 and 358 of the CPC of Ukraine in the context of their application to objects containing digital information that can be used as evidence. It has been established that digital information, in the form of computer data, which is relevant for establishing facts in criminal proceedings, corresponds to the definition of a document as a procedural source of evidence. Conversely, information carriers or computer systems on which such information is stored may, in certain cases, be considered as physical evidence, primarily for the purposes of implementing measures to ensure criminal proceedings, in particular the seizure of property.

In view of the aforementioned points, the article proposes a differentiated approach to the procedural differentiation of components of digital evidence: 1) Digital information (i.e. computer data) is considered to belong to the category of documents, as outlined in paragraph 1 of part 2 of Article 99 of the CPC of Ukraine. 2) The term 'information carrier' is understood to encompass both the document and the material evidence, depending on the technical dependence of the digital data on the physical carrier and the necessity of its seizure. 3) The physical shell of the device is regarded exclusively as property to which property seizure may be applied. The mechanisms for recording, examining, copying and transferring of the digital evidence have been thoroughly examined. It has been demonstrated that the legal framework governing the utilisation of evidence in the aforementioned format must encompass both the distinct characteristics inherent in the storage of digital information and the imperative to safeguard the prerogatives of the proprietor of the technological devices.

Further research in this area. The approach delineated in the article can be used as a practical guideline for pre-trial investigation authorities, prosecutors and judges in the process of working with digital evidence until the relevant amendments are made to the CPC of Ukraine.

Key words: evidence in electronic form, criminal proceedings, documents, physical evidence, computer data, data storage devices, attachment of property, inspection, recording, electronic evidence, digital evidence.

Постановка проблеми. З розвитком цифрових технологій у кримінальному процесі України постало питання чіткого визначення процесуальної ролі для доказів, що мають електронну форму. На разі КПК України не містить однозначної відповіді щодо їх належності до процесуальних джерел доказів. Частина таких об'єктів вченими визначається як документи (відповідно до вимог ст. 99 КПК України), інші ж — як речові докази, що обумовлює різний процесуальний режим їх вилучення, фіксації

та зберігання. Практика застосування норм КПК України також ілюструє відсутність єдиного підходу, що потребує теоретичного узагальнення та нормативного уточнення.

Метою дослідження є здійснення практично орієнтованого аналізу процесуального статусу доказів, що мають електронну форму, з урахуванням вимог чинного КПК України, для з'ясування меж їх віднесення до документа чи речового доказу як процесуальних джерел доказів.

Стан опрацювання проблематики. Досліджуване питання становить значний інтерес для українських вчених. Варто звернути увагу на праці колег-науковців: Гутник (Ратнова) А.В. (2021) в дисертаційному дослідженні детально аналізує кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні [7], Скрипник А.В. (2021) — використання інформації з електронних носіїв у кримінальному процесуальному доказуванні [8], Крицька І.О. (2018) — речові докази у кримінальному провадженні [3]. Також варто звернути увагу на ряд публікацій Метелева О.П. [4; 5; 6], Гори І.В., Колесника О.С. Малука В.В., Ходанович В.О., Черняк А.М., Щербини Л.І. (2024) [2] а також численні дослідження інших авторів. Однак на разі постала необхідність проведення практично орієнтованого аналізу процесуального статусу доказів, що мають електронну форму, з урахуванням вимог чинного КПК України, для з'ясування меж їх віднесення до документа чи речового доказу як процесуальних джерел доказів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження стали положення КПК України, а також узагальнені результати правозастосовної практики, пов'язаної із здійсненням процесуальних дій щодо доказів, що мають електронну форму. Додатковими джерелами аналізу виступили наукові праці провідних українських вчених, які досліджують проблематику процесуальної природи документів, речових доказів та комп'ютерних даних у кримінальному провадженні.

У процесі дослідження застосовувалися такі методи юридичної науки: формально-логічний метод — для з'ясування змісту понять «документ» та «речовий доказ» у контексті процесуальної природи доказів, що мають електронну форму; системно-структурний метод — для дослідження взаємозв'язків між інформаційною складовою, носієм інформації та фізичною оболонкою об'єктами процесуального аналізу; порівняльно-правовий метод — для виявлення відмінностей у регулюванні процесуальних режимів документів і речових доказів згідно з нормами КПК України; метод інтерпретації норм права — для поглибленого тлумачення положень КПК України, що застосовуються при роботі з доказами досліджуваної категорії. Узагальнення правозастосовної практики дало змогу виявити типові проблеми роботи з доказами, що мають електронну форму та сформулювати практично орієнтовану модель оцінки їх процесуальної природи.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 84 КПК України, *доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд установлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню* [1, с. 1].

На разі перед науковцями та практиками кримінального процесу постає питання до якого з про-

цесуальних джерел доказів, визначених ст. 84 КПК України належать докази, що мають електронну форму.

В ч. 1 ст. 99 КПК України *документ* визначається як «спеціально створений з метою збереження інформації **матеріальний** об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження».

Згідно з ч. 2 ст. 99 КПК України, до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 99 КПК України, можуть належати:

- 1) *матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані);*
- 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;
- 3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також *носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;*
- 4) *висновки ревізій та акти перевірок;*
- 5) довідки, висновки та інші документи спеціалістів.

Розглядаючи документ як процесуальне джерело доказів, варто сформулювати наступні групи об'єктів, що можуть розглядатись як докази, що мають електронну форму:

- *матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису (п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України);*
- *носії інформації (п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України);*
- *комп'ютерні дані (п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України);*
- *носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України);*
- *всі інші категорії (що визначені в ч. 2 ст. 99 КПК України або підпадають під визначення, наведене в ч. 1 ст. 99 КПК України) у формі електронних документів у розумінні Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг».*

Водночас, для доказів, що мають електронну форму категорія «**речові докази**» може стати додатковим процесуальним статусом. Ним може бути наділений носій інформації, навіть якщо через призму норм КПК України його можна теоретично зараховувати до такого процесуального джерела доказів як документ, що відбувається наступним шляхом.

Наведена на Рис. 1 візуалізація відображає типовий алгоритм дій під час вилучення електронного носія інформації в межах обшуку, що має безпосереднє значення для правильного визначення його правового статусу в кримінальному процесі.

Першим етапом є **обшук**, який згідно зі ст. 234 КПК України проводиться з метою виявлення та

Рис. 1. Алгоритм дій під час вилучення електронного носія інформації в межах обшуку
Джерело: авторська розробка

фіксації обставин вчинення кримінального правопорушення. На цьому носій інформації може бути виявлений як об'єкт, що потенційно містить докази.

Другий етап — **вилучення** носія інформації, що реалізується в межах вимог ч. 7 ст. 236 КПК України. Саме на цій стадії виникає необхідність визначити напрям подальшої процесуальної роботи з вилученим об'єктом який є тимчасово вилученим майном.

Наступний можливий крок — **визнання речовим доказом**, який є вимушеним кроком у разі потреби накладення **арешту** на носій інформації як тимчасово вилучене майно, відповідно до вимог ч. 1 ст. 170 КПК України.

Таким чином, «статус» речового доказу впливає не з процесуальної природи доказу, що має електронну форму а є рішенням, спрямованим на збереження такого доказу в органу досудового розслідування (з метою дотримання норм КПК України щодо накладення арешту на тимчасово вилучене майно).

Варто наголосити, на тому, що доказ, що має електронну форму в частині цифрової інформації (комп'ютерних даних) є, насамперед, документом у розумінні ст. 84 КПК України.

Постає потреба в чіткому порівнянні режиму роботи щодо документів і речових доказів (як процесуальних джерел доказів) у контексті деяких процесуальних норм.

Так, **ст. 100 КПК України** визначає різні вимоги до збереження доказів. Згідно з ч. 2 цієї статті, речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Це відповідає природі матеріального об'єкта, що безпосередньо пов'язаний із подією злочину. Натомість ч. 3 ст. 100 КПК України передбачає, що документ повинен зберігатися протягом усього часу кримінального

провадження. За клопотанням володільця документа слідчий, прокурор, суд можуть видати копії цього документа, за необхідності — його оригінал, долучивши замість них до кримінального провадження завірені копії. Таким чином, режим поводження з документом передбачає формалізований підхід до його збереження, у той час як речовий доказ розглядається як об'єкт візуального та матеріального контролю.

У контексті **ст. 236 КПК України** фіксується важлива відмінність у повноваженнях слідчого, прокурора під час обшуку. Частина 7 цієї статті надає право слідчому або прокурору «оглядати і вилучати документи», тобто здійснювати безпосереднє процесуальне втручання без додаткових умов. Натомість відсутність аналогічного положення щодо речей у цій самій нормі створює обмеження для негайного огляду носіїв інформації, що є речовими доказами, адже відповідна частина статті дозволяє «проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення ... окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, ... тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження». Розглядаючи цю норму в ретроспективі, варто зазначити, що станом на жовтень 2015 року норма містила конструкцію «оглядати і вилучати речі і документи», тоді як Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні» № 769-VIII від 10.11.2015 «у першому реченні частини сьомої слова «речі і документи» замінити словами «документи, тимчасово вилучати речі»», що й створило існуючу на сьогодні ситуацію. Тобто існуюча конструкція ч. 7 ст. 236 КПК України фактично не надає слідчому, прокурору право оглядати речі під час проведення обшуку.

Під час відкриття матеріалів кримінального провадження **ст. 290 КПК України** встановлює

обов'язок сторони обвинувачення надати іншій стороні доступ до матеріалів досудового розслідування. Відповідно до ч. 3 цієї статті, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином «будь-які речові докази або їх частини» а також «документи або копії з них». Порівняльний аналіз цієї норми свідчить про однакову вимогу щодо відкритості інформації, проте реалізація доступу до документа може бути реалізовано шляхом надання копії, тоді як до речового доказу — безпосередньо, що потребує, в тому числі, організаційних заходів для забезпечення їх безпеки, унеможливлення пошкодження або знищення.

У межах **ст. 358 КПК України**, що регулює питання дослідження документів під час судового розгляду, ч. 3 вказує, що якщо долучений до матеріалів кримінального провадження або наданий суду особою, яка бере участь у кримінальному провадженні, для ознайомлення документ викликає сумнів у його достовірності, учасники судового провадження мають право просити суд виключити його з числа доказів і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього документа. Вказане ілюструє процесуальну процедуру, що надає можливість встановити достовірність відповідного доказу.

Отже, порівняння норм КПК України демонструє, що документи й речові докази у кримінальному провадженні регулюються різними процесуальними підходами, що впливають на способи їх використання, доступу, зберігання й оцінки. Узгодження цих режимів щодо доказів, що мають електронну форму, та забезпеченню цілісного підходу до їх нормативного оформлення є важливим елементом їх використання під час кримінального провадження.

Доцільно представити схему «**Фізичне вилучення**» на Рис. 2 як графічну візуалізацію складної структури співвідношення між фізичним об'єктом, що підлягає фактичному вилученню, та процесуальною ідентифікацією його окремих складових відповідно до положень КПК України.

Зазначена схема відображає диференціацію об'єкта вилучення на три структурні компоненти:

1. Цифрова інформація (комп'ютерні дані) — це змістовна складова, що становить безпосередній процесуальний інтерес для цілей доказування. У цифровій формі ця інформація репрезентується у вигляді бітових комбінацій (логічний код), що можуть бути ідентифіковані, зчитані, скопійовані або збережені. Ця інформація належатиме до такого процесуального джерела доказів як **документ**, відповідно до **п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України** як «комп'ютерні дані».

Рис. 2. Схема «Фізичне вилучення»
Джерело: авторська розробка

2. Носій інформації — фізичний пристрій або компонент комп'ютерної системи на якому зберігається відповідна цифрова інформація (наприклад, жорсткий диск, USB-накопичувач, мобільний телефон, сервер, тощо). Цей носій не є об'єктом безпосереднього процесуального інтересу та виступає в ролі об'єкту, що забезпечує існування цифрової інформації у фізичному світі (наприклад, у випадку традиційного документу таким об'єктом є папір). В силу норм **п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України** такий носій інформації може бути віднесено до такого процесуального джерела доказів як документ («носій інформації»), однак такий носій інформації також є майном особи в якій він вилучається (адже має певну ціну і цінність, тоді як ціною аркуша паперу для класичних документів можна знехтувати) та його потенційний процесуальний статус як **тимчасово вилученого майна**, що вимагатиме подальшого накладення **арешту**.

3. Фізична оболонка пристрою або комп'ютерної системи (за наявності) — елемент, що представляє матеріальну структуру пристрою або комп'ютерної системи, що підлягає вилученню в межах кримінального провадження. У такому випадку йдеться про майно особи та його потенційний процесуальний статус як **тимчасово вилученого майна**, що вимагатиме подальшого накладення **арешту**.

Запропонована схема розмежовує матеріальну та нематеріальну сутність об'єкта вилучення, що має ключове значення для визначення його складових через призму процесуальних джерел доказів як **документа** або **речового доказу**.

Схема «Огляд та фіксація. Огляд та копіювання» на Рис. 3 концептуально окреслює дві моделі фіксації доказів, що мають електронну форму, залежно від його походження та особливостей виявлення.

Лівий блок схеми відображає ситуацію, коли цифрова інформація безпосередньо походить із **кіберпростору** (зокрема, інтернет-ресурсів, хмарних сервісів, публічних реєстрів, відкритих профілів тощо). Така інформація підлягає **огляду і фіксації** — із використанням стандартних або спеціалізованих програмних та технічних засобів, релевантних методів (виготовлення скриншотів, експорт HTML, архівування тощо). Результатом такої фіксації стане **цифрова інформація** (комп'ютерні дані), що містить відомості, які мають значення для кримінального провадження, та належатиме до такого процесуального джерела доказів як **документ**, відповідно до **п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України** як «комп'ютерні дані».

Правий блок схеми демонструє другу ситуацію — коли джерелом доказової інформації є **комп'ютерна система**, до якої був здійснений до-

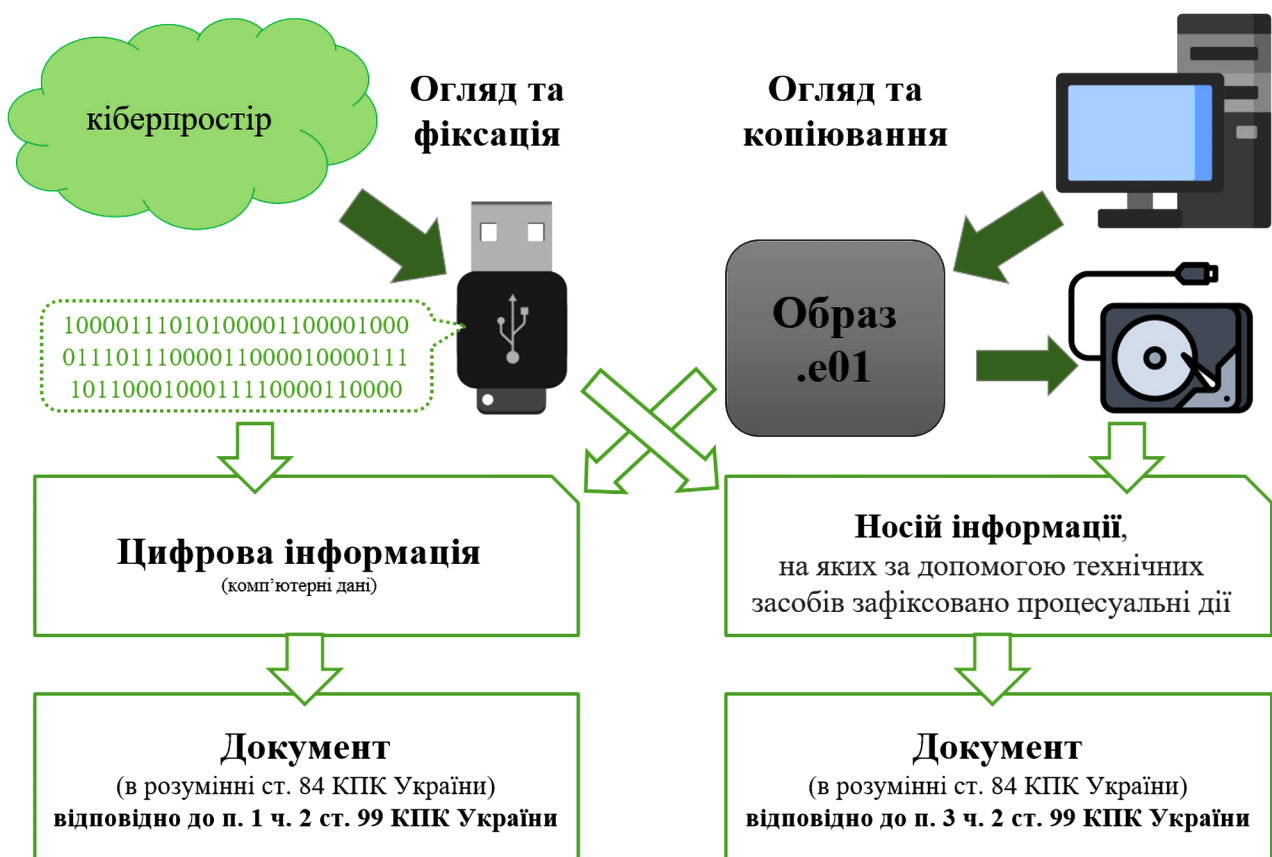

Рис. 3. Схема «Огляд та фіксація. Огляд та копіювання»
Джерело: авторська розробка

ступ у межах проведення слідчої (розшукової) дії, та під час цієї дії здійснено копіювання цифрової інформації шляхом створення **образу носія інформації** або ж криміналістичної (побітової) копії носія інформації (наприклад, у форматі «.e01»). Такий образ носія інформації належатиме до такого процесуального джерела доказів як **документ**, відповідно до **п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України** як «комп'ютерні дані».

Водночас, комп'ютерні дані, що здобуті під час такої фіксації, повинні отримати фізичну форму, а відтак під час відповідних слідчих (розшукових) дій вони фіксуються на носіях інформації, що належатимуть до такого процесуального джерела доказів як **документ**, відповідно до **п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України** як «носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії».

Тому носій інформації на якому зафіксовані процесуальні дії буде документом, адже не потребує врегулювання питання права власності на нього. Цей носій вже «закуплений» державою в особі органу досудового розслідування, так само як папір на якому надруковано процесуальні документи. Коли ж носій інформації чи комп'ютерна система є власністю особи, необхідно встановити правовий режим щодо цієї власності, що на разі він реалізується через такий захід забезпечення кримінального провадження як арешт майна. В свою чергу, арешт майна можливий лише щодо речового доказу, оскільки законодавець не передбачив такої легальної ситуації за якої право власності на майно може бути обмежене з інших підстав. А у цих випадках саме така ситуація виникає і її потрібно врегулювати.

Зокрема, необхідність утримання органом досудового розслідування дорого вартісного носія інформації або комп'ютерної системи має легальну мету у тому випадку, коли програмна складова може функціонувати лише в цьому конкретному технічному середовищі (лише на цьому «залізі»). Така ситуація можлива коли ідентифікаційні дані технічного пристрою (чіп, процесор, матриця тощо) вбудовані в програмний код та є умовою розгортання системи (відомі приклади реалізації щодо фінансових програм підприємств для унеможливлення їх запуску на іншому технічному обладнанні у випадку вилучення носія інформації з програмним кодом та даними підприємства). Також на практиці виявляються випадки коли за результатами виготовлення криміналістичної копії носія інформації остання повністю не відображає структуру даних, що відображаються на первинному пристрої. Вказане має місце при копіюванні даних деяких месенджерів коли в структурі листування не відображаються окремі складові (зокрема, переслані повідомлення з інших чатів) або пограмні особливості додатку не дозволяють скопіювати таке листування з можливістю адекватного відтворення.

Однак таку ситуацію повинен встановити спеціаліст під час огляду носія інформації або комп'ютерної системи та відобразити в своєму письмовому вис-

новку. В цьому випадку, на нашу думку, з'являється легальна підстава утримання цього дорого вартісного носія інформації чи комп'ютерної системи з огляду на його технічну невід'ємність від інформації. Вибуття з володіння органу досудового розслідування відповідного технічного елементу може призвести до втрати інформації чи її частини або унеможливлення її відтворення й подальшого використання як доказу в кримінальному провадженні. Тоді на це майна (носії інформації, технічний пристрій, комп'ютерну систему тощо) має бути встановлено правовий режим, що передбачає обмеження права власності в частині володіння та користування — арешт майна. В такому випадку визначення речовим доказом дорого вартісних носіїв інформації або комп'ютерних систем, хоч і є вимушеним кроком на шляху реалізації процесуальної процедури арешту майна, має технічні та нормативні підстави.

В свою чергу, доволі частою є практика визначення речовими доказами всіх без винятку носіїв інформації в кримінальному провадженні, в тому числі CD-дисків з даними, що отримані за результатами тимчасового доступу до речей і документів у частині відомостей від операторів телекомунікацій а також DVD-дисків з відеозаписом обшуку), що є нонсенсом. Останнє призводять лише до зобов'язання демонстрації стороні захисту оригіналів цих носіїв інформації під час відкриття матеріалів кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України — як речових доказів, а не надання доступу до копій інформації, що на них зберігається — як документів. Це створює ризики недобросовісної поведінки окремих представників сторони захисту щодо умисного пошкодження носіїв інформації з метою знищення доказів, що подекуди зустрічається на практиці.

Висновок. У межах проведеного дослідження встановлено, що докази, що мають електронну форму, не можуть бути однозначно віднесені до одного процесуального джерела доказів — документа чи речового доказу. Їх процесуальний статус залежить як від низки факторів: природи інформації, носія на якому існує інформація, підстав, умов і способу їх отримання, доцільності та особливостей зберігання, потреби в забезпеченні процесуального контролю над первинним носієм тощо. З огляду на відмінності у правовому режимі роботи з документами та речовими доказами, постає необхідність в розумінні практиками правозастосування описаних нюансів та їх врахування під час роботи з доказами досліджуваної категорії.

Пропонований у цій статті підхід вбачається оптимальним для правозастосування в умовах відсутності в КПК України спеціального правового регулювання щодо доказів, що мають електронну форму. Вбачається, що усунення відповідної прогалини є необхідним, однак має гуртуватися не на «революційній доцільності» системних змін кримінального процесуального закону, а на виваженому та науково обґрунтованому підході.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI, зі змін. і доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.07.2025).
2. Електронні докази у кримінальному провадженні: поняття, збирання, використання в доказуванні : монографія / І. В. Гора, В. А. Колесник, В. В. Малюк, В. О. Ходанович, А. М. Черняк, Л. І. Щербина; за заг. ред. В. А. Колесника. Київ: 7БЦ, 2024. 484 с.
3. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні.: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2017. 249 с.
4. Метелев О. П. Збирання цифрової інформації як окремий спосіб отримання доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. Вип. 60. С. 177–180.
5. Метелев О. П. Коваленко Є. В. До питання використання у кримінальному процесі цифрової інформації, отриманої під час контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80(2). С. 177–182.
6. Метелев О. П. Проблеми визначення допустимості і належності цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 224–238.
7. Ратнова А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 248 с.
8. Скрипник А. В. Використання інформації з електронних носіїв у кримінальному процесуальному доказуванні: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2021. 369 с.

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku No. 4651-VI (as amended). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed: 10 July 2025). [in Ukrainian].
2. Elektronni dokazy u kryminalnomu provadzhenni: poniattia, zbyrannia, vykorystannia v dokazuvanni: monohrafiia [Electronic evidence in criminal proceedings: concept, collection, use in proving: monograph] / I. V. Hora, V. A. Kolesnyk, V. V. Maliuk, V. O. Khodanovych, A. M. Cherniak, L. I. Shcherbyna; za zah. red. V. A. Kolesnyka. Kyiv: 7BTs, 2024. 484 p. [in Ukrainian].
3. Krytska I. O. Rechovi dokazy u kryminalnomu provadzhenni. [Material evidence in criminal proceedings]: dissertation... candidate of legal sciences: 12.00.09. Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2017. 249 p. [in Ukrainian].
4. Metelev O. P. Zbyrannia tsyfrovoy informatsii yak okremiy sposib otrymannia dokaziv pid chas kryminalnoho provadzhennia [Collection of digital information as a separate method of obtaining evidence in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo — Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. 2020. No. 60. pp. 177–180. [in Ukrainian].
5. Metelev O. P. Kovalenko Ye. V. Do pytannia vykorystannia u kryminalnomu protsesi tsyfrovoy informatsii, otrymano pid chas kontrrozviduvalnoi ta operatyvno-rozshukovoi diialnosti [On the use of digital information obtained during counterintelligence and operational-search activities in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo. — Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. 2023. Vyp. 80(2). pp. 177–182. [in Ukrainian].
6. Metelev O. P. Problemy vyznachennia dopustymosti i nalezhnosti tsyfrovyykh (elektronnykh) dokaziv u kryminalnomu protsesi [Problems of determining the admissibility and relevance of digital (electronic) evidence in criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva — Bulletin of Criminal Justice*. 2019. № 3. pp. 224–238. [in Ukrainian].
7. Ratnova A. V. Kryminalni protsesualni ta kryminalistychni osnovy vykorystannia elektronnykh dokumentiv u dokazuvanni [Criminal procedural and criminalistic foundations for the use of electronic documents in evidence]: dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 081 Law. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2021. 248 p. [in Ukrainian].
8. Skrypnyk A. V. Vykorystannia informatsii z elektronnykh nosiiv u kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni [Use of information from electronic media in criminal procedural evidence]: dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University, 2021. 369 p. [in Ukrainian].

УДК 342.1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Середюк Вікторія Володимирівна

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та історії права та держави
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Serediuk Viktoriia

PhD in Laws, Associate Professor of the
Department of Theory and History of Law and State
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0001-6456-8701

Богдан Ольга Василівна

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та історії права та держави
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Bogdan Olga

PhD in Laws, Associate Professor of the
Department of Theory and History of Law and State
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0002-8090-846X

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11247

НОРМАТИВНІСТЬ ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

NORMATIVITY OF LAW IN MODERN UKRAINIAN LEGAL THEORY AND PHILOSOPHY

Анотація. Вступ. У статті досліджується проблема нормативності права як ключового філософсько-теоретичного поняття, що має вирішальне значення для розуміння природи права, його зобов'язальності та легітимності позитивного права. Авторки вказують на суттєві відмінності у розумінні нормативності в українській теорії та філософії права, що спричиняє методологічну неузгодженість у межах вітчизняної правової науки. Мета статті полягає у дослідженні того, як розуміється нормативність права в сучасній українській системі знань про право. Матеріалами дослідження є праці вітчизняних авторів, науково-практичні дослідження яких присвячені питанню нормативності права. Для досягнення цієї мети використано методи: історичний, аналізу, синтезу, дедукції, порівняльно-правовий підхід, герменевтичний. Результати. У результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що у межах вітчизняної теорії права нормативність права здебільшого ототожнюється з такими характеристиками, як загальність, неперсоніфікованість і повторюваність правових норм, які фактично є іншими окремими властивостями норм права. Натомість не враховується, що нормативність права становить обґрунтовувальну силу права. Водночас в українській філософії права нормативність розглядається як здатність права зобов'язувати, як джерело підстав для гії. Така методологічна невідповідність між теорією та філософією права призводить до концептуальної плутанини в українському правознавстві та унеможливорює вироблення цілісного бачення природи права, його зобов'язальності та легітимності. Дослідження показало, що сучасна українська філософія права значною мірою інтегрує підходи західноєвропейської філософсько-правової традиції, тоді як теоретико-правові роботи часто залишаються поза цим дискурсом або сприймають його фрагментарно. Пропозиції. Перспективи досліджень проблеми нормативності пов'язані з подальшою євроінтеграцією нашої держави та провадженням спільних міжнародних досліджень в галузі права. Особливої уваги потребують також прикладні аспекти дослідження нормативності права такі, як її вплив на взаємодію людей із позитивним правом та врахування законодавцем обґрунтування нормативності у процесі прийняття правових норм.

Ключові слова: нормативність права, філософія права, теорія права, зобов'язальність, обов'язковість, легітимність права.

Summary. Introduction. This article explores the problem of the normativity of law as a key philosophical and theoretical concept that plays a decisive role in understanding the nature of law, its binding force, and the legitimacy of positive law. The authors emphasize the significant differences in the understanding of normativity within modern Ukrainian legal theory and philosophy of law, which leads to methodological inconsistency in the national legal science. Purpose. The aim of the article is to examine how the normativity of law is understood in the current Ukrainian system of legal knowledge. Materials and Methods. The research is based on the works of Ukrainian scholars whose academic and practical studies address the issue of legal normativity. To achieve the stated objective, the following methods were applied: historical, analytical, synthetic, deductive, comparative-legal, and hermeneutic. Results. The study reveals that in Ukrainian legal theory, normativity is often identified with such features of legal norms as generality, impersonality, and repeatability — characteristics that, in fact, represent other properties of legal norms. At the same time, the concept of normativity as the justificatory force of law is largely overlooked. In contrast, Ukrainian philosophy of law interprets normativity as the law's capacity to bind, serving as a source of reasons for action. This methodological divergence between legal theory and legal philosophy causes conceptual confusion in Ukrainian jurisprudence and impedes the development of a coherent understanding of the nature, binding character, and legitimacy of law. The research demonstrates that contemporary Ukrainian philosophy of law significantly integrates approaches from the Western European legal-philosophical tradition, whereas legal theory often remains detached from that discourse or incorporates it only fragmentarily. Discussion. Future research on the problem of normativity should be aligned with Ukraine's European integration processes and involve international scholarly collaboration in the field of law. Particular attention should be paid to the practical aspects of legal normativity, such as its effect on the interaction of individuals with positive law and the consideration by legislators of the justificatory foundations of normativity in the law-making process.

Key words: normativity of law, philosophy of law, theory of law, binding force, obligation, legitimacy of law.

Постановка проблеми. Проблема нормативності права є ключовою для сучасної науки про право. В західноєвропейській правовій традиції вона постає як питання про джерело та природу зобов'язальної сили правових норм, тобто чому і на яких підставах право має обов'язкову силу, яку слід визнавати й який слід підкорятися. Незважаючи на те, що нормативність права є філософсько-теоретичною категорією, вона має безпосередній вплив на правотворення, правозастосування та легітимацію чинного законодавства, а відтак — і на правову свідомість громадян та прийняття правових і ефективних законів.

Глобалізація, воєнні конфлікти, міграція, зростання плюралізму цінностей загострюють потребу у чіткому розумінні й концептуалізації нормативної сили права в міжкультурному й міждисциплінарному вимірах. У світлі зростаючої складності нормативних порядків та викликів до легітимності закону, ця проблема набуває нової актуальності.

В українському правознавстві спостерігається значна теоретична невизначеність у розумінні нормативності права: вона ототожнюється із загальністю, повторюваністю чи неперсоніфікованістю правових норм. Таке розуміння цього поняття не узгоджується з філософсько-правовим розумінням нормативності права як підстави для дії, зокрема в контексті розрізнення між «є» та «повинно бути» (дескриптивного і прескриптивного). Отже, постає проблема методологічної розірваності між теорією права та філософією права в українській науковій спільноті, яка унеможливорює релевантне розуміння нормативної сили права.

Загалом, дослідження нормативності як засадничого поняття юриспруденції дозволяє звернути увагу не на те, чим є норма, а чому вона є обов'язковою і має значення для індивіда. Це, у свою чергу, є

передумовою для концептуального оновлення правової доктрини, розбудови правової освіти на засаді людських цінностей та формування відповідальної правової культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом досліджень проблеми нормативності права як у філософсько-правовій, так і у загальнотеоретичній літературі недостатньо. Переважно вони є несистемними та неконцептуальними. В українській правовій науці проблему нормативності розглядають, зокрема, Л. Заморська [1], М. Козюбра [2], С. Максимов [3; 4], С. Погребняк [5], П. Рабінович [6], С. Сливка [7], О. Стовба [8] та ін. Значну увагу приділено критиці позитивістського зведення нормативності до державного примусу. Окремі автори (Р. Кабальський, О. Шевчик) намагаються інтегрувати різні підходи — від психологічного до ціннісно-рефлексивного, але не маючи чіткої методологічної основи, приходять до дискусійних результатів [9].

Невирішеною залишається проблема змістовного наповнення категорії нормативності в межах української теорії права. Здебільшого вона зводиться до таких властивостей, як загальність норм чи їх багаторазова реалізація, що не охоплює її сутнісного аспекту — здатності надавати підстави для обов'язку відповідної поведінки.

Мета статті — дослідити як розуміється нормативність права в сучасній українській системі знань про право.

Завдання статті полягають в наступному:

- розкрити зміст проблеми нормативності права та історію її виникнення;
- проаналізувати та співвіднести розуміння нормативності права у вітчизняній теорії та філософії права.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проблема нормативності права. В період домінування в культурі міфологічного та релігійного світоглядів святість правил, законів, права не викликала сумнівів, оскільки вони знаходили своє обґрунтування та черпали силу в божественному праві або Божій волі. Тому вважається, що проблема нормативності права постала в Новий Час у зв'язку з розвитком природничих досліджень, секуляризації науки та політичного життя від релігії, утвердженням свободи совісті та віросповідання.

Однак, якщо емпіричними методами можливо дослідити явища природи — зафіксувати, описати певні факти, то за їх допомогою ми не можемо показати чому нормативні висловлювання мають на нас вплив. З відокремленням наукового знання від релігійного зникла легітимація нормативності права через божественну складову, а з відокремленням наукового знання від метафізики було зруйновано метафізичне логічне обґрунтування самого права. Тому в соціологічних та юридичних наукових школах виникли різні підходи до з'ясування обов'язкової сили права, джерела якої зводили до біологічної природи людини, духовно-етичної складової, логічних конструкцій тощо.

Нормативність як властивість явища означає те, що воно надає підстави для вчинення чогось [10]. Тобто мається на увазі, що норма, яка приписує належну поведінку, вимагає, зобов'язує або забороняє, сама повинна містити в собі щось або володіти чимось таким, що надає їй підстави приписувати, вимагати, зобов'язувати. Вона повинна в своїй природі, своїй сутності мати щось таке, що легітимує її вимогу.

Нормативність права у сучасній філософії права розглядається як його відношення до дійсності та її складових (передусім маються на увазі поведінка, вчинки, дії та бездіяльність, але також юридичні факти у вигляді подій та правові стани) у вигляді оцінки та вимоги [11, с. 164]. Нормативність — це те, завдяки чому право має значущість, силу впливу на людину [12]. Це означає, що право, встановлюючи певний обов'язок, заборону, дозвіл чи вимогу щодо поведінки людини, завжди імплікує в собі оцінку на предмет відповідності такої поведінки праву. Ба більше, щодо юридичних фактів, наприклад набуття громадянства чи факту народження, право встановлює низку наслідків, які є значущими та вимагає їх визнання спільнотою (державою, міжнародним співтовариством тощо).

Така особливість права (хоча вона властива й іншим нормативним порядкам, наприклад, моралі та релігії) ґрунтується на розрізненні описових (deskriptivних) та приписових (preskriptivних) суджень. Описові судження полягають в описі явищ дійсності, якими вони є, або, принаймні здаються спостерігачеві. Це описи тих подій, явищ, фактів, які ми спостерігаємо, переживаємо, досліджуємо тощо. Наприклад, «стіна біла», «іде дощ», «сьогодні — 10 жовтня». Прескриптивні судження не містять опи-

су того, що існує або відбувається, вони становлять припис для елементів дійсності, якими вони повинні бути та яким чином повинні себе поводити. Це, наприклад, судження «всі повинні платити податки», «діти повинні поважати старших» тощо. Суть прескриптивних суджень полягає у викладенні вимоги, вказівки щодо того, як повинно (як належить) бути.

Тобто проблема нормативності — це питання про приписування щодо дійсності певного юридичного значення і у зв'язку з цим, питання про те, чому це приписуване юридичне значення має сенс, силу, значущість, легітимність для суб'єкта та щодо дійсності. Ця проблема постала у зв'язку з методологічним принципом пізнання, відомим як «гільйотина» або «провалля» Г'юма. Цей принцип полягає в тому, що між прескриптивними та дескриптивними судженнями, тобто між висловлюваннями про належне та висловлюваннями про суще (буття) немає необхідного логічного зв'язку або переходу. Те, що повинно бути (як того вимагає норма) не обов'язково є. А з того логічно не слідує, що так і повинно бути. От чому, власне, і постає проблема нормативності права, питання про те, «чому «повинне» має значення для дійсності (сущого, буття)?»

Зафіксувавши відмінність між цими видами суджень, Д. Г'юм [13, с. 420] зауважив, що іноді ми можемо їх плутати, якщо не помічаємо модальних дієслів «повинно» або «не повинно», що вказують на повинність у прескриптивних висловлюваннях, або дієслів «є» і «не є», що вказують на опис речей та явищ.

Як помітно, нормативність права ґрунтується на його властивості вимагати від людини певної поведінки, а також оцінювати цю поведінку. Або також надавати фактам дійсності юридичного значення, тобто створювати такий правовий статус, який виникає у осіб у зв'язку з юридичним значенням фактів дійсності. Такого юридичного значення дійсність не має сама по собі і лише на підставі повиннісного (нормативного) характеру норми права дійсність набуває такого юридичного значення. Основною категорією, з якою пов'язана нормативність права є категорія «повинності» або «належності». В континентальній правовій традиції для цього використовується німецький термін «Sollen», і є ключовим як для позитивістського, так і непозитивістського розкриття нормативності права.

Як зауважує Б. Бікс, будь-яка теорія, яка пояснює природу права, має ставити в центр уваги нормативний характер права [12]. Поняття нормативності залишається відкритим для дискусії. Його складність полягає в тому, що воно водночас означає як «обов'язковість», так і «надання підстав для дії», і саме спосіб розуміння цієї подвійності значною мірою визначає підходи різних філософських шкіл до права.

Історичні витоки проблеми нормативності. Осмислення феномену нормативності має глибокі філософські корені, що сягають ще античної

традиції. Так, у філософії Платона нормативний вимір мислиться через Ідею Блага, яка є абсолютним критерієм для людських дій і має телеологічний характер. Аристотель, на відміну від Платона, розумів нормативність у категоріях внутрішньої гармонії між розумом і бажаннями, що ґрунтується на природі людини як розумної та соціальної істоти [14, с. 20]. В середньовічному християнському мисленні, зокрема в працях Фоми Аквінського, нормативність була інтерпретована через концепт вічного Божого Закону. У «*Summa Theologiae*» він зазначає, що вся природа діє згідно з Божим провидінням. Розумні створіння підпорядковуються цьому закону, оскільки здатні досягти Божої волі, що виводить моральність із онтологічної структури світобудови [16].

Тобто нормативність вимог закону, правила, норми для середньовічного мислення є частиною людської природи та всесвіту на підставі Божого задуму. Якщо інтерпретувати цю тезу не в релігійному контексті, то нормативний порядок та нормативність світу, тобто його влаштування відповідно до певних правил, встановлені певною ідеальною сутністю.

Проте із занепадом класичного світогляду в епоху Відродження почалося критичне переосмислення ідеї нормативності. Був відкинутий один із фундаментальних принципів античної філософії, а саме уявлення про раціональну структуру всесвіту (логос), де моральні норми та природні закони мали однаковий онтологічний статус. Так само була підважена телеологічна парадигма, згідно з якою кожна річ (від фізичних тіл до моральної поведінки людини) має притаманну їй розумну (божественну) мету.

Так, Мішель де Монтень у своїх «Пробах» [16, с. 653–654] ставить під сумнів трансцендентні джерела нормативності. Він стверджує, що закони створюються не як вираження вищої справедливості, а як продукт людської марнославної влади, часто позбавлений морального авторитету. Він запитував, яким чином правові норми можуть зобов'язувати, якщо вони виникають із соціальних практик, що мають випадковий характер. Його відповідь — це своєрідна епістемологічна стратегія «фіктивного ігнорування» джерел нормативності: діяти так, ніби соціальне походження норм не має значення для їхньої обов'язковості [17].

На нашу думку, М. Монтень закладає важливе епістемологічне зрушення: нормативні приписи не мають привілею лише тому, що вони існують — їх авторитет потребує обґрунтування.

Зародження сучасної науки в період Нового часу лише підсилює розрив між фактичним і нормативним. Проте, наука, зосереджена на математичних моделях та експериментальній перевірці, виявилася нездатною дати відповідь на моральні питання. У цьому контексті з'явилася теза про поділ реальності на два аспекти: світ фактів і світ норм. Д. Г'юм звернув увагу на відсутність логічного переходу від тверджень про те, що «є», до тверджень про те, що

«має бути». Цю ідею розвинув І. Кант, який чітко розділив сферу теоретичного (природознавчого) і практичного (морального) розуму, що стало основою для подальшого методологічного розмежування матеріалістичної науки та сфери духовно-ціннісного в Новий час.

Цей підхід створив підґрунтя для формування правового позитивізму XIX–XX століть, зокрема в теоріях Кельзена та Гарта. Вони запропонували моделі пояснення нормативності, які не залежать від моральних чи метафізичних засад. Позитивістські школи запропонували свої відповіді щодо джерел нормативності позитивного права, проте їх виявилось недостатньо як ґносеологічно, так і з боку цінностей громадянського суспільства.

У межах некласичних та постнекласичних філософсько-правових підходів, що склалися із середини XX сторіччя, розуміння нормативності суттєво відрізняється від класичних концепцій. Замість пошуку абсолютних чи об'єктивних джерел обов'язковості права, ці підходи зміщують акцент на інтерпретацію, комунікацію, досвід і дискурс. У кожному з підходів поняття нормативності права набуває нових вимірів: від діалогу і розуміння (герменевтика), через критику і емансипацію (критична теорія), через свідомість і життєвий світ (феноменологія), до дискурсу і множинності істин (постструктуралізм, постмодернізм).

Внаслідок історичного розвитку філософсько-правових знань на сьогодні сформувалася низка правових шкіл, кожна з яких в межах власної методології по своєму розв'язує проблему нормативності права.

Нормативність права у сучасній вітчизняній теорії та філософії права. В сучасній українській системі юридичних знань, зважаючи на представлення теоретичного знання про право в теорії та філософії права, нормативність права в цих дисциплінах визначається по-різному. Видається, що в роботах з теорії права втрачено зв'язок з європейською правовою традицією, що призвело до розриву з методологічним обґрунтуванням нормативності права, втрати розуміння природи та сутності нормативності та її проблемності в правовій реальності сучасності. Так, наприклад, у вітчизняній теорії права за одним з підходів зміст поняття нормативності права розкривається через відображення та закріплення норм права в актах держави, при цьому має враховуватися, що законодавство відповідає потребам громадян і суспільства в цілому, правовим цінностям; своєчасно оновлюватися та не догматизуватися [2, с. 36].

На думку С. Погребняка розуміння нормативності пов'язане з тим, що норми права стосуються неодиначних життєвих ситуацій, найбільш поширених, неодноразово повторюваних, типових та позитивно оцінюваних дії суб'єктів права. Нормативність за цим підходом безпосередньо пов'язують не зі стат-

тею нормативно-правового акту, а із самою нормою права, яка повинна сприйматися та визнаватися суб'єктами права як правильна та справедлива [2, с. 126], корисна. Тільки за такого визнання і «переживання» суб'єктами права та свідомої готовності підкорятися нормі права, вона вважатиметься обов'язковою, а, отже, за цією логікою, володітиме нормативністю. Оскільки без цього «жоден державний примус не здатний забезпечити обов'язковість» норми права [2, с. 127].

У свою чергу С. Рабінович зазначає, що «нормативність формується шляхом повторювальності соціальних відносин, заснованих на еквівалентності обміну діяльністю, яка відображається у взаємних правах та обов'язках учасників соціального спілкування. Втім, обов'язковою ознакою цієї нормативності є те, що вона зачіпає й усіх інших (кожного), формується й здійснюється у публічній площині, а тому підлягає гарантуванню з боку інститутів державної влади.» [6, с. 56].

Подібним чином нормативність визначає і харківська школа теорії права, яка нормативний характер права пояснює через специфіку його складових — норм права та принципів права. Під нормативністю розуміється те, що норми та принципи права мають загальний характер, що виявляється в їх неперсоніфікованості та невичерпності. Неперсоніфікованість, тобто відсутність вказівки на конкретного адресата, дозволяє нормам і принципам адресуватися не одній якійсь особі, а відразу багатьом, поіменно непереліченим. Невичерпність норм і принципів означає можливість їх багаторазової реалізації [18, с. 92; 5, с. 168].

Ще один підхід у вітчизняній доктрині представлений Р. Кабальським та Р. Шевчиком. На думку авторів «нормативність — це рефлексивне поєднання загальнообов'язкових та значущих правил, які визнаються належним елементом норми (або іншим носієм) через її інтегровану цінність. Нормативність як інтегральна властивість права досягається як шляхом національного чи міжнародного визнання певної цінності чи норми, так і шляхом надання нормі імперативного статусу державними інституціями, такими як парламент, уряд, суди тощо» [9]. Автори статті, видається, викладають своє розуміння нормативності права в результаті певної філософсько-правової рефлексії. Але, критикуючи західну традицію філософії права з її розрізненням буття та належного, вони здійснили спробу «зняти» проблему провалля Г'юма, еkleктично поєднавши різні методології соціологічну, реалістичну, ідеалістичну та психологічну. На нашу думку, такий підхід породжує низку уточнювальних питань та потребує більш детального методологічного обґрунтування.

На думку Л. Заморської, нормативність — це рефлексивне поєднання загальнообов'язковості та загальнозначущості, що ґрунтується на елементі належності, закладеному у нормі через її ціннісну

основу. Правова нормативність є специфічним видом соціальної нормативності, який має якісні відмінності, що впливають із особливостей права як соціального феномена. Саме ці відмінності визначають правовий характер нормативності, відокремлюючи її від культурно-ідеологічних категорій [1, с. 28–37].

Таким чином у сучасній вітчизняній теорії права нормативність здебільшого розкривається як властивість права, що полягає у здатності регулювати широке коло суспільних відносин, надаючи загальні правила поведінки, які не прив'язані до конкретних осіб та обставин та неодноразово реалізуються суб'єктами права. З огляду на спосіб такого розкриття поняття нормативності, очевидно, що по суті йдеться про іншу суттєву ознаку права — його загальність. А ототожнення загальності та нормативності є некоректним.

Більше того, представлене в теорії права розуміння нормативності як способу легітимації позитивного права у вигляді його психологічного сприйняття та оцінки індивідом із суб'єктивних переконань щодо його «значущості, корисності, справедливості» викликає багато методологічних запитань. Особливо зважаючи на те, що сам концепт «нормативності», що існує у філософії права, враховуючи його кантівське походження, тяжіє до об'єктивності, а не суб'єктивності, як і феномен права в цілому.

Підсумовуючи, можна зазначити, що в українській теорії права нормативність розкривають через поняття норми та принципу права, їх загальнообов'язковості, повторюваності використання, неперсоніфікованості. Тобто, науковці пов'язують поняття нормативності права з поняттям норми права.

Натомість в українській філософії права нормативність права визначають в дусі західноєвропейської правової традиції, на відміну від українських теоретиків права. При цьому, враховується той факт, що нормативність не є виключною рисою лише права, а характерна і для інших соціальних практик (систем соціального регулювання, нормативних систем), таких як мораль, релігія тощо [3, с. 22].

На думку С. Сливки, нормативність права є проблемою в українській юриспруденції, оскільки позитивістське (через примус держави) обґрунтування обов'язковості норми права не завжди успішне і не завжди відповідає змісту права [7, с. 12].

Харківська школа філософії права розглядає нормативність як сутнісну проблему права, що дозволяє відповісти на питання «що є право». Проблема нормативності виступає як питання про нормативну (зобов'язуючу) силу права, чи питання про те, чому людина повинна підкорятися праву (завдання, у межах якого визначається співвідношення права і влади. З огляду на спільність поглядів у розумінні поняття нормативності права із європейською філософією права, українські філософи-правники також дотримуються думки, що джерело нормативності в різних правових школах обґрунтовується по

різному: соціальному факті, природі людини, психіці людини, логічній конструкції, державному примусі.

Так, наприклад, нормативну силу права юридичний позитивізм бачить у волі законодавця, що забезпечується загрозою застосування державного примусу. Однак феномен підпорядкування закону («чому я мушу підкорятися праву?») може бути пояснений не тільки страхом перед санкцією, а й повагою до закону як такого.

В природно-правовій школі нормативність права, наприклад за Кантом, виходить із розумної природи самої людини. Оскільки людина, яка не потребує зовнішньої опіки при здійсненні ціннісного і нормативного вибору, є господарем сама собі, сама здатна усвідомити вимоги правопорядку як вимоги розуму, підкорити їм свої безпосередні бажання та мотиви. Таким чином. Державний примус існує як зовнішній по відношенню до людини фактор у випадках слабкості її волі, але воля та авторитет законодавця не підмінює здатність людини мислити та вчиняти розумно з повагою до людської гідності. Тому не авторитет держави, а розумна природа людини є обґрунтуванням значущості права [19].

С. Максимов в контексті співвідношення філософії та права, розглядає нормативність загалом як критерій правильності, обґрунтованості певної дії та її оцінки щодо цього критерію (наприклад, міркування або поведінки). А нормативність права як питання про те, «чому я повинен підкорятися праву?» та питання про цінності, що становлять правовий обов'язок [4, с. 12,17].

Український філософ права О. Стовба переосмислює нормативність права з позицій неокласики. Він враховує той факт, що в межах класичної юридичної науки нормативність права є певною якістю норм, джерело якої знаходиться в державній владі, у волі правлячого класу або в компетенції законодавця. Беручи за основу своєї методології роботи П. Рікора, М. Гайдеггера та В. Майгофера, О. Стовба обґрунтовує темпоральну онтологію права і під правом розуміє не певну сутність — правові норми, правові відносини, правові особи тощо, а особливий модус Буття подібної сутності. Тому він не говорить про нормативність як атрибут чи якість сутності права, а про сутнісне значення самої нормативності. Тобто нормативність розглядається як сутність права, завдяки якій елемент дійсності отримує свій правовий статус [8].

Отже, нормативність права в українській філософсько-правовій традиції — це сутнісна властивість права, яка виражає внутрішню силу права зобов'язувати до дії, і має різне обґрунтування свого джерела у межах різних філософсько-правових шкіл (як через авторитет закону, так і через соціальний факт, раціональну природу людини, логіку чи державний примус). Помітно, що розуміння нормативності права не як загальнообов'язковості, повторюваності, неодинаковості норм права, а як зобов'язальності сили (підстави) самого права, зближує український

філософсько-правовий підхід із західноєвропейською правовою традицією.

На нашу думку, для української юридичної науки віддаленість теорії права від філософії права та оперування значеннями, які невластиві тим поняттям, які обґрунтовані в межах філософсько-правових шкіл, становить проблему. З точки зору методології науки це веде до підміни поняття нормативності в українській теорії права іншими властивостями права і як наслідок до плутанини та прогалин в дослідженні права.

Висновки. У ході дослідження ми з'ясували, що поняття нормативності посідає центральне місце в теорії та філософії права, однак у межах сучасної української правової науки воно не має єдиного, концептуально узгодженого змісту. У межах вітчизняної теорії права нормативність права здебільшого ототожнюється з такими характеристиками, як загальність, неперсоніфікованість і повторюваність правових норм, які фактично є іншими окремими властивостями норм права. Натомість не враховується, що нормативність права становить зобов'язальну силу права. Водночас в українській філософії права нормативність розглядається як здатність права зобов'язувати, як джерело підстав для дії, на підставі розрізнення буття (сущого) та належного (повиннісного). Така методологічна невідповідність між теорією та філософією права призводить до концептуальної плутанини в українському правознавстві та унеможливорює вироблення цілісного бачення природи права, його зобов'язальності та легітимності.

Дослідження показало, що сучасна українська філософія права значною мірою інтегрує підходи західноєвропейської філософсько-правової традиції, тоді як теоретико-правові роботи часто залишаються поза цим дискурсом або сприймають його фрагментарно. Це свідчить про потребу глибшої міждисциплінарної взаємодії та розширення методологічних засад теорії права в Україні.

Перспективи досліджень проблеми нормативності пов'язані з подальшою євроінтеграцією нашої держави та провадженням спільних міжнародних досліджень в галузі права. Необхідним є дослідження праць зарубіжних вчених представників різних правових шкіл західноєвропейської правової традиції для поглиблення розуміння питання нормативності права. Це зумовлює необхідність філософсько-правового переосмислення нормативності як ключової властивості права, формуванням понятійно-категоріальної бази та інтеграцією філософських уявлень про зобов'язальну силу права в загальнотеоретичну юридичну доктрину. Особливої уваги потребують також прикладні аспекти дослідження нормативності права такі, як її вплив на взаємодію людей із позитивним правом та врахування законодавцем обґрунтування нормативності у процесі прийняття правових норм заради втілення у них гуманістичних цінностей, дотримання прав людини та досягнення їх ефективності.

Література

1. Заморська Л.І. Нормативність права як соціальна цінність. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), Л.І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.]; МОНмолодьспорт України; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 45. С. 28–37.
2. Загальна теорія права: підруч. / за ред. М.І. Козюбри. К. : ВаіТЕ, 2015. 356 с.
3. Максимов С.І. Спир про природу права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 2. С. 17–34. DOI: <https://doi.org/10.21564/2707-7039.2.242827>.
4. Максимов С.І. Філософія права: сучасні інтерпретації : вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2010). Харків : Право, 2010. 336 с.
5. Погребняк С. Ознаки права в контексті сучасного праворозуміння. *Право України*. 2010. № 4. С. 164–169.
6. Рабінович П.М. Філософія права : навч. посіб. у 5-ти ч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. К. : Ін Юре, 2013. Ч. 1–2: Філософія права як наука. Гносеологія права. 232 с.
7. Сливка С.С. Проблеми філософії права : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 192 с.
8. Stovba O. V. The Normativity of Law: Legal-Philosophical Reasoning. *Social and Legal Studios*. 2018. Vol. 1, No. 1. P. 11–16. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2018-1-11-16>.
9. Kabalskyi R., Shevchyk O. Does Normativity Contribute to the Effective Protection of Rights? Reflections on the Concept of Normativity in the Modern Ukrainian Doctrine of Law. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 3(11). P. 155–169. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.3-n000081>.
10. Boghossian P. Rules, Norms and Principles: A Conceptual Framework. In: *Problems of Normativity, Rules and Rule-Following*. Springer International Publishing, n.d. P. 3–11. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-09375-8_1.
11. Радбрух Г. Філософія права / пер. з нім. Є. Причепій, В. Приходько. Київ : Тандем, 2006. 224 с.
12. Bix B. Rules and Normativity in Law. In: *Problems of Normativity, Rules and Rule-Following*. Springer, 2015. P. 125–146. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-09375-8_10.
13. Г'юм Д. Трактат про людську природу: спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі / пер. з англ. П. Насада; за ред. і передм. Е.К. Мосснера. Київ : Всесвіт, 2003. 552 с.
14. Brożek B. Rule-following from Imitation to the Normative Mind. *Kraków: Copernicus Center Press*, 2013. 234 p.
15. Aquinas T. *Summa Theologica* / transl. by Fathers of the English Dominican Province. Online edition. 2008. URL: <http://www.newadvent.org/summa> (дата звернення: 31.07.2025).
16. Montaigne M. *The Complete Essays*. London: Penguin, 1991. P. 653–654.
17. Delacroix S. *Legal Norms and Normativity*. London: Hart Publishing, 2006. 242 p.
18. Теорія держави і права : підруч. / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
19. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін.; за ред. О.Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.

References

1. Zamorska L.I. Normatyvnist prava yak sotsialna tsinnist. Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pr. / redkol.: S.V. Kivalov (holov. red.), L.I. Kormych (zast. holov. red.), Yu.P. Alenin [ta in.]; MONmolodsport Ukrainy; NU «OIuA». Odesa: Feniks, 2012. Vyp. 45. S. 28–37.
2. Zahalna teoriia prava: pidruch. / za red. M.I. Koziubry. K.: VaiTE, 2015. 356 s.
3. Maksymov S.I. Spir pro pryrodu prava. Filosofiia prava i zahalna teoriia prava. 2020. № 2. S.17–34. DOI: <https://doi.org/10.21564/2707-7039.2.242827>
4. Maksymov S.I. Filosofiia prava: suchasni interpretatsii: vybr. pratsi: statyi, analit. ohliady, pereklady (2003–2010). Kharkiv: Pravo, 2010. 336 s.
5. Pohrebniak S. Oznaky prava v konteksti suchasnoho pravorozuminnia. Pravo Ukrainy. 2010. № 4. S. 164–169.
6. Rabinovych P.M. Filosofiia prava: navch. posib. u 5-ty ch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl. K.: In Yure, 2013. Ch. 1–2: Filosofiia prava yak nauka. Hnoseolohiia prava. 232 s.
7. Slyvka S.S. Problemy filosofii prava: navch. posib. 2-he vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv: Pravo, 2015. 192 s.
8. Stovba O. V. The Normativity of Law: Legal-Philosophical Reasoning. *Social and Legal Studios*. 2018. Vol. 1, No. 1. P. 11–16. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2018-1-11-16>
9. Kabalskyi R., Shevchyk O. Does Normativity Contribute to the Effective Protection of Rights? Reflections on the Concept of Normativity in the Modern Ukrainian Doctrine of Law. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 3(11). P. 155–169. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.3-n000081>
10. Boghossian P. Rules, Norms and Principles: A Conceptual Framework. In: *Problems of Normativity, Rules and Rule-Following*. Springer International Publishing, n.d. P. 3–11. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-09375-8_1
11. Radbrukh H. Filosofiia prava / per. z nim. Ye. Prychepii, V. Prykhodko. Kyiv: Tandem, 2006. 224 s.
12. Bix B. Rules and Normativity in Law. In: *Problems of Normativity, Rules and Rule-Following*. Springer, 2015. P. 125–146. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-09375-8_10

13. Hium D. Traktat pro liudsku pryrodu: sprobа zaprovadzhennia eksperymentalnoho metodu mirkuvan pro obiekty morali / per. z anhl. P. Nasada; za red. i peredm. E. K. Mossnera. Kyiv: Vsesvit, 2003. 552 s.
14. Brożek B. Rule-following from Imitation to the Normative Mind. Kraków: Copernicus Center Press, 2013. 234 p.
15. Aquinas T. Summa Theologica / transl. by Fathers of the English Dominican Province. Online edition. 2008. <http://www.newadvent.org/summa>
16. Montaigne M. The Complete Essays. London: Penguin, 1991. P. 653–654.
17. Delacroix S. Legal Norms and Normativity. London: Hart Publishing, 2006. 242 p.
18. Teoriia derzhavy i prava: pidruch. / za red. O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2014. 368 s.
19. Filosofia prava: pidruch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl. / O. H. Danylian, O. P. Dzoban, S. I. Maksymov ta in.; za red. O. H. Danyliana. Kharkiv: Pravo, 2009. 208 s.

УДК 347.2

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Потапенко Сергій Анатолійович

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
доцент кафедри цивільного, господарського та трудового права
Академія праці, соціальних відносин і туризму;
адвокат

Potapenko Serhii

PhD in "Law", Associate Professor of the
Department of Civil, Economic and Labor Law
Academy of Labour, Social Relations and Tourism;
Lawyer

ORCID: 0000-0003-3447-5971

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11243

РЕАЛІЇ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЮ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

REALITIES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY MILITARY AGGRESSION OF RUSSIAN AGAINST UKRAINE

Анотація. Вступ. Триваючий широкомасштабний збройний напад РФ на суверенну та незалежну Україну із застосуванням забороненої міжнародними конвенціями зброєю із широкою зоною ураження, обстріли з важкої артилерії, запуски ракет і авіаудари поблизу густонаселених населених пунктів по житловим об'єктам, лікарням, пологовим будинкам, спричинили масові жертви, каліцтво, завдання шкоди здоров'ю людей, а також спричинили значну матеріальну і моральну шкоду на безпрецедентному рівні.

Метою дослідження є аналіз дієвості міжнародних та національних механізмів відшкодування шкоди, завданої військовою агресією РФ проти України, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства по даному питанню.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є міжнародні договори та національні нормативно-правові акти, що регулюють механізми відшкодування шкоди, завданої військовою агресією РФ проти України, рішення Європейського суду з прав людини, правові позиції Верховного Суду, а також публікації зарубіжних та вітчизняних правників на дану тему дослідження.

У дослідженні використані загальнонаукові та спеціально-наукові методи наукового пізнання: герменевтичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, системного аналізу, правового моделювання.

Результати. У статті досліджені міжнародні та національні механізми відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам збройною агресією РФ проти України. Констатовано, що оскільки РФ порушує всі принципи та норми міжнародного права, не визнає своєї вини у розпочатій війні проти України, денонсувала Європейський суд з прав людини та перестала бути його стороною з 16.09.2022 року, а також не визнає рішення Міжнародного кримінального суду, то наразі застосування міжнародних механізмів відшкодування шкоди, завданої військовими діями РФ проти України є малоефективним.

Виокремлено національні судові та позасудові способи відшкодування шкоди, завданої війною. Проаналізовано правові позиції Верховного Суду у справах за позовами фізичних та юридичних осіб про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої військовими діями РФ. Підкреслено важливість забезпечення створення дієвого механізму виконання прийнятих судових рішень за рахунок майна РФ. Аргументовано на застосуванні спочатку позасудових способів відшкодування шкоди, завданої війною.

Здійснено класифікацію національних механізмів відшкодування шкоди, завданої військовою агресією РФ на судові та позасудові. Звернуто увагу на не достатній розмір максимальної межі грошової компенсації не більше як 300 тис. грн. за один зруйнований об'єкт. Наголошено на необхідності підвищення максимальної межі розміру грошової компенсації до 500 тис. грн. у зв'язку з чим рекомендовано внести відповідні зміни до чинного законодавства України.

Перспективи. Триваюча в Україні війна є потенційною загрозою для нових жертв серед населення, руйнування їхнього майна, завдання моральної шкоди, тож проблематика створення дієвих механізмів відшкодування шкоди, завданої військовою агресією РФ проти України є особливо актуальною, що обумовлює подальші наукові розвідки на дану тему.

Ключові слова: цивільне право, відшкодування шкоди, матеріальна шкода, моральна шкода, майно, військова агресія, механізми відшкодування військових збитків.

Summary. Introduction. A long -scale armed attack of the Russian Federation on sovereign and independent Ukraine with the use of prohibited by international conventions with a wide area of lesions, shelling of heavy artillery, launch of missiles and air strikes near densely populated settlements on residential sites, hospitals, maternity hospitals, maternity hospitals, maternity hospitals. caused significant material and moral harm at the unprecedented level.

The purpose of the study is to analyze the effectiveness of international and national mechanisms of compensation for damage caused by military aggression of the Russian Federation against Ukraine, as well as the formulation of proposals for improving the current legislation on this issue.

Materials and methods. The research materials are international treaties and national normative legal acts governing the mechanisms of compensation for damage caused by the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the decision of the European Court of Human Rights, the legal positions of the Supreme Court, as well as the publication of foreign and domestic lawyers on this topic of research.

The study uses general scientific and special scientific methods of scientific knowledge: hermeneutic, comparative-legal, formal-logical, system analysis, legal modeling.

Results. The article examines international and national mechanisms of compensation for damage caused to individuals and legal entities by armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. It is stated that since the Russian Federation violates all the principles and rules of international law, it does not admit its guilt in the war against Ukraine, has denied the ECtHR and ceased to be its party from 16.09.2022, and does not recognize the decision of the International Criminal Court, now the use of international mechanisms for compensation for damage caused by the military actions of the Russian Federation against Ukraine is ineffective.

National judicial and extrajudicial ways of compensation for damage caused by war are distinguished. The legal positions of the Supreme Court in cases of claims of individuals and legal entities on compensation of material and moral damage caused by the military actions of the Russian Federation are analyzed. The importance of ensuring the creation of an effective mechanism for execution of court decisions at the expense of property of the Russian Federation is emphasized. It is reasoned on the application of initially extrajudic ways of compensation for the damage caused by war.

Classification of national mechanisms of compensation for damage caused by military aggression of the Russian Federation on judicial and extrajudicial. Attention is not given to the maximum amount of monetary compensation not more than 300 thousand UAH. for one destroyed object. The need to increase the maximum amount of monetary compensation is up to UAH 500 thousand. In connection with which it is recommended to contribute the relevant Zimons to the current legislation of Ukraine.

Perspectives. The ongoing war in Ukraine is a potential threat to new victims among the population, the destruction of their property, the task of moral harm, so the problem of creating effective mechanisms for compensation for damage caused to military aggression against Ukraine is especially urgent, which causes further scientific intelligence on the subject.

Key words: civil law, compensation for damage, material harm, moral harm, property, military aggression, mechanisms of compensation for military losses.

Постановка проблеми. Широкомасштабний збройний напад російської федерації (далі — РФ) на суверенну та незалежну Україну із застосуванням забороненої міжнародними конвенціями зброєю із широкою зоною ураження, обстріли з важкої артилерії, запуски ракет і авіаудари поблизу густонаселених населених пунктів, часто вибіркового характеру по житловим об'єктам, лікарням, пологовим будинкам та іншим, спричинили масові жертви серед цивільних осіб, військовослужбовців Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, каліцтво, завдання шкоди здоров'ю людей, а також завдали матеріальної і моральної шкоди на безпрецедентному рівні. Слід враховувати, що загибель і каліцтво громадян України, а також пошкодження їхнього житла та іншого майна відбувалися як у періоди проведення

державою з 2014 року Антитерористичної операції, Операції об'єднаних сил, та з часу оголошення воєнного стану — з 24.02.2022 року.

Нормативно під збройною агресією розуміється застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України, як-то вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України [1, ст. 1] та інші, передбачені законом випадки. Збройна агресія країни-окупанта, яка розпочалася 24.02.2022 року, постановою Верховної Ради України від 14.04.2022 року № 2188-IX визнана геноцидом Українського народу [2].

Акти насильства, вбивства людей, нелюдське поводження, незаконні ув'язнення, безпідставне знищення майна під час збройного конфлікту є по-

рушенням міжнародного гуманітарного права, покликаного захистити осіб, які не беруть участі або припинили брати участь у воєнних діях, включаючи цивільних осіб та військовополонених. Усталеним принципом звичаєвого міжнародного права є зобов'язання держав щодо «повного відшкодування» за порушення норм міжнародного гуманітарного права та ключовим елементом для забезпечення справедливості та відновлення прав жертв. Постраждалі від збройного конфлікту мають право на ефективний правовий захист та відшкодування шкоди від будь-якої держави, відповідальної за міжнародно протиправні дії, в тому числі і від РФ. Відшкодування може включати компенсацію за завдані фізичні та психологічні травми, втрату заробітку, завдання матеріальної та моральної шкоди.

Відповідно до ч. 9 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на РФ як на державу, що здійснює окупацію [3]. При цьому держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди країною-окупантом.

Для вирішення даного питання міжнародними партнерами прийняті нові рішення, на національному рівні приймаються нові нормативно-правові акти, вносяться зміни до чинних, також відбувається формування судової практики щодо відшкодування шкоди, завданої військовими діями РФ, хоча не в повній мірі забезпеченим наразі є механізм виконання судових рішень, що набрали законної сили. Тож, проблематика відшкодування шкоди, завданої воєнним конфліктом з РФ в Україні, наразі є однією з обговорюваних у колі науковців, громадських діячів, правників, політиків, що обумовлює науковий інтерес до дослідження цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики відшкодування шкоди, завданої військовими діями РФ проти України стали предметом наукових розвідок С. Шрамко [4], Л. Василенка, А. Бучинської [5], Н. Квятківської [6], А. Блага, О. Мартиненко [7], С. Яковлева [8], Л. Моффета [9], А. Кошмана [10] та інших. Попри велику кількість публікацій на дану тему, створення ефективного механізму відшкодування шкоди, завданої військовою агресією РФ проти України в умовах воєнного стану та у повоєнний період є особливо актуальним, що обумовлює подальші наукові розвідки на дану тему.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є аналіз дієвості міжнародних та національних механізмів відшкодування шкоди, завданої військовою агресією РФ

проти України, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства по даному питанню.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж приступити до аналізу обраної нами теми слід визначити понятійний апарат нашого дослідження. За юридичним енциклопедичним словником поняття «шкода» (від давньонімецького — втрата, збиток) в загальнотеоретичному розумінні визначається як зменшення або знищення майнової, немайнової чи іншої сфери потерпілого. В цивільному праві розрізняється майнова і моральна (немайнова) шкода. Під майновою шкодою слід розуміти будь-яке зменшення чи знищення майнового суб'єктивного права, охоронюваного законом інтересу чи майнового блага, що спричиняє втрати у потерпілого. Така шкода відшкодовується або шляхом компенсування завданих збитків, або в натурі. Разом з тим від поняття «майнова шкода» слід відрізнити поняття «майнові збитки», які є економічним (вартісним, грошовим) еквівалентом завданої майнової шкоди (до них відносять втрати, що їх особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі; витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)). Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Поняттям «моральна (немайнова) шкода» охоплюються втрати немайнового характеру внаслідок моральних та/чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Також розрізняють поняття моральної та немайнової шкоди. Відмінність між ними полягає в тому, що моральна шкода може бути завдана виключно фізичній особі, оскільки саме вона як біопсихосоціальна істота здатна переживати моральні та фізичні страждання. В свою чергу під поняттям «немайнова шкода» розуміють шкоду, заподіяну юридичній особі, тобто це втрати немайнового характеру, що сталися через приниження її ділової репутації, посягання на фірмове найменування, товар, знак, виробничу марку, розголошення комерційної таємниці, а також вчинення дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності [11].

Згідно з ч.ч. 1, 2 ст. 1166 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала [12]. При цьому, особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини. Шкода, завдана каліцтвом,

іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок непереборної сили, відшкодовується у випадках, встановлених законом (ч. 3 ст. 1166 ЦК України [12]).

Згідно з ст. 23 ЦК України фізичний біль і страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів, завдають особі моральної шкоди [12]. Моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених ч. 2 цієї статті (ч. 1 ст. 1167 ЦК України [12]).

За час війни цивільне населення України зазнало катувань, жорстокого поводження з боку військових РФ — ударів кулаками, ногами, прикладами автоматів, удушення, ударів електричним струмом, пострілів гумовими кулями, порізів ножем; закриття в «печі» часто призводило до тяжких травм; були й численні випадки сексуального насильства над дітьми, жінками та чоловіками. З цього приводу правоохоронними органами України розпочато безліч кримінальних проваджень за воєнні злочини по фактам порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України (далі — КК України [13])), за застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України [13]), у яких складно визначити конкретну особу, винну у вчиненні цього та інших злочинів.

Порушення законів та звичаїв війни, вчинення яких призводить до завдання шкоди здоров'ю особи чи до її смерті В. Гудій скомпонувала наступним чином: вбивство цивільної особи; тортури, нелюдське поводження з цивільною особою; заподіяння сильних страждань та/або серйозних тілесних ушкоджень та/або шкоди здоров'ю цивільній особі; здійснення нападу невибіркового характеру, що зачіпає цивільне населення чи цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною великої кількості смертей, поранень серед цивільних осіб; згвалтування цивільної особи та інші форми сексуального насильства, примусова вагітність або стерилізація; умисне вчинення дій, спрямованих на голодування цивільного населення як способу ведення війни шляхом позбавлення цивільного населення необхідних для виживання предметів, зокрема умисне створення перешкод для надання допомоги; знищення населених пунктів, що не викликане військовою необхідністю; здійснення збройних нападів на організовані гуманітарні коридори тощо [14].

Воєнні злочини є предметом розслідування в кримінальних провадженнях, в яких також можна заявляти цивільний позов про відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди. Тож на практиці наявна можливість відшкодування шкоди, завданої військовими діями життю та здоров'ю громадян у межах кримінального провадження або ж за окре-

мим цивільним позовом. Однак проблемою є те, що в національному законодавстві наразі відсутній механізм щодо відшкодування шкоди, завданої життю і здоров'ю саме цивільної особи внаслідок військових дій країни-агресора.

З цього приводу С. Яковлева зазначає, що кримінальне законодавство є ефективним механізмом збору і фіксації доказів не тільки щодо вчинених рф кримінальних правопорушень, але й щодо заподіяної ними шкоди. Далі вона зазначає, що сам факт реєстрації вчинення воєнного злочину, подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок цього злочину, вимагати її відшкодування [8]. Також слід враховувати, що на відміну від цивільного позову в межах кримінального провадження, в порядку цивільного судочинства позивачу необхідно буде самостійно вчиняти процесуальні дії, спрямовані на збирання, отримання доказової бази, а також доводити причинно-наслідковий зв'язок між воєнним вторгненням і шкодою, за яку потерпілі вимагають відшкодування.

Існують міжнародні та національні механізми відшкодування шкоди, завданої країною-агресором. Так, С. Шрамко визначає судові та програмні механізми відшкодування шкоди, заподіяної в результаті військової агресії, а саме: звернення до національних судів, судів іноземних країн, Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН), інвестиційного арбітражу, спеціально створених фондів або комісій [4, с. 373].

Л. Василенко і А. Бучинська виокремлюють наступні способи відшкодування шкоди, заподіяної в результаті військової агресії:

- 1) застосування інституту репарації, як виду відповідальності країни-агресора сплатити компенсаційні платежі, щоб відшкодувати завдані військовими діями іншій країні матеріальні збитки. Це можуть бути компенсація за втрату життя, травми та інші заподіяні населенню страждання, фінансові платежі, відновлення постраждалої інфраструктури, реконструкція пошкоджених будівель, споруд тощо;
- 2) може бути гуманітарна допомога (харчові продукти, медична допомога, засоби гігієни, будівельні матеріали тощо), спрямована на надання невідкладної допомоги тим, хто потерпів від військового конфлікту, з метою забезпечення мінімальних умов життя і допомоги у відновленні. Гуманітарну допомогу країні, яка постраждала від військової агресії, можуть надавати міжнародна спільнота та інші держави;
- 3) відшкодування шкоди за рішенням міжнародного суду: в разі, коли військова агресія визнається злочином проти міжнародного права, можуть бути започатковані судові процеси перед міжнародними судами, такими як Міжнародний кримінальний

суд або Міжнародний суд ООН. Після винесення вироку винна сторона може бути зобов'язана відшкодувати шкоду країні, яка постраждала;

- 4) допомога від міжнародних організацій, яка може включати звернення до міжнародних організацій, держав та громадських організацій, щоб отримати підтримку у відшкодуванні шкоди та відновленні країни [5, с. 104–105].

Під репараціями (лат. — відновлення, поновлення) у міжнародному праві розуміється одна з форм матеріальної відповідальності суб'єкта міжнародного права за шкоду, заподіяну внаслідок скоєного ним правопорушення іншому суб'єкту міжнародного права. Виплата репарації проводиться у вигляді реституції, грошової або іншої матеріальної компенсації, або одночасно реституції та компенсації. За своїм юридичним змістом репарація відрізняється від контрибуції, яка була даниною переможцеві у війні й існувала у міжнародно-правовій, практиці до 1919 року. Інститут репарації уперше був зафіксований у Версальському мирному договорі 1919 році, який зобов'язав Німеччину відшкодувати збитки, заподіяні нею під час Першої світової війни 1914–1918 роках. Сучасне міжнародне право передбачає матеріальну відповідальність держави за розв'язання агресивної війни — так званої військової репарації [16].

Слід враховувати, що для того щоб можна було на практиці застосувати репарацію, необхідно дотримуватися таких умов, як визнання країною-агресором своєї відповідальності за завдану шкоду в результаті військової агресії в рамках дипломатичних переговорів, згідно міжнародних судових рішень, шляхом підписання міжнародної угоди або резолюції між країною-агресором і країною, яка постраждала від агресії, в який має бути чітко визначений обсяг репарацій і включати компенсацію за матеріальні збитки, відшкодування за фізичні і психологічні травми, відновлення інфраструктури та соціальних служб, а також інші конкретні заходи, що відповідають потребам потерпілих. Утім слід визнати, що репарації на даному етапі застосувати не можливо, оскільки РФ не визнає не тільки своєї вини, а і взагалі порушує всі принципи та норми міжнародного права.

Разом з тим, у Резолюції «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», прийнятій на засіданні Генасамблеї ООН 14.11.2022 року, ухвалено низку ключових для України позицій [16]. По-перше, визнано факт порушення РФ своїх негативних обов'язків відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 від 14.12.1974 року, а саме щодо неприпустимості вчинення агресії. Це дає підстави Україні передбачити у національному законодавстві положення про те, що на державу-агресора покладається майнова відповідальність за будь-яку шкоду, заподіяну майну мирного населення в результаті бойових дій, незалежно від результатів цієї війни. По-друге, ре-

комендовано ООН спільно з Україною розробити механізм виплати репарацій. По-третє, рекомендовано спільно з Україною створити реєстр завданих збитків як майнового, так і немайнового характеру, що певним чином розв'яже і питання джерел відшкодування шкоди, завданої країною-агресором. І такий Реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України (далі — Реєстр) утворений 12.05.2023 року, а для України набрав чинності з 19.12.2023 року.

ЄСПЛ є одним із найбільш доступних шляхів захисту порушеного права, оскільки він може розглядати як індивідуальні скарги, так і в аспекті держави в цілому. Утім, проблемою стало виконання рішень ЄСПЛ росією у зв'язку з тим, що держава-агресор денонсувала ЄСПЛ та перестала бути її стороною з 16.09.2022 року, що майже унеможливило отримання компенсації через ЄСПЛ [10, с. 5].

Відповідно до ст. 94 Статуту ООН, Рада безпеки ООН має повноваження на вчинення дій щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії. У межах таких повноважень може бути створена багатостороння комісія або механізм для управління процесом відшкодування. Тож, теоретично, Міжнародний суд ООН також може бути одним із варіантів відстоювання права на відшкодування збитків. Але, право вето Росії, як постійного члена Ради безпеки ООН, робить цей механізм практично недієздатним [10, с. 21].

Міжнародний кримінальний суд дозволяє жертвам отримати відшкодування збитків, але відповідні рішення виносяться після обвинувального вироку, що значно звужує коло осіб, які можуть отримати відшкодування. Враховуючи те, що Кремль не визнає рішення Міжнародного кримінального суду, перспективи розгляду таких справ, на думку фахівців, поки що є примарними [17].

Виявляється, що на даному етапі найбільш доступнішим способом відшкодувати шкоду, завдану військовими діями РФ, може бути пред'явлення позову до країни-агресора до національного суду. Однак при цьому слід враховувати застереження, визначене в ч. 1 ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» про те, що «пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України» [18].

Наведеною даною нормою закріплений судовий імунітет, який може біти абсолютний або обмежений. Для з'ясування їх правової природи слід звернутися до норм міжнародних актів, таких як Європейська конвенція про імунітет держав, прийняту

Радою Європи 16.05.1972 року [19], та Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнята резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї 02.12.2004 року [20] можна розкрити суть обмеженого імунітету.

Статтею 5 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності від 02.12.2004 року закріплено, що держава користується імунітетом, по відношенню до себе та своєї власності, від юрисдикції судів іншої держави з врахуванням положень даної Конвенції [20]. З одного боку, дана норма Конвенції яскраво ілюструє нам всі ознаки абсолютного імунітету. Але, з іншого боку, також слід враховувати застереження, встановлене ст. 12 цієї Конвенції, з якого слідує, що держава не може використовувати юрисдикційний імунітет перед судом іншої держави, якщо розглядається справа судом про відшкодування шкоди в результаті смерті, або в результаті тілесного ушкодження будь якої особи, або відшкодування шкоди завданої майну, в результаті ймовірних дій даної держави [20]. Тут вже йде мова про обмежений судовий імунітет і це стосується ситуацій, коли такі дії мають місце повністю або частково на території держави громадянином якої є потерпілий, і шкода завдана в той момент коли суб'єкт — заподіювач шкоди перебуває на території тієї держави, де заподіяна шкода.

Наведене кореспондується з положеннями ст. 11 Європейської конвенції, згідно якої держава не може посылатися на імунітет від юрисдикції в суді іншої держави, якщо судовий розгляд стосується компенсації за тілесні ушкодження або матеріальну шкоду, спричинену фактом, що мав місце на території держави, де проходить судовий розгляд, і якщо особа, що завдала шкоди, знаходилася там в той момент, коли цей факт відбувся [19]. У цьому зв'язку слід також враховувати практику ЄСПЛ, зокрема рішення від 14.03.2013 року у справі «Олейніков проти Росії» [21], в якому ЄСПЛ зробив висновок про те, що Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року застосовується відповідно до звичаєвого міжнародного права навіть, якщо відповідна держава і не ратифікувала зазначену Конвенцію, за умови, що вона не заперечувала проти неї; та рішення від 23.03.2010 року у справі «Цудак проти Литви» [22], в якому ЄСПЛ також визнав існування звичаєвих норм у питаннях державного імунітету, переважання в міжнародній практиці теорії обмеженого імунітету держави, але наголосив на тому, що обмеження має переслідувати законну мету та бути пропорційним такій меті.

У міжнародному праві кодифіковані підстави для обмеження судового імунітету іноземної держави внаслідок завдання фізичної шкоди особі або збитків майну, це так званий «деліктний виняток» (англ. «tort exception»). Необхідними умовами для застосування «деліктного винятку», є: 1) принцип територіальності: місце дії/бездіяльності має бути на території держави суду; 2) присутність автора дії/

бездіяльності на території держави суду в момент вчинення дії/бездіяльності (агента чи посадової особи іноземної держави); 3) дія/бездіяльність ймовірно може бути привласнена державі; 4) відповідальність за дії/бездіяльність передбачена положеннями законодавства держави суду; 5) завдання смерті, фізичної шкоди особі, збитків майну чи його втрата; 6) причинно-наслідковий зв'язок між діями/бездіяльністю і завданням смерті, фізичної шкоди особі або збитків майну чи його втратою [23]. Наявність наведених умов має підтверджуватися належними, допустимими, достатніми та достовірними доказами наданими позивачем та іншими учасниками справи.

Дані конвенції відображають сучасну тенденцію розвитку міжнародного права, яка полягає в визнанні певних обмежень, в рамках яких іноземна держава може прагнути використовувати імунітет у цивільних справах. Однак на сьогодні у законодавстві і судовій практиці переважної більшості розвинених країн світу застосовується концепція обмеженого імунітету, що передбачає надання імунітету державі та її власності тільки у зв'язку з діяльністю, що має суверенну природу, відмовляючи в імунітеті тієї діяльності, що не пов'язана з виконанням державою суверенних функцій.

Позови про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення, в цивільному процесі також можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або за місцем заподіяння шкоди (ч. 3 ст. 28 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) [24]. Аналогічною є підсудність у господарському процесі (ч. 8 ст. 29 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК України) [25]. Юрисдикційно це дозволяє потерпілим пред'являти позови до РФ за місцем заподіяння шкоди.

Відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» позивачі у справах за позовами до держави-агресора РФ про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території України, збройною агресією, збройним конфліктом, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно звільняються від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях [26]. Дана норма покликана максимально зменшити витрати для потерпілих від військової агресії РФ осіб при поданні позову до суду.

За усталеною судовою практикою у справах проти РФ щодо відшкодування матеріальної шкоди підлягають встановленню наступні обставини: факт приналежності на праві власності пошкодженого майна певній особі (особам); факт пошкоджен-

ня майна; причинно-наслідковий зв'язок завданої шкоди; розмір завданої шкоди. А у справах про відшкодування моральної шкоди: факт заподіяння моральної шкоди (глибина та тривалість фізичних та душевних страждань, яка визначається залежно від особистих властивостей психіки потерпілого та характеру шкоди, яка йому завдана, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації тощо); протиправність дій, якими завдано моральну шкоду; ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування; причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діям та завданою моральною шкодою [27, с. 7].

У постанові від 14.04.2022 року у справі № 308/9708/19 Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду (далі — КЦС ВС) зазначив, що особливістю правового статусу держави як суб'єкта міжнародних відносин є наявність у неї імунітету, який ґрунтується на загальному принципі міжнародного права «рівний над рівним не має влади і юрисдикції». Однак необхідною умовою дотримання цього принципу є взаємне визнання суверенітету країни, тож коли РФ заперечує суверенітет України та вчиняє щодо неї загарбницьку війну, жодних зобов'язань поважати та дотримуватися суверенітету цієї країни немає. У зв'язку з цим суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни. ВС виходить із того, що в разі застосування деліктного винятку будь-який спір, що виник на її території в громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема РФ, може бути розглянутий і вирішений судом України як належним та повноважним судом, оскільки вчинення актів збройної агресії РФ не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави України, що закріплено у Статуті ООН. Також ВС виснував, що оскільки РФ вчиняє збройну агресію проти України з 2014 року та продовжує вчиняти її станом на момент постановлення цього рішення, то суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни. Відтак, РФ вчинивши неспровокований та повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилалися на свій судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої такими актами агресії фізичній особі громадянину України [23]. За результатами

розгляду справи № 308/9708/19 Закарпатським апеляційним судом 27.07.2022 року прийнято рішення про стягнення з РФ на користь трьох потерпілих моральної шкоди в розмірі по 1 701 600 (один мільйон сімсот одна тисяча шістсот) гривень на кожного [28].

В іншій справі № 428/11673/19 у постанові від 18.05.2022 року КЦС ВС зазначив, що згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, обмеження права на справедливий суд, зокрема шляхом застосування судового імунітету держави, є таким що відповідає п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року лише у разі, якщо таке обмеження: 1) переслідує законну мету, 2) є пропорційне меті, яка переслідується, та 3) не порушує самої сутності права на доступ до суду (*Ashingdane v the United Kingdom* (скарга № 8225/78), рішення від 28.05.1985 року, § 57; *Oleynikov v. Russia* (скарга № 36703/04), рішення від 14.03.2013 року, § 55; *Fogarty v. the United Kingdom* (скарга № 37112/97), рішення від 21.11.2001 року, § 33; *Cudak v. Lithuania* (скарга № 15869/02), рішення від 23.03.2010 року, § 55). З наведених підстав КЦС ВС визнав, що підтримання юрисдикційного імунітету РФ позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Таким чином, звернення позивача до національного суду є єдиним розумно доступним засобом захисту права, позбавлення якого означало би позбавлення такого права взагалі, тобто заперечувало б саму сутність такого права [29]. В цій справі позов до РФ про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заданих збройною агресією РФ проти України задоволений частково, з держави РФ на користь позивача на відшкодування моральної шкоди стягнуто 1 000 000 грн., що за офіційним курсом Національного банку України на момент винесення рішення становить 25822 євро. В частині позовної вимоги про відшкодування матеріальної шкоди судом було відмовлено оскільки позивачем не доведено наявності складу цивільного правопорушення як необхідної умови застосування такої міри відповідальності, як стягнення збитків у вигляді упущеної вигоди, відтак заявлена позивачем до стягнення сума коштів, що являє собою імовірний розмір орендної плати, яку позивач гіпотетично міг би отримувати при наданні квартири в найм, відповідно, не є ні упущеною вигодою, ні реальними збитками [30].

У справі № 216/5657/22 про стягнення моральної шкоди, завданої військовими діями РФ в постанові від 20.06.2024 року КЦС ВС підкреслив, що розмір грошової компенсації моральної шкоди завданої особі внаслідок військової агресії РФ проти України може відрізнятись, залежно від того, на які обставини завдання моральної шкоди посилається позивач та які обставини враховані судом при визначенні розміру грошової компенсації моральної шкоди.

Такими обставинами може бути, зокрема: смерть близьких осіб, каліцтво особи чи близьких осіб; місце проживання особи (різняється відчуття осіб, що проживають на території проведення бойових дій чи осіб далеко від цієї території); пошкодження або знищення рухомого майна; права які порушені внаслідок військової агресії РФ проти України [31] тощо. В цій справі позов задоволений частково.

Відповідно до обставин у справі № 760/17232/20-ц, КІЦС ВС у постанові від 18.05.2022 року зазначив, що звернення до українського суду є єдиним ефективним засобом судового захисту порушених прав та законних інтересів позивача. Наразі відсутні будь-які механізми або інші міждержавні домовленості між Україною та РФ щодо відшкодування збитків фізичним та юридичним особам, завданих внаслідок дій військової агресії РФ на території України. За таких обставин, застосування судового імунітету РФ (згідно, ч. 1 ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право») у даній справі не буде узгоджуватися із обов'язком України як держави і суду зокрема забезпечити реалізацію права позивача на справедливий суд. Враховуючи відсутність інших ефективних засобів судового захисту порушеного права позивача, застосування судового імунітету РФ буде порушенням самої сутності права на справедливий суд. Також, зважаючи на військову агресію РФ, якою порушується державний суверенітет України, застосування судового імунітету РФ буде непропорційним до своєї мети [32].

В господарському процесі Касаційний господарський суд у складі ВС у справі № 910/5699/23 в постанові від 06.11.2023 року зауважив, що у спорах про відшкодування шкоди, завданої державою (іноземною державою), на позивача згідно з п.п. 2, 4 ч. 3 ст. 162 ГПК України покладено обов'язок зазначити окрім безпосередньо держави, яка за його твердженням, завдала йому шкоди, орган (органи) відповідної держави, що його (їх) позивач зазначає порушником своїх прав. При цьому закон не вимагає конкретизації вимог (визначення сум, що підлягають стягненню тощо) до кожного із відповідачів — представницьких органів держави, якщо позивач визначив їх більше одного. Отже, позивач, звертаючись із позовними вимогами у цій справі про відшкодування шкоди, завданої військової агресією РФ, та вказавши відповідні представницькі органи РФ, яких позивач вважає порушниками прав у спірних правовідносинах та якими, за твердженням позивача, завдано шкоду у спірних правовідносинах, дотримав норм процесуального права, а саме п. 2 ч. 3 ст. 162 ГПК України [33]. В цій справі з РФ, в особі міністерства юстиції РФ та міністерства оборони РФ, на користь позивача стягнуто майнову шкоду — збитки у формі упущеної вигоди в розмірі 14 150 768 грн. 00 коп., що є еквівалентом 386 965 доларів 00 центів США або 363 297, понесені позивачем у зв'язку з військовою агресією рф проти України [34].

Наведені правові позиції ВС по вирішенню питання щодо судового імунітету у зазначеній категорії справ, а також визначення розміру компенсації майнової та моральної шкоди мають фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики у справах про відшкодування шкоди, завданої військовими діями РФ проти України. Однак не вирішеним залишається найважливіше питання забезпечення виконання прийнятих судових рішень про стягнення з РФ завданої війною шкоди (яких може бути сотні тисяч), на виконання яких будуть видані виконавчі документи, а національні органи державної виконавчої служби не зможуть їх виконати. Одним із шляхів виконання таких судових рішень може бути стягнення відшкодування завданої РФ шкоди за рахунок конфіскованого майна країни-агресора, розміщеного на територіях зарубіжних країн, але цей механізм ще також не достатньо відпрацьований.

За таких обставин, перш ніж звертатися до суду, населенню України варто використовувати наявні позасудові механізми відшкодування шкоди, завданої агресією РФ проти України, а до суду звертатися вже в останню чергу. Розглянемо ці позасудові механізми детальніше.

Перш за все слід брати до уваги Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій і розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією РФ, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 року № 947 (далі — Порядок № 947), який встановлює механізми надання та визначення розміру грошової допомоги у зазначених випадках [35]. Постраждалими визнаються громадяни України, іноземці та особи без громадянства, житлові будинки (квартири), яких пошкоджено/зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації, або проведення робіт з ліквідації її наслідків. Органи місцевого самоврядування, а в установлених законом випадках — військово-цивільні адміністрації населених пунктів проводять обстеження пошкодженого або зруйнованого житла, обліковують його, складають і затверджують списки постраждалих на відповідній території, збирають інформацію, необхідну для прийняття рішень щодо надання або відмови в наданні грошової компенсації та видають довідки про визнання особи постраждалою внаслідок надзвичайної ситуації [35, п. 4]. Рішення про надання постраждалим грошової допомоги та її розмір приймає Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади. За загальним правилом розмір грошової компенсації постраждалим визначається за показниками опосередкованої вартості спорудження житла у регіонах України відповідно до місцезнаходження житла, що є чинними на дату затвердження узагальненого

списку відповідно (але не більш як 300 тис. гривень за один об'єкт зруйнованого житла) [35, п. 32]. Вочевидь, що зазначений розмір грошової компенсації у разі повного руйнування житлового будинку або квартири є недостатнім для покриття реально завданих збитків.

29.03.2024 року постановою Кабінету Міністрів України № 365 затверджений Порядок подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією РФ проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (далі — Порядок № 365), яким унормовано механізм подання заяв, категорії заяв (A3.1 Пошкодження або знищення об'єктів житлового нерухомого майна; A1.1 Вимушене внутрішнє переміщення; A2.1 Смерть близького члена сім'ї; A2.2 Зникнення безвісти близького члена сім'ї; A2.3 Серйозні тілесні ушкодження; A2.4 Сексуальне насильство; A2.5 Каткування або нелюдські чи такі, що принижують гідність, види поводження або покарання; A2.6 Позбавлення свободи; A2.7 Примусова праця або служба; A3.2 Пошкодження або знищення об'єктів нежитлового нерухомого майна; A3.6 Втрата доступу або контролю над нерухомим майном на тимчасово окупованих територіях) [36, п. 3].

Для подання заяви заявник (фізична особа — громадянин України): 1) створює особистий електронний кабінет користувача на Порталі Дія та проходить процедуру електронної ідентифікації та автентифікації, зокрема з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованого електронного підпису та/або печатки, або удосконаленого електронного підпису та/або печатки, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису, та/або печатки, а також інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначно встановлювати особу; 2) вносить відомості для формування заяви засобами Порталу Дія. Відомості, необхідні для формування заяви, отримуються/підтверджуються шляхом електронної інформаційної взаємодії з інформаційно-комунікаційними системами та публічними електронними реєстрами органів державної влади в установленому законодавством порядку [36, п. 5].

Реєстр збитків, завданих агресією проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (далі — Реєстр збитків), слугує для документального обліку доказів та інформації, що стосуються заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих 24.02.2022 року або пізніше на території України в межах її міжнародно-визнаних кордонів, включаючи її територіальні води, всім зацікавленим фізичним і юридичним особам, а також державі Україна, включаючи її регіональні та місцеві органи влади, державні чи підконтрольні установи, міжнародно-протиправними діями РФ в Україні або проти України.

Робота Реєстру збитків, включаючи його цифрову платформу з усіма даними про заяви та докази, що містяться в ньому, має стати першою складовою майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, який буде створено окремим міжнародним інструментом у співпраці з Україною (далі — Компенсаційний механізм). Точна форма майбутнього Компенсаційного механізму підлягає визначенню, але вона може включати комісію з розгляду заяв і компенсаційний фонд, уповноважені розглядати заяви та виносити рішення та/або виплачувати компенсацію за збитки, втрати чи шкоду, спричинені міжнародно-протиправними діями РФ в Україні або проти України [37, п. 2.5. ст. 2]. Слід враховувати, що Реєстр збитків в лише майбутньому має стати позасудовим механізмом відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих військовою агресією РФ проти України.

Для оцінки (визначення розміру) реальних збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям, іншим суб'єктам господарювання всіх форм власності внаслідок втрати, руйнування або пошкодження їх майна у зв'язку зі збройною агресією РФ, оцінки (визначення розміру) упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності зазначеними суб'єктами господарювання, а також оцінки потреб у відновленні майна суб'єктів господарювання має застосовуватися Методика, затверджена наказом Міністерства економіки України та Фондом державного майна України від 18.10.2022 року № 3904/1223 [38]. Механізми оцінки (визначення розміру) реальних збитків, упущеної вигоди та оцінки потреб у відновленні, що наведені в цій Методиці, розроблено на підставі національних та міжнародних стандартів оцінки, а також керівних принципів Світового банку щодо оцінки збитків та інших матеріалів, що розроблені організаціями, визнаними у світовому співтоваристві, а відтак є обов'язковими для використання під час оцінки збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії РФ проти України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Військова агресія РФ проти України певною мірою змінила вектор міжнародної політики щодо країни-агресора та обумовила прийняття нових міжнародно-правових документів, спрямованих на забезпечення миру в Україні та притягнення до відповідальності РФ за завдану шкоду в Україні. В умовах воєнного стану в Україні на національному рівні прийняті нові нормативно-правові акти, внесені зміни до чинних щодо забезпечення дієвого механізму відшкодування шкоди, завданої військовими діями РФ проти України, формується судова практика.

Проведений нами аналіз дає підстави виокремити наступні можливі (деякі з перспективною дією в часі) механізми відшкодування шкоди, завданої військовою агресією РФ:

- 1) міжнародні:
 - подання заяви до Реєстру збитків згідно Порядку № 365;
 - стягнення відшкодування завданої РФ шкоди за рахунок конфіскованого майна країни-агресора, розміщеного на територіях зарубіжних країн;
- 2) національні:
 - судові (звернення з позовом до суду у порядку цивільного чи господарського судочинства, або пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні);
 - позасудові (звернення фізичної з заявою про проведення обстеження житла, зруйнованого внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією РФ та виплату грошової компенсації згідно Порядку № 947).

Вважаємо, що найближчій перспективі найбільш реальним варіантом вирішення питання забезпечення виконання прийнятих судових рішень про стягнення з РФ відшкодування за завдану війною

проти України шкоду може бути відпрацювання механізму стягнення такої шкоди за рахунок конфіскованого майна країни-агресора, розміщеного на територіях зарубіжних країн.

З одного боку, абз. 1 п. 31 Порядку № 947 унормовано, що під час визначення розміру грошової допомоги враховується розмір заподіяної матеріальної шкоди, страхових виплат, інших видів допомог. Але з іншого боку, Порядок № 947 визначає мінімальну межу розміру грошової допомоги постраждалим — від трьох до 15 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (абз. 1 п. 31) та максимальну межу — не більш як 300 тис. гривень за один об'єкт зруйнованого житла (абз. 1 п. 32). Враховуючи реальні показники опосередкованої вартості спорудження житла у регіонах України вважаємо, що максимальна межа розміру грошової компенсації має бути збільшена хоча б до 500 тис. грн. у зв'язку з чим пропонуємо внести відповідні зміни до п. 32 Порядку № 947.

Література

1. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
2. Про заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 14.04.2022 р. № 1428-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
4. Шрамко С. С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 84: частина 4. С. 371–376.
5. Василенко Л. П., Бучинська А. Й. Особливості відшкодування шкоди, завданою військовою агресією РФ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 104–104.
6. Квятківська Н. Позов до РФ про відшкодування збитків: чи можливо? *Юридичний вісник України Права людини*. 2022. С. 20.
7. Блага А. Б., Мартиненко О. А. Жертви збройного конфлікту в Україні: проблеми компенсації та відшкодування за спричинені збитки. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-23/>
8. Яковлева С. Відшкодування шкоди, заподіяної війною: можливості українського правосуддя. *Юридична газета online*. No 13–16 (771–774). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zapodiyanoi-viynoyu-mozhливosti-ukrayinskogo-pravosuddya.html> (дата звернення: 29.07.2025).
9. Moffett L. Reparation Options for the War in Ukraine (November, 2022). URL: <https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/Reparation-Options-for-the-War-in-Ukraine-Moffett.pdf> (дата звернення: 29.07.2025).
10. Кошман А. Огляд національних та міжнародних механізмів захисту права власності, порушеного через агресію російської федерації. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/630/f18/bce/630f18bce41958789112.pdf> (дата звернення: 29.07.2025).
11. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 6. Т–Я. К.: «Укр. енцикл.», 2004. С. 441–442.
12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
14. Гудій В. Компенсація за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю українців під час збройних конфліктів: як суди можуть захистити права постраждалих? *Юридична газета online*. 23.11.2023. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kompensaciya-za-shkodu-zapodiyanu-zhittyu-ta-zdorovyu-ukrayinciv-pid-chas-zbroynih-konfliktiv-yak-su.html> (дата звернення: 29.07.2025).

15. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5. П.-С. К. : «Укр. енцикл.», 2003. С. 293.
16. Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022. ES-11/5. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/693/55/pdf/n2269355.pdf> (дата звернення: 29.07.2025).
17. Запит на справедливість — відшкодування шкоди, постраждалим від злочинів внаслідок російської агресії. URL: <https://ecpl.com.ua/news/zapyt-na-spravedlyvist-vidshkoduvannia-shkody-postrazhdalym-vid-zlochyniv-vnaslidok-rosiyskoi-ahresii/> (дата звернення: 29.07.2025).
18. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
19. Європейська Конвенція про імунітет держав (ITS № 74) від 16.05.1972 р. URL: <https://zakon-pro.ligazakon.net/document/MU72014?land=UA&context=UA&an=2> (дата звернення: 29.07.2025).
20. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про юрисдикційні імунітети держав та їх власності від 02.12.2004 р. URL: <https://zakon-pro.ligazakon.net/document/MU04277?land=UA&context=UA&an=2> (дата звернення: 29.07.2025).
21. Case of Oleynikov v. Russia (Application no. 36703/04), 14 March 2013. HUDOC/European Court of Human Rights: сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117124> (дата звернення: 29.07.2025).
22. Case of Cudak v. Lithuania (Application no. 15869/02), 23 March 2010. HUDOC/European Court of Human Rights: сайт. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-97879%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-97879%22]}) (дата звернення: 29.07.2025).
23. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14.04.2022 року у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення: 29.07.2025).
24. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
25. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
26. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
27. Ступак О. Відшкодування шкоди, завданої війною. Полтава. 02.05.2025 р. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Vidshkodyvanna_shkody_2025_02_05.pdf (дата звернення: 29.07.2025).
28. Постанова Закарпатського апеляційного суду від 27.07.2022 р. у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105639595> (дата звернення: 29.07.2025).
29. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 18.05.2022 року у справі № 428/11673/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313> (дата звернення: 29.07.2025).
30. Рішення Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 06.11.2023 р. у справі № 428/11673/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114672920> (дата звернення: 29.07.2025).
31. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 20.06.2024 року у справі № 216/5657/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065557> (дата звернення: 29.07.2025).
32. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 18.05.2022 року у справі № 760/17232/20-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312> (дата звернення: 29.07.2025).
33. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.11.2023 року у справі № 910/5699/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115272587> (дата звернення: 29.07.2025).
34. Рішення Господарського суду міста Києва від 10.09.2024 р. у справі № 910/5699/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122114163> (дата звернення: 29.07.2025).
35. Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій і розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 р. № 947. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
36. Порядок подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією РФ проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2024 року № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
37. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Резолюція CM/Res(2023)3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#n32 (дата звернення: 29.07.2025).
38. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності: наказ Міністерства економіки України та Фонду державного майна України від 18.10.2022 р. № 3904/1223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> (дата звернення: 29.07.2025).

References

1. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 r. № 1932-KhII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> [in Ukrainian].
2. Pro zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vchynennia Rosiiskoiu Federatsiiei henotsydu v Ukraini»: postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 14.04.2022 r. № 1428-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> [in Ukrainian].
3. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 15.04.2014 r. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> [in Ukrainian].
4. Shramko S. S. Pravovi mekhanizmy vidshkoduvannia shkody zhertvam voieienoho konfliktu v Ukraini. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo. 2024. Vyp. 84: chastyna 4. S. 371–376 [in Ukrainian].
5. Vasylenko L. P., Buchynska A. I. osoblyvosti vidshkoduvannia shkody, zavdanoiu viiskovoiu ahresiiei rf. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal. 2023. № 6. S. 104–104 [in Ukrainian].
6. Kviatkovska N. Pozov do rf pro vidshkoduvannia zbytkiv: chy mozhlyvo? Yurydychnyi visnyk Ukrainy Prava liudyny. 2022. S. 20 [in Ukrainian].
7. Blaha A. B., Martynenko O. A. Zhertvy zbroinoho konfliktu v Ukraini: problemy kompensa-tsii ta vidshkoduvannia za sprychyneni zbytky. Pravo i suspilstvo. 2019. № 3. Ch. 2. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-23/> [in Ukrainian].
8. Yakovlieva S. Vidshkoduvannia shkody, zapodiianoi viinoiu: mozhlyvosti ukrainskoho pra-vosuddia. Yurydychna hazeta online. No 13–16 (771–774). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zapodiyanoi-viynoy-mozhlyvosti-ukrayinskogo-pravosuddya.html> [in Ukrainian].
9. Moffett L. Reparation Options for the War in Ukraine (November, 2022). URL: <https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/Reparation-Options-for-the-War-in-Ukraine-Moffett.pdf>
10. Koshman A. Ohliad natsionalnykh ta mizhnarodnykh mekhanizmiv zakhystu prava vlasnosti, poru-shenoho cherez ahresiiu rosiiskoi federatsii. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/630f18bcecd41958789112.pdf> [in Ukrainian].
11. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. T. 6. T-Ya. K.: «Ukr. entsykl.», 2004. S. 441–442 [in Ukrainian].
12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
14. Hudii V. kompensatsiia za shkodou, zapodiianu zhyttiu ta zdoroviu ukrayintsev pid chas zbroinykh konfliktiv: yak sudy mozhut zakhysty prava postrazhdalym? Yurydychna hazeta online. 23.11.2023. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kompensatsiya-za-shkodou-zapodiyanu-zhyttiu-ta-zdorovyu-ukrayinciv-pid-chas-zbroynih-konfliktiv-yak-su.html> [in Ukrainian].
15. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. T. 5. P-S. K.: «Ukr. entsykl.», 2003. S. 293 [in Ukrainian].
16. Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022. ES-11/5. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/693/55/pdf/n2269355.pdf> [in Ukrainian].
17. Zapyt na spravedyvist — vidshkoduvannia shkody, postrazhdalym vid zlochyniv vnaslidok rosiiskoi ahresii. URL: <https://ecpl.com.ua/news/zapyt-na-spravedlyvist-vidshkoduvannia-shkody-postrazhdalym-vid-zlochyniv-vnaslidok-rosiiskoi-ahresii/> [in Ukrainian].
18. Pro mizhnarodne pryvatne pravo: Zakon Ukrainy vid 23.06.2005 r. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> [in Ukrainian].
19. Yevropeiska Konventsiiia pro imunitet derzhav (ITS № 74) vid 16.05.1972 r. URL: <https://zakon-pro.ligazakon.net/document/MU72014?land=UA&context=UA&an=2> [in Ukrainian].
20. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro yurysdyktsiini imunitety derzhav ta yikh vlasnosti vid 02.12.2004 r. URL: <https://zakon-pro.ligazakon.net/document/MU04277?land=UA&context=UA&an=2> [in Ukrainian].
21. Case of Oleynikov v. Russia (Application no. 36703/04), 14 March 2013. HUDOC European Court of Human Rights: sait. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117124>
22. Case of Cudak v. Lithuania (Application no. 15869/02), 23 March 2010. HUDOC European Court of Human Rights: sait. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-97879%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-97879%22]})
23. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 14.04.2022 roku u spravi № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> [in Ukrainian].
24. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
25. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-KhII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].

26. Pro sudovyi zbir: Zakon Ukrainy vid 08.07.2011 r. № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> [in Ukrainian].
27. Stupak O. Vidshkoduvannia shkody, zavdanoi viinoiu. Poltava. 02.05.2025 r. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Vidshkodyvanna_shkody_2025_02_05.pdf [in Ukrainian].
28. Postanova Zakarpatskoho apeliatsiinoho sudu vid 27.07.2022 r. u spravi № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105639595> [in Ukrainian].
29. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 18.05.2022 roku u spravi № 428/11673/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313> [in Ukrainian].
30. Rishennia Novomoskovskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 06.11.2023 r. u spravi № 428/11673/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114672920> [in Ukrainian].
31. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 20.06.2024 roku u spravi № 216/5657/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065557> [in Ukrainian].
32. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 18.05.2022 roku u spravi № 760/17232/20-ts. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312> [in Ukrainian].
33. Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 06.11.2023 roku u spravi № 910/5699/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115272587> [in Ukrainian].
34. Rishennia Hospodarskoho sudu mista Kyieva vid 10.09.2024 r. u spravi № 910/5699/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122114163> [in Ukrainian].
35. Poriadok nadannia ta vyznachennia rozmiru hroshovoi dopomohy postrazhdalym vid nadzvychainykh sytuatsii i rozmiru hroshovoi kompensatsii postrazhdalym, zhytlovi budynky (kvartyry) yakykh zruinovano vnaslidok nadzvychainoi sytuatsii voiennoho kharakteru, sprychynenoi zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.12.2013 r. № 947. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
36. Poriadok podannia zaiav pro vidshkoduvannia zbytkiv, vtrat chy shkody, shcho zavdani ahresiieiu RF proty Ukrainy, do Reiestru zbytkiv, zavdanykh ahresiieiu proty Ukrainy, zasobamy Yedynoho derzhavnoho vebportalu elektronnykh posluh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.03.2024 roku № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
37. Pro vstanovlennia Rozshyrenoi chastkovoii uhody pro Reiestr zbytkiv, zavdanykh ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: Rezoliutsiia CM/Res(2023)3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#n32 [in Ukrainian].
38. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia shkody ta obsiahu zbytkiv, zavdanykh pidpriemstvom, ustanovam ta orhanizatsiiam usikh form vlasnosti vnaslidok znyshchennia ta poshkodzhennia yikh maina u zviazku iz zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii, a takozh upushchenoi vyhody vid nemozhlyvosti chy pereshkod u provadzhenni hospodarskoi diialnosti: nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy ta Fondu derzhavnoho maina Ukrainy vid 18.10.2022 r. № 3904/1223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> [in Ukrainian].

Чупрій-Бакшеева Діана Юріївна

аспірант кафедри цивільного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Chuprii-Baksheieva Diana

Postgraduate Student at the Department of Civil Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-8608-0579

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-7-11245

ДО ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ЦИФРОВА СПАДЩИНА»

ON THE ISSUE OF TERMINOLOGICAL AMBIGUITY SURROUNDING THE CONCEPT OF 'DIGITAL HERITAGE'

Анотація. Вступ. У сучасному українському правовому дискурсі термін «цифрова спадщина» використовується у двох сутнісно різних контекстах – як об'єкт спадкового права (*digital inheritance*) та як елемент цифрової культурної спадщини (*digital heritage*). Така термінологічна роздвоєність ускладнює вироблення єдиної правозастосовної практики та створює ризики непорозуміння.

Мета. Метою дослідження є окреслення та критичний аналіз термінологічної амбівалентності поняття «цифрова спадщина» в українському праві з метою запропонувати обґрунтовані підходи до його розмежування.

Матеріали і методи. У роботі застосовано системний, порівняльно-правовий та доктринальний методи аналізу. Досліджено українські нормативно-правові акти, наукові публікації, а також міжнародні документи й англomовну доктрину.

Результати. У ході дослідження встановлено, що в українському правовому просторі відсутнє термінологічне розмежування між поняттями *digital inheritance* та *digital heritage*, що призводить до використання одного терміна «цифрова спадщина» на позначення об'єктів абсолютно різної правової природи. Проаналізовано лексичні і правові відмінності між поняттями *inheritance* і *heritage*, обґрунтовано культурно-правовий контекст їх використання в англomовному дискурсі. Виявлено, що застосування одного терміна для позначення як цифрових активів, що підлягають спадкуванню, так і цифрової репрезентації об'єктів культурної спадщини, спричиняє правову невизначеність і потенційні колізії. У статті доведено доцільність впровадження у правовий обіг окремого терміна «цифрова культурна спадщина» для позначення об'єктів культурної цінності у цифровій формі. Натомість термін «цифрова спадщина» варто вживати щодо цифрових об'єктів, що входять до складу спадкового майна.

Проаналізовано міжнародні підходи, зокрема документи ЮНЕСКО та Ради Європи, які схилиються до вживання терміна *digital heritage* винятково у значенні культурної спадщини. У той час у доктрині англomовних країн спадкову складову часто окреслюють як *digital inheritance* або *digital legacy*. В українській доктрині та публічному дискурсі така диференціація фактично відсутня, що створює ризики непорозуміння і правової невизначеності. Запропоновано термінологічне розмежування: «цифрова культурна спадщина» (у значенні *digital heritage*) як об'єкт культурної спадщини; і «цифрова спадщина» (у значенні *digital inheritance*) як об'єкт спадкового права.

Перспективи. Розмежування понять дозволить законодавцві сформувати більш точну нормативну базу для регулювання спадкових правовідносин у цифровому середовищі, а також закласти підґрунтя для розвитку окремих інститутів цифрового права та охорони культурної спадщини. Упровадження єдиної, чіткої термінології сприятиме уникненню правових колізій та забезпеченню ефективного доступу, збереження й передачі цифрових об'єктів у спадщину чи в культурному обороті.

Ключові слова: цифрова спадщина, цифрові активи, цифрова культурна спадщина.

Summary. Introduction. In the modern Ukrainian legal discourse, the term “digital legacy” is used in two fundamentally different contexts – as an object of inheritance law (*digital inheritance*) and as an element of digital cultural heritage (*digital heritage*). This terminological duality complicates the development of a unified law enforcement practice and creates risks of misunderstanding.

Objective. The purpose of the study is to outline and critically analyze the terminological ambivalence of the concept “digital legacy” in Ukrainian law in order to propose substantiated approaches to its differentiation.

Materials and Methods. The study employs systemic, comparative-legal, and doctrinal methods of analysis. Ukrainian normative legal acts, scientific publications, as well as international documents and English-language doctrine were examined.

Results. The study established that the Ukrainian legal space lacks terminological differentiation between the concepts of digital inheritance and digital heritage, leading to the use of a single term “digital legacy” to denote objects of completely different legal nature. Lexical and legal distinctions between the terms inheritance and heritage were analyzed, and the cultural-legal context of their use in the English-language discourse was substantiated. It was found that using one term to denote both digital assets subject to inheritance and digital representations of cultural heritage objects causes legal uncertainty and potential conflicts. The article substantiates the advisability of introducing a separate term “digital cultural heritage” into legal circulation to denote objects of cultural value in digital form. Conversely, the term “digital legacy” should be used for digital objects that are part of the inheritance estate.

International approaches were analyzed, including UNESCO and Council of Europe documents, which tend to use the term digital heritage exclusively in the sense of cultural heritage. Meanwhile, in the doctrine of English-speaking countries, the inheritance component is often designated as digital inheritance or digital legacy. In Ukrainian doctrine and public discourse, such differentiation is practically absent, creating risks of misunderstandings and legal uncertainty. Terminological differentiation is proposed: “digital cultural heritage” (meaning digital heritage) as an object of cultural heritage; and “digital legacy” (meaning digital inheritance) as an object of inheritance law.

Prospects. Differentiating these concepts will enable lawmakers to form a more precise regulatory framework for governing inheritance relations in the digital environment, as well as lay the foundation for the development of separate digital law institutions and cultural heritage protection. Implementing a unified and clear terminology will help avoid legal conflicts and ensure effective access, preservation, and transfer of digital objects either as inheritance or within cultural circulation.

Key words: digital inheritance, digital heritage, digital legacy, digital assets

Постановка проблеми. Сучасний світ перебуває у стані безперервної цифровізації, яка кардинально змінює правову реальність та визначає нові горизонти для регулювання цивільних відносин. Стрімкий розвиток інформаційних технологій і, як наслідок, формування нового понятійного апарату та принципово нової практики щодо їх цивільного обороту.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій призводить до появи нових об'єктів цивільних прав, і цей процес значно випереджає формування регулювання правовідносин щодо них. Оскільки первинна поява цифрових інновацій здебільшого пов'язана із країнами англомовного світу, практичне діджитал-середовище стрімко наповнюється саме англомовною термінологією та поняттями англомовного походження, якими, відповідно, згодом доводиться орудувати і в правовій площині. З огляду на те, що розвиток відносин часто випереджає поступ юридичних норм, часто буває так, що специфічна термінологія перекладається українською без урахування юридичних особливостей, що у подальшому може викликати колізії на рівні праворегулювання та правозастосування.

На межі десятиліть в українському суспільстві з'явилося і поступово набуло поширення поняття «цифрова спадщина». В умовах цифрової епохи, коли діджиталізація стрімко охоплює дедалі ширше коло відносин, поняття «цифрова спадщина» набуло відразу кілька різних значень.

Так, з одного боку, поняття «цифрова спадщина» нині активно використовується у юридичній спільноті на позначення широкого спектру цифрових даних,

які залишаються після смерті особи, включаючи облікові записи в соціальних мережах, електронні листи, хмарні сховища, цифрові бібліотеки та інші цифрові активи, (англ. digital inheritance).

З іншого боку, з початком повномасштабного вторгнення набули актуальності заходи із збереження інформації про об'єкти, що становлять значну культурну цінність, шляхом їх оцифрування, тобто перенесення даних про них у цифрову площину, а відтак набуло поширення поняття «цифрова спадщина» на позначення культурну спадщину у цифровій формі чи створення електронних копій документів і артефактів (оцифрована культурна спадщина).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрової спадщини останнім часом привертає значну увагу як українських, так і міжнародних науковців і практиків у галузі права, інформаційних технологій та культурної спадщини.

Питання правової природи та цивільного обороту цифрової власності та цифрових речей наразі є відносно новим питанням у цивілістичній науці, яке нині обговорюється в межах науково-практичних конференцій та дискусій науковців. Вагомий внесок у розробку концепції цифрових речей зробили Майданик Р. А. [4], Некіт К. Г. [5] та ін. Зокрема, Харитонов Є. О. і Харитонova О. І. розглядають також розглядають поняття «віртуальна власність» у світлі рекодифікації речового права [6].

Метою дослідження є окреслення та критичний аналіз термінологічної амбівалентності поняття «цифрова спадщина» в українському праві з метою запропонувати обґрунтовані підходи до його розмежування.

Матеріали і методи. Для проведення дослідження було використано комплексний підхід, що включає системний, порівняльно-правовий та доктринальний методи аналізу. Матеріальною базою стали нормативно-правові акти України, зокрема Цивільний кодекс України, Закон України «Про охорону культурної спадщини», а також міжнародні документи, зокрема хартії і рекомендації ЮНЕСКО та Ради Європи. Вивчено наукові публікації вітчизняних і зарубіжних авторів, що стосуються правового статусу цифрових активів і спадщини. Методологічно дослідження базувалося на аналізі лексичних особливостей англomовної термінології, зіставленні правових концепцій у різних юрисдикціях, а також критичному огляді існуючих доктринальних підходів. Такий підхід забезпечив всебічне розуміння проблематики термінологічної амбівалентності та визначення перспективних шляхів її врегулювання.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що у цьому аспекті поняття «цифрова спадщина» не є офіційною юридичною категорією чи автохтонним словосполученням. У сфері оцифрування об'єктів культурної спадщини поняття «цифрова спадщина» за своєю суттю є калькою (дослівним перекладом) англomовної назви хартії ЮНЕСКО, яку було ухвалено ще у 2003 році — *UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage*. Утім, офіційного перекладу цього документа українською мовою не існує. Згідно з інформацією, наданою Державною архівною службою України у звіті для ЮНЕСКО, офіційний переклад Рекомендації 2015 року відсутній.

Отже, в українському правовому просторі використовується єдине поняття «цифрова спадщина», яке водночас охоплює значення як *digital heritage* (цифрова культурна спадщина), так і *digital inheritance* (цифрова спадщина в контексті правонаступництва). Така термінологічна особливість свідчить про актуальність обох категорій у сучасному суспільстві та наголошує на необхідності їх чіткого правового врегулювання. З урахуванням швидкого розвитку цифрових технологій та зростаючого значення цифрових активів у приватному та суспільному житті, а також реалій, зумовлених повномасштабним вторгненням РФ в Україну, упорядкування правового статусу як цифрової культурної спадщини, так і персональних цифрових активів після смерті власника є вкрай важливим завданням для законодавця.

Таким чином, термінологічна амбівалентність поняття цифрової спадщини постає як одна з ключових проблем її правового регулювання. Необхідність чіткого визначення категоріального апарату є не лише теоретичним завданням, а й практичною необхідністю, яка впливає на правовий статус цифрових активів, їх спадкування та оборотоздатність у сучасному цифровому середовищі. Саме ця проблема потребує глибокого дослідження та аналізу для вироблення ефективних правових рішень.

Отже, у процесі правового врегулювання цифрової спадщини насамперед слід встановити термінологічну єдність, що дозволить чітко розмежувати поняття *digital heritage* і *digital inheritance* в українському законодавстві. Відсутність такої диференціації може спричинити правову невизначеність, ускладнюючи регулювання питань доступу, збереження та передачі цифрових активів. Запровадження узгодженої термінології сприятиме ефективному формуванню нормативної бази, яка відповідатиме сучасним викликам цифрової епохи та враховуватиме як суспільний, так і індивідуальний інтерес у сфері цифрової спадщини.

Варто зазначити, що Словник української мови у 11 томах надає два значення поняття «спадщина»: 1) майно і т. ін., що переходить після смерті його власника до іншої особи; 2) явища культури, науки, побуту і т. ін., що залишилися від попередніх часів, від попередніх діячів.

У Сучасному українсько-англійському юридичному словнику слово «спадщина» перекладається як *heirdom, heritage, legacy, heritage*.

Натомість Англійсько-український юридичний словник тлумачить поняття «*inheritance*» як успадкування, спадщину, нерухомість, яка успадковується. Поняття «*heritage*» перекладається як традиція, надбання, спадщина, нерухомість, що успадковується. Таким чином, у другому варіанті йдеться про культурний аспект поняття «спадщина».

Оксфордський словник визначає поняття «*heritage*» як: 1) історію, традиції, будівлі та об'єкти, які країна або суспільство набували протягом багатьох років і які визнані важливою частиною їх ідентичності; 2) етнічне або релігійне надбання особи; країни, культури, релігійні групи тощо, які мають відношення до батьків або предків особи.

Кембриджський словник подає подібне тлумачення поняття «*heritage*», визначаючи його як: 1) особливості культури або певного суспільства, такі як традиції, мови, будівлі, які були створені в минулому і досі мають історичну важливість; 2) расове, етнічне, релігійне чи культурне минуле людини.

Словник «*Britannica Dictionary*» слово «*heritage*» розглядає як традиції, досягнення, які є частиною історії групи або нації, і приводить як приклад поняття «*folklore heritage*». Таким чином, у слові «*heritage*» словники розглядають здебільшого як культурний (зокрема нематеріальний) аспект спадщини (спадку). Так, наприклад, на офіційному вебсайті ЮНЕСКО міститься розділ «*UNESCO Database of National Cultural Heritage Laws UNESCO/CLT/Natlaws*» («База законів ЮНЕСКО щодо національної культурної спадщини»). У США діє сервіс для дослідження генеалогії під назвою «*MyHeritage*». Аналогічне поняття вжито і в вищезазначеній хартії ЮНЕСКО — *UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage*, де йдеться про охорону і захист саме культурної спадщини.

Так, стаття 1 Хартія збереження цифрової спадщини ЮНЕСКО визначає цифрову спадщину як сукупність унікальних ресурсів людських знань та форм вираження у сфері культури, освіти, науки та управління, як-от технічні, юридичні, медичні та інші види інформації, створеної у цифровому вигляді або перенесені у цифрову форму з аналогових ресурсів. Створеними у цифровій формі об'єктами є об'єкти, які існують виключно у цифровому оригіналі. Такі об'єкти можуть включати тексти, бази даних, статичні та динамічні зображення, аудіо, графіку, програмне забезпечення, вебсторінки тощо.

Натомість Оксфордський словник визначає поняття «inheritance» як: 1) гроші, майно та інші об'єкти, які особа може отримати після особи, коли вона помирає; 2) факт отримання майна після смерті особи.

Кембриджський словник аналогічно визначає поняття «inheritance» як 1) гроші або об'єкти, які особа передає іншим внаслідок своєї смерті; 2) майно, що отримується внаслідок спадкування.

У словнику Мерріам-Декстер серед синонімів поняття «inheritance» слова «heritage» немає.

Використання в юридичному сенсі доводить використання поняття «inheritance» у назві основного нормативного акта Сполученого Королівства, яке регулює спадкові правовідносини — «Inheritance Act» від 1975 року. Аналогічно розділ II Цивільного кодексу Квебеку містить словосполучення «Petition of inheritance», що означає «заява про спадкування».

Таким чином, поняття «inheritance» зазвичай має юридичний характер, пов'язаний із переходом («succession») прав та обов'язків померлого до його правонаступників. Натомість «heritage» частіше використовується для опису загального надбання (традицій, культури, історії).

Українське законодавство містить легальне визначення поняття «спадщина», викладене у статті 1216 ЦК України, згідно з якою спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Разом з тим, вітчизняне законодавство орудую також категорією «культурна спадщина». Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини», культурна спадщина — це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Також поняття «культурна спадщина» вживається законодавцем у частині 2 статті 13 ЦК України, де вказується, що «при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довіллю або культурній спадщині». Аналогічно категорія «культурна спадщина» згадується у статтях 346 і 352 ЦК України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на викладене, доцільно закріпити у правовій науці й законодавстві під терміном «цифрова спадщина» виключно об'єкти, що перебувають у цифровому середовищі, створені або придбані фізичною особою за життя, які включаються до складу спадщини та які можуть бути предметом спадкового правонаступництва.

Зважаючи на те, що поняття «культурна спадщина» має чітке законодавче визначення (зокрема, у Законі України «Про охорону культурної спадщини»), у контексті оцифрованих об'єктів, що мають історико-культурну цінність і віднесені до культурної спадщини в установленому законом порядку, яка підлягає цифровізації з метою подальшої охорони і захисту, доцільним, на наш погляд, є використання конструкції «цифрова культурна спадщина».

Такий підхід дозволить уникнути змішування різних за природою правових категорій, забезпечивши логічну та змістовну послідовність у побудові інституту спадкового права, а також охорони культурної спадщини. Таким чином, диференціація термінів «цифрова спадщина» та «цифрова культурна спадщина» є не лише мовно та логічно обґрунтованою, а й юридично значущою, адже вона сприятиме точному формулюванню правових норм і забезпеченню охорони об'єктів у правовому полі.

Література

1. Кохановська О.В. Цифрова річ чи інформація: щодо об'єктів цивільних прав, речових прав та інформаційних немайнових прав. *Рекодифікація речового права: збірник матеріалів XIV Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ, 16 травня 2025 р.)*. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. С. 79–83.
2. Красний Л.І. Сучасний українсько-англійський юридичний словник. Київ : Юрична думка, 2005. 768 с.
3. Культурна спадщина та цифрові технології: Біла книга / Європейська комісія. Генеральний директорат з питань досліджень та інновацій. Брюссель : Європейська комісія, 2020. 72 с. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2c84debc-427b-11eb-b27b-01aa75ed71a1/language-en> (дата звернення: 20.07.2025).
4. Майданік Р.А. Цифрова річ: поняття та правова природа. *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, ІТ та Інтернет права: матеріали Шостої всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 29 вересня 2022 р.)*. Львів : Юрид. Ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2022. С. 173–178.
5. Некіт К. До питання про (не)ефективність сучасного підходу до регулювання відносин щодо цифрових активів для захисту прав їх володільців. *Цивілістична платформа: наук. юрид. журн.* Харків : ГО «Цивілістична платформа», 2025. № 1(4). С. 60–71.

6. Харитонова О.І., Харитонов Є.О. Віртуальна (цифрова) власність у світлі рекодіфікації речового права. *Рекодіфікація речового права: збірник матеріалів XIV Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ, 16 травня 2025 р.)*. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. С. 162–164.
7. Хартія ЮНЕСКО про збереження цифрової спадщини. *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 12. С. 3–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2022_12_4, дата звернення: 20.07.2025.
8. Шевченко Я.М. Англо-український юридичний словник Київ : Ін Юре, 2001. 800 с.
9. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/inheritance> (дата звернення: 20.07.2025)
10. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/inheritance> (дата звернення: 20.07.2025)
11. Oxford English Dictionary. URL: <https://www.oed.com/view/Entry/96316> (дата звернення: 20.07.2025)

References

1. Kokhanovska, O. V., 2025. Digital thing or information: On the objects of civil rights, proprietary rights, and informational non-property rights. In: *Recodification of Property Law: Proceedings of the 14th International Civil Law Forum (Kyiv, 16 May 2025)*. Odesa: Yurydyka Publishing House, pp.79–83.
2. Krasnyi, L. I., 2005. *Modern Ukrainian-English Legal Dictionary*. Kyiv: Yurydychna Dumka.
3. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, 2020. *Cultural heritage and digital technologies: White paper*. Brussels: European Commission. Available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2c84debc-427b-11eb-b27b-01aa75ed71a1/language-en>
4. Maidanik, R. A., 2022. Digital thing: Concept and legal nature. In: *Current Issues of Intellectual, Information, IT and Internet Law: Proceedings of the 6th Ukrainian Scientific-Practical Conference (Lviv, 29 September 2022)*. Lviv: Faculty of Law, Ivan Franko National University of Lviv, pp. 173–178.
5. Nekit, K., 2025. On the (in)effectiveness of the current approach to regulating digital asset relations for the protection of owners' rights. *Civil Law Platform: Legal Academic Journal*, 1(4), pp. 60–71.
6. Kharitonova, O. I. and Kharitonov, Y. O., 2025. Virtual (digital) property in light of property law recodification. In: *Recodification of Property Law: Proceedings of the 14th International Civil Law Forum (Kyiv, 16 May 2025)*. Odesa: Yurydyka Publishing House, pp. 162–164.
7. UNESCO, 2022. *UNESCO Charter on the Preservation of Digital Heritage*. *Visnyk Knyzhkovoi Palaty*, (12), pp. 3–9. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2022_12_4
8. Shevchenko, Y. M., 2001. *English-Ukrainian Legal Dictionary*. Kyiv: Ін Юре.
9. Cambridge Dictionary, n.d. *Inheritance*. Available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/inheritance>
10. Merriam-Webster Dictionary, n.d. *Inheritance*. Available at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/inheritance>
11. Oxford English Dictionary, n.d. *Inheritance*. Available at: <https://www.oed.com/view/Entry/96316>

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 7 (89)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2025

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.07.2025. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 13,95. Тираж 100. Замовлення № 223.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.